

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA PSIHOLOGIJU

**PSIHOLOŠKO BLAGOSTANJE:
PROVERA REALNOSTI KONSTRUKTA U OKVIRU
MULTIDIMENZIONOG MODELA CAROL RYFF**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentorka: Prof. dr Marija Zotović-Kostić

Kandidatkinja: mr Gorana Rakić-Bajić

Novi Sad, 2016. godine

**UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET**

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada: VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	mr Gorana Rakić-Bajić
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	dr Marija Zotović-Kostić redovni profesor
Naslov rada: NR	Psihološko blagostanje: provera realnosti konstrukta u okviru multidimenzionog modela Carol Ryff
Jezik publikacije: JP	srpski
Jezik izvoda: JI	srpski / engleski
Zemlja publikovanja: ZP	Srbija
Uže geografsko područje: UGP	Vojvodina
Godina: GO	2016.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Novi Sad, dr Zorana Đinđića 2

Fizički opis rada: FO	(broj poglavlja / stranica / slika / grafikona / referenci / priloga) 10 poglavlja / 248 stranica / 9 slika / 9 grafika / 48 tabela/ 265 referenci / 6 priloga
Naučna oblast: NO	Psihologija
Naučna disciplina: ND	Razvojna psihologija i mentalno zdravlje
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	psihološko blagostanje, multidimenzioni model, nomološka mreža, odrasli
UDK	
Čuva se: ČU	Biblioteka Odseka za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	Strana 5.
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	24.06.2011.
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	predsednik: član: član:

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	PhD Thesis
Author: AU	Gorana Rakić-Bajić, MSc
Mentor: MN	Marija Zotović-Kostić, Phd, full professor
Title: TI	The psychological well-being: construct validation within Carol Ryff's multidimensional model
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	Serbian/English
Country of publication: CP	Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina
Publication year: PY	2016.
Publisher: PU	Author reprint
Publication place: PP	Novi Sad, dr Zorana Đinđića 2

Physical description: PD	10 chapters / 248 pages / 9 pictures / 9graphs/ 48 tabels / 265 references / 6 appendices
Scientific field SF	Psychology
Scientific discipline SD	Developmental psychology, mental health
Subject, Key words SKW	psychological well-being, multidimensional model, nomological network, adults
UC	
Holding data: HD	The Library of the Department of Psychology, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad
Note: N	
Abstract: AB	(6 p.)
Accepted on Scientific Board on: AS	24. 06. 2011.
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

REZIME

Osnovni cilj prikazanog istraživanja je bilo unapređivanje postojećih znanja o psihološkom blagostanju putem ispitivanja multidimenzionalnosti konstrukta i njegovih korelata. Proveravana je struktura multidimenzionog modela Carroll Ryff prema kome psihološko blagostanje obuhvata šest dimenzija: Samoprihvatanje, Svrha života, Lični rast, Ovladavanje okruženjem, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima, te relacije tih dimenzija sa pretpostavljenim prediktorima i konsekvencijama.

U istraživanju je učestvovalo 657 odraslih osoba (41,9% muškog i 58,1% ženskog pola) sa teritorije Srbije, uzrasta od 18 do 89 godina. Korišćeni su sledeći instrumenti: Upitnik o demografskim karakteristikama konstruisan za potrebe istraživanja, Skale psihološkog blagostanja, Skala zadovoljstva životom, Skala pozitivnog i negativnog afektiviteta (PANAS), Upitnik za procenjivanje partnerske afektivne vezanosti, Bekov inventar anksioznosti, Skala samostišavanja, Skala optimizma – pesimizma i Skala depresivne ličnosti.

Rezultati sprovedenih analiza nisu potvrdili šestodimenzionalnost modela, ali ukazuju na multidimenzionalnost psihološkog blagostanja, te je predložen trodimenzioni model. Dalja ispitivanja korelata psihološkog blagostanja sprovedena na ekstrahovanom trofaktorskom modelu su pokazala da je psihološko blagostanje značajan prediktor subjektivnog blagostanja, anksioznosti i subjektivnih procena fizičkog zdravlja i materijalne situacije, dok su optimizam, pesimizam, depresivna ličnost i uzrast značajni prediktori psihološkog blagostanja.

Ključne reči: psihološko blagostanje, multidimenzioni model, nomološka mreža, odrasli

ABSTRACT

The main goal of the presented study was to extend the existing knowledge on the psychological well-being through testing psychological well-being multidimensionality and relationship with its correlates. The six-dimension Carol Ryff model of the psychological well-being was used, which consists of the following dimensions: Self-acceptance, Personal growth, Environmental mastery, Autonomy, Purpose in life and Positive relations with others. Also included was a relationship between psychological well-being and assumed predictors and consequences.

The research included 657 adults, aged between 18 to 89 years, from Serbia. The following instruments were used: a questionnaire on socio-demographic characteristics, Scales of Psychological Well-Being, Satisfaction with life scale, The positive and negative affect schedule – PANAS, Experience of Close Relationships Scale, Beck Anxiety Inventory, the self-silencing scale, Optimism – pessimism scale and Depressive personality scale.

The results did not confirm the six-dimension model theory, but did indicate a multidimensional structure of the psychological well-being. The three factor solution was extracted, so the rest of study was conducted with three dimensional psychological model. Analysis showed that psychological well-being is a significant predictor of subjective well-being, anxiety and subjective assessment of physical health and material state. The optimism, pessimism, depressive personality and age are the significant predictors of psychological well-being.

Keywords: psychological well-being, multidimensional model, nomological network, adults

SADRŽAJ

UVOD	9
TEORIJSKI DEO.....	11
1. TEORIJSKI MODELI PSIHOLOŠKOG BLAGOSTANJA.....	12
1.1. ADAPTACIONI MODEL.....	12
1.2. MODEL OSTVARENJA CILJEVA	17
1.3. MODEL SOCIJALNOG POREĐENJA.....	19
1.4. DIENEROV HIJERARHIJSKI MODEL.....	21
1.5. MULTIDIMENZIONNI MODEL CAROL RYFF.....	25
1.6. MODEL „TOKA”	31
1.7. TEORIJA SAMODETERMINACIJE.....	35
1.8. RELACIJA HEDONIZMA I EUDEMONIZMA.....	38
2. POUZDANOST I VALIDNOST MERA PSIHOLOŠKOG BLAGOSTANJA	45
2.1. METODE PRIKUPLJANJA PODATAKA	45
2.2. POUZDANOST I VALIDNOST MERA SUBJEKTIVNOG BLAGOSTANJA	51
2.3. DOSADAŠNJA ISPITIVANJA POUZDANOSTI I VALIDNOSTI MULTIDIMENZIONOG MODELA PSIHOLOŠKOG BLAGOSTANJA CAROL RYFF.....	56
3. DEMOGRAFSKI FAKTORI PSIHOLOŠKOG BLAGOSTANJA	75
3.1. UZRAST	75
3.2. POL.....	77
3.3. SOCIO-EKONOMSKI STATUS	78
3.4. OBRAZOVANJE	81
3.5. ZAPOSLENJE	83
3.6. BRAČNO STANJE.....	84
4. KORELATI PSIHOLOŠKOG BLAGOSTANJA	86
4.1. EMOCIJE I PSIHOLOŠKO BLAGOSTANJE	86
4.2. AFEKTIVNA VEZANOST I PSIHOLOŠKO BLAGOSTANJE	88
4.3. LIČNOST, INDIVIDUALNE RAZLIKE I PSIHOLOŠKO BLAGOSTANJE	92
4.4. FIZIOLOŠKI ASPEKT PSIHOLOŠKOG BLAGOSTANJA.....	95
4.5. UTICAJ KULTURE NA PSIHOLOŠKO BLAGOSTANJE.....	97
ISTRAŽIVAČKI DEO.....	99
5. PROBLEM I CILJEVI ISTRAŽIVANJA.....	100
5.1. PROBLEM ISTRAŽIVANJA	100
5.2. CILJEVI.....	103
5.3. UZORAK	104
5.4. NACRT I VARIJABLE ISTRAŽIVANJA	106
5.5. INSTRUMENTI	106
5.6. METODE OBRADE PODATAKA	113
6. REZULTATI.....	114
6.1. PROVERA FAKTORSKE STRUKTURE MULTIDIMENZIONOG MODELA CAROL RYFF.....	114
6.2. ISPITIVANJE STRUKTURE ODNOSA IZMEĐU MERA PSIHOLOŠKOG BLAGOSTANJA I MERA SUBJEKTIVNOG BLAGOSTANJA.....	130
6.2.1. Mogućnost predikcije mera subjektivno blagostanja merama psihološkog blagostanja.	133
6.3. ISPITIVANJE STRUKTURE RELACIJA MERA PSIHOLOŠKOG BLAGOSTANJA I MERA PARTNERSKOG AFEKTIVNOG VEZIVANJA	137
6.4. ISPITIVANJE STRUKTURE RELACIJA MERA PSIHOLOŠKOG BLAGOSTANJA I ANKSIOZNOSTI, SAMOSTIŠAVANJA, OPTIMIZMA, PESIMIZMA I DEPRESIVNE LIČNOSTI	143
6.4.1. Relacija mera psihološkog blagostanja i anksioznosti	143

6.4.2. Relacija mera psihološkog blagostanja i samostišavanja	144
6.4.3. Relacija mera psihološkog blagostanja i optimizma i pesimizma	146
6.4.4. Relacija mera psihološkog blagostanja i depresivne ličnosti	148
6.5. ISPITIVANJE STRUKTURE RELACIJA MERA PSIHOLOŠKOG BLAGOSTANJA I SAMOPROCENA FIZIČKOG ZDRAVLJA I MATERIJALNE SITUACIJE.....	153
6.6. ISPITIVANJE STRUKTURE RELACIJA MERA PSIHOLOŠKOG BLAGOSTANJA I DEMOGRAFSKIH VARIJABLI (POL, UZRAS, NIVO OBRAZOVANJA, BRAČNO STANJE, RADNI STATUS)	156
6.7. ISPITIVANJE RELACIJE PSIHOLOŠKOG BLAGOSTANJA I UTVRĐENIH ZNAČAJNIH KORELATA.....	160
7. DISKUSIJA	163
8. ZAVRŠNA RAZMATRANJA.....	221
9. REFERENCE.....	229
10. PRILOZI.....	245

Uvod

Šta je sreća i kako se ona dostiže? Šta je život vredan življenja? Šta se krije iza koncepta psihološkog blagostanja?pitanja koja su još uvek intrigantna za nauku. Razmatranja sreće i psihološkog blagostanja su prošla dug put od Antike u kojoj su se srećom bavili filozofi i koja je bila rezervisana samo za viši stalež, dok robovi i žene na nju nisu imali pravo, do današnjice kada je pravo na sreću pravo svake individue, u kojoj su aktuelna godišnja ispitivanja nivoa psihološkog blagostanja, pravljenje rang lista država u odnosu na njihov nivo psihološkog blagostanja i u kojoj čak postoje države poput Butana u okviru čijih zvaničnih internet prezentacija se navodi da je rad njihovih ministarstava usmeren na unapređenje nacionalnog indeksa sreće.

Nauka je, naravno, pratila razvoj koncepta sreće, odnosno psihološkog blagostanja tokom istorije. Iz filozofije, ispitivanja psihološkog blagostanja su se prenela i u psihologiju, zajedno sa dualizmom hedonizam – eudeimonizam, te se i u psihološkim ispitivanjima danas razlikuju hedonistički i eudeimonistički pristup proučavanju blagostanja. Prva istraživanja psihološkog blagostanja su se bavila njegovim emotivnim aspektom. Jedna od prvih knjiga u kojoj su objavljeni empirijski nalazi – Bradburn-ova Struktura psihološkog blagostanja iz 1969. godine – kao da je usmerila istraživače u pravcu ispitivanja emotivnog i kognitivnog aspekta psihološkog blagostanja i oslanjanja na hedonističku filozofsku osnovu uz dominantno korišćenje termina sreća, zadovoljstvo životom i subjektivno blagostanje. Usledila su brojna istraživanja, konstrukcije skala i koncipiranje modela subjektivnog blagostanja koji će biti predstavljeni u teorijskom delu ovog rada.

Iako su zastupnici hedonističkog pristupa dali veoma značajan doprinos preciznijem odgovoru na pitanje «Šta je psihološko blagostanje i kako se ono dostiže?» javljaju se kritičari koji im sa jedne strane zameraju preteranu simplifikaciju

veoma složenog pojma, a sa druge nedostatak čvrste teorijske zasnovanosti. Jedna od najpoznatijih kritičarki modela subjektivnog blagostanja je Carol Ryff, koja kao odgovor na svoje zamerke konstruiše teorijski zasnovan multidimenzioni model psihološkog blagostanja, a umesto hedonizma, oslanja se na eudemonizam i naglašava značaj ostvarenja individuinih punih potencijala. Od konstukcije modela do danas, on je nakon prvobitne široke primene bez objektivne validacije naizmenično potvrđivan i osporavan, te je inspiracija za ostrašćene diskusije (Springer i Hauser, 2006; Ryff i Singer, 2006), ali i dalje bez jednoznačnog odgovora o postojanju ili nepostojanju dimenzija, njihovom broju i strukturi.

Mada je od konstrukcije šestodimenzionog modela prošlo više od 25 godina i Skale psihološkog blagostanja Ryff-ove se primenjuju u originalnom ili korigovanom obliku i dalje, bez obzira na različite rezultate njihove validacije, u našoj zemlji postoji samo par studija u kojima se ispitivao šestodimenzioni model, te je ovim istraživanjem nastojano da se doprinese validaciji multidimenzionog koncepta psihološkog blagostanja.

U nastavku će u okviru teorijskog dela biti prikazane teorijske konceptualizacije psihološkog blagostanja relevantne za ovo istraživanje, zatim sledi osvrt na mogućnosti merenja psihološkog blagostanja i rezultate dosadašnjih validacija i istraživanja korelata psihološkog blagostanja. Istraživački deo rada se bavi validacijom modela, odnosno konstrukcijom nomološke mreže koncepta psihološkog blagostanja.

TEORIJSKI DEO

1. Teorijski modeli psihološkog blagostanja

1.1. Adaptacioni model

Autori koji u pokušaju objašnjenja psihološkog blagostanja uzimaju u obzir nasleđe razvijaju adaptacioni model. Osnovna ideja adaptacionog modela subjektivnog blagostanja je da individue intezivno reaguju na nove životne događaje ili uslove, ali da se tokom vremena habituiraju i vrate na bazični nivo funkcionisanja, odnosno bazični nivo zadovoljstva i sreće koji je prethodio životnom događaju.

„Adaptacija je kompletna i neizbežna, ništa nema konstantan uticaj na nečiju sreću i beznadežno je pokušavati učiniti nekog srećnijim” navode Brickman i Campbell (1971) u članku „Hedonistički relativizam i planiranje dobrog društva”. „Fenomen adaptacije osuđuje ljude da žive na hedonističkom točku, da traže nove nivoe stimulacije samo da bi održali stare nivoe subjektivnog zadovoljstva, da nikada ne dostignu bilo kakav vid permanentne sreće ili zadovoljstva” (Brickman i Campbell, 1971). Iz ove ideje, razvija se teorija bazičnog nivoa, po kojoj individuini geni (zajedno sa manjim, slučajnim komponentama) determinišu nivo sreće koji je moguće dostići tokom života. Sreća se može uvećati ili umanjiti usled nekih događaja u okolini, ali ova odstupanja od bazičnog genetski determinisanog nivoa su privremena i nakon izvesnog vremena sreća se neizbežno vraća na taj nivo, koji je uglavnom nisko do umereno zadovoljstvo (Diener i Diener, 1996). Headey i Wearing (1989), takođe, adaptacionim modelom objašnjavaju interakciju životnih događaja, ličnosti i subjektivnog blagostanja. Ovi autori koriste koncept „dinamičkog ekvilibrijuma” prema kome životni događaji dovode do promena u subjektivnom blagostanju, ali su

te promene relativno kratkotrajne i nakon izvesnog vremena individue se vraćaju na svoj bazični nivo subjektivnog blagostanja koji je pre svega određen njihovim temperamentom.

Detaljnija empirijska provera adaptacionog modela je podstaknuta i nalazima istraživanja koja dosledno pokazuju mali uticaj demografskih varijabli na subjektivno blagostanje (Diener i Suh, 1999). Verovatno najpoznatiji primer koji se navodi u prilog ovog modela je istraživanje čiji su subjekti dobitnici na lutriji. Dobitak na lutriji izaziva intenzivnu sreću, ali posle nekog vremena dolazi do habituacije i dobitak više ne izaziva intenzivno osećanje sreće, a osoba se vraća na svoj uobičajeni nivo funkcionisanja (Brickman, Coates i Janoff-Bulman, 1978). Nakon ovog nalaza su sledila brojna istraživanja čiji su rezultati podržavali model adaptacije. Okun i George (1984) utvrđuju nisku povezanost objektivnog zdravlja starijih ispitanika sa subjektivnim blagostanjem. Allman (1990, prema Diener, Suh, Oishi, 1997) pokazuje da su osobe u kolicima srećne isto kao i grupa osoba koje nemaju invaliditet, a Silver (1980; prema Diener, Suh, Oishi, 1997) je u svojoj studiji žrtava nesreća koje za posledicu imaju paraplegiju ili kvadriplegiju, utvrdila da su posle osam nedelja, prijatne emocije paraplegičara / kvadriplegičara intenzivnije od neprijatnih emocija. Što se tiče povezanosti prijatnih životnih situacija i rasta nivoa subjektivnog blagostanja, Suh, Diener i Fujita (1996) su utvrdili da događaji poput venčanja, novog zaposlenja ili unapređenja prosečno imaju uticaj na podizanje nivoa prijatnog afektiviteta maksimalno tri meseca.

Ipak, najsnažniju podršku adaptacionom modelu daju proučavanja blizanaca i usvojene dece usmerena na utvrđivanje proporcije varijabilnosti subjektivnog blagostanja koja se može objasniti genetikom. Tellegen (Tellegen i saradnici, 1988) je utvrdio da se 48% varijanse subjektivnog blagostanja može objasniti genetikom, preostalih 40% varijanse se može objasniti okolinskim ili slučajnim varijacijama koje su nezavisne od porodične sredine, a samo 12% varijanse se može objasniti porodičnim uticajima. Kasnija studija Lykken-a i Tellegen-a (1996) je potvrdila prethodne podatke da odrastanje u istim porodičnim uslovima ne utiče na sličnosti u nivou subjektivnog blagostanja u srednjim godinama. Korelacija prvih i poslednjih odgovora (nakon 10 godina) svakog ispitanika je bila 50%, korelacija ranog odgovora jednog blizanca i kasnog odgovora drugog blizanca je bila 40%. Ovaj podatak govori

u prilog genetskoj determinisanosti, iako dvojajčani blizanci ne pokazuju analognu korelaciju.

Navedene studije govore u prilog pretpostavke da postoji neki bazični nivo blagostanja svake osobe. Osim nesumnjivog genetskog uticaja, utvrđeno je i da prijatni, odnosno neprijatni događaji prouzrokuju pozitivno ili negativno odstupanje od ovog bazičnog nivoa. Vremenom se odstupanja smanjuju i vraćaju na individuin bazični nivo.

No, postoje i istraživanja koja dovode u pitanje postavke adaptacione teorije. Kritike adaptacione teorije možemo podeliti u tri velike grupe:

- kritike koje smatraju da stabilne komponente subjektivnog blagostanja nisu hereditarne i slučajne u meri u kojoj to tvrdi teorija adaptacije
- kritike koje navode da stabilne komponente subjektivnog blagostanja nisu toliko važne kao nestabilne komponente
- kritike koje smatraju da čak iako je subjektivno blagostanje stabilno i nasledno, ono nije genetički predodređeno i može se menjati ponašanjem

Prva grupa kritika se odnosi na metodologiju, odnosno na primenu studija blizanaca. Osnovna zamerka se odnosi na tvrdnju da porodično okruženje nema sistematski efekat na subjektivno blagostanje. Hoffman (1991, prema Byrnes, 2005) navodi da su s jedne strane, identični blizanci tretirani sličnije usled njihove veće pojavne sličnosti, a s druge strane, takozvano zajedničko porodično okruženje je, u stvari, različito za različitu decu. U prilog svojim argumentima Hoffman (1991, prema Byrnes, 2005) navodi studije koje pokazuju da su ličnosti dvojajčanih blizanaca veoma sličnog fizičkog izgleda isto toliko slične kao i ličnosti identičnih blizanaca, da roditeljski tretman dece zavisi od dečijeg izgleda, da najstarija deca istovremeno dobijaju više roditeljske pažnje, imaju visoko postignuće i visoko su anksiozna, da razvod različito utiče na decu različitog uzrasta, da roditelji različito tretiraju dečake i devojčice, te da iskustvo ozbiljne dečije bolesti makar kratkotrajno utiče na roditeljski tretman i ličnost deteta. Kao odgovor na Hoffman-ove kritike, zastupnici adaptacionog modela navode da samo zato što je efekat gena na crte ličnosti veoma

indirektan ne znači da nije značajan (npr. geni utiču na izgled deteta, koji utiče na roditeljski tretman deteta, koji utiče na ličnost deteta), te da Hoffman ne navodi podatke koji nesumnjivo govore o tome da roditeljski uticaj ima kauzalan efekat na ličnost deteta, već samo saopštava o korelaciji roditeljskog ponašanja i ličnosti deteta (Byrnes, 2005)

Zaključak da zajednička porodična okolina nema efekat na dugotrajno subjektivno blagostanje je verovatno netačan. Ipak, Byrnes (2005) zaključuje da su, u skladu sa teorijom bazičnog nivoa, stabilne komponente subjektivnog blagostanja pretežno nasledne i uglavnom nezavisne od roditeljskog tretmana deteta i ističe da i dalje ostaje pitanje nestabilnih komponenata. Takođe, postoje i studije koje nisu studije blizanaca, a govore u prilog modela adaptacije (Brickman, Coates i Janoff-Bulman, 1978, Okun i George, 1984, Diener, Suh i Oishi, 1997, Suh, Diener i Fujita, 1996).

Druga grupa kritika modela adaptacije je ozbiljnija i odnosi se na tezu da je subjektivno blagostanje pretežno stabilno tokom života i da životni događaji samo na neko vreme uzrokuju odstupanje subjektivnog blagostanja od uobičajenog nivoa bilo u pozitivnom bilo u negativnom pravcu. Više longitudinalnih studija pokazuju samo umerenu stabilnost subjektivnog blagostanja. Headey i Wearing (1989) su utvrdili samo oko 60% stabilnosti tri glavne komponente subjektivnog blagostanja tokom šest godina. Fujita i Diener (2005) navode da je stabilnost zadovoljstva životom tokom sedamnaest godina oko 50%, te da je 24% učesnika imalo značajnu promenu u zadovoljstvu životom tokom trajanja studije, što je oko pet puta više nego očekivano prema teoriji adaptacije. Longitudinalnim proučavanjem udela bračnog stanja u varijansi subjektivnog blagostanja je utvrđeno da procenat od 1% dobijen transverzalnim istraživanjima (Haring-Hidore i saradnici, 1985) poraste na 8% (Lucas i saradnici, 2003). Takođe, uočena je veća proporcija ispitanika na čije dugoročno subjektivno blagostanje je brak uticao – neki postaju srećniji, neki manje srećni, a prosek zamagljuje tu informaciju. Lucas i saradnici (2003) su u ovoj studiji utvrdili da se dugotrajna reakcija na brak može pretpostaviti sa 80% pouzdanosti na osnovu inicijalne reakcije – oni koji su postali znatno srećniji neposredno posle braka, ostaju srećniji i kasnije, a oni koji su bili manje srećni ostaju manje srećni i kasnije. Kod

udovištva je uočena česta, ali ne i sveprisutna, parcijalna adaptacija, a totalna adaptacija je bila retka, čak i posle osam godina nakon smrti supružnika.

Može se reći da su navedenim studijama efikasno oborene pretpostavke adaptacione teorije, ali i dalje postoji pitanje tačnosti teze da promene nivoa subjektivnog blagostanja mogu biti rezultat samo događaja koji su van kontrole individue.

Treća grupa kritičara smatra da, iako, subjektivno blagostanje može u velikoj meri biti nasledno, dostizanje sreće je moguće svakome. Ova pretpostavka sledi iz rezultata studija koje pokazuju da su brojni faktori poput bračnog stanja, socijalnih odnosa, religioznih uverenja, postavljanja ostvarivih ciljeva, težnje da se oni ostvare i prihoda prediktori visokog subjektivnog blagostanja (Lucas i saradnici, 2003, Hotard i sar. 1989, prema Byrnes, 2005, Ellison, 1991, prema Byrnes, 2005, Emmons, 1986, Diener i Biswas-Diener, 2002). Byrnes (2005) smatra da ove studije sugerišu da barem do izvesnog stepena životni stil uzrokuje sreću, pre nego obrnuto, ali i ostavljaju mogućnost da postoji neka treća varijabla koja uzrokuje oba, te da bi dalji eksperimenti trebalo da opovrgnu ili potvrde postavke modela adaptacije. Takođe, Byrnes (2005) navodi da nijedan dosadašnji eksperiment nije direktno testirao da li nekom intervencijom može da se dugoročno usreći prosečno srećna osoba.

Prikazana istraživanja govore da je model adaptacije, odnosno teorija bazičnog nivoa samo u izvesnoj meri tačna: postoje empirijski dokazi da su stabilne komponente subjektivnog blagostanja visoko nasledne, ali i životne promene mogu imati permanentan efekat na subjektivno blagostanje. Hipoteza da ne postoji pouzdan način za unapređivanje nečije sreće, niti je potvrđena niti opovrgnuta. Na kraju, mogli bismo zaključiti da postoje genetske predispozicije bazičnog nivoa blagostanja, na koje utiču povoljni ili nepovoljni sredinski faktori, te da je unapređivanje nečijeg zadovoljstva, odnosno sreće ipak i moguće i smisljeno.

1.2. Model ostvarenja ciljeva

Istraživanja subjektivnog blagostanja su pokazala da različite stvari produkuju zadovoljstvo kod različitih ljudi, odnosno da uzroci subjektivnog blagostanja nisu univerzalni. Kao jedan od faktora koji može doprineti promeni nivoa blagostanja se izdvajaju individualne vrednosti i ciljevi (Diener, 1984), te se u pokušaju bolje teorijske konceptualizacije razvija model ostvarenja ciljeva. Individue sa visokim subjektivnim blagostanjem percipiraju svoje ciljeve veoma važnim i smatraju da postoji veća verovatnoća da će ih ostvariti (Emmons, 1986), dok osobe sa niskim subjektivnim blagostanjem percipiraju više konflikata među svojim ciljevima (Emmons i King, 1988). U svojoj longitudinalnoj studiji Brunstein (1993) je utvrdio da opaženi napredak u ostvarenju ciljeva uzrokuje pozitivne promene u subjektivnom blagostanju, pre nego obrnuto i da viši nivo posvećenosti, udružen sa osećajem progressa doprinosi višem subjektivnom blagostanju.

Individualni ciljevi su pod uticajem razvojnih faza, kulturalnih ciljeva i individualnih potreba (Cantor i Kihlstrom, 1989; prema Diener, Suh, Oishi, 1997). U Americi su postizanje akademskog uspeha i ostvarenje emotivne veze dominantni životni zadaci studenata, dok socijalna participacija predstavlja glavni životni zadatak penzionera (Cantor i Harlow, 1994; prema Diener, Suh, Oishi, 1997). Ovo pomeranje u hijerarhiji životnih zadataka praćeno je promenama dominantnih prediktora subjektivnog blagostanja. Za studente su zadovoljstvo ocenama i romantičnom vezom snažni prediktori opšteg zadovoljstva (Emmons i Diener, 1985). Zadovoljstvo poslom je glavni prediktor među mladim zaposlenim odraslim osobama, a socijalna participacija je značajan prediktor opšteg zadovoljstva životom kod penzionera (Harlow i Cantor, 1996). Dakle, iako je nivo zadovoljstva životom pretežno stabilan (Magnus, Diener, Fujita i Pavot, 1993), domeni koji su povezani sa subjektivnim blagostanjem se mogu menjati tokom vremena.

Veenhoven (1991) ističe značaj zadovoljenja bazičnih potreba za subjektivno blagostanje i smatra da ciljevi povezani sa univerzalnim ljudskim potrebama

dugotrajno pospešuju subjektivno blagostanje. Ljudi ne mogu biti srećni kada su gladni, u opasnosti ili izolovani. S druge strane, postizanje ciljeva koji su bazirani na površnim željama u čijim osnovama nisu intrinzične ljudske potrebe ne doprinosi subjektivnom blagostanju. Prema ovom gledištu, ostvarenje ciljeva koji su usmereni na zadovoljenje bioloških potreba može biti prediktor subjektivnog blagostanja.

Dakle, prema autorima koji smatraju da ostvarenje ciljeva čini srž subjektivnog blagostanja, upravo kompatibilnost strategija koje neka osoba koristi za postizanje svojih ciljeva sa njenom ličnošću i njenom okolinom produkuje zadovoljstvo, odnosno blagostanje. U zavisnosti od raspona različitih ciljeva, razlikuju se i faktori koji utiču na subjektivno blagostanje. Takođe, u zavisnosti od toga koliko je postizanje određenog cilja bitno za osobu, toliko sposobnost za ostvarenje tog cilja korelira sa subjektivnim blagostanjem.

1.3. Model socijalnog poređenja

Model socijalnog poređenja je jedan od simplifikovanih pokušaja objašnjenja koncepta blagostanja i nije izdržao kritike i empirijske provere, te će ovde biti samo kratko prikazan kao jedan od istorijski značajnih pokušaja konceptualizacije blagostanja koji je doprineo kroskulturalnim istraživanjima. Bazična pretpostavka na kojoj je postavljen je da će ljudi biti srećni ukoliko su bolji od osoba iz njihove okoline i obrnuto, biće nesrećni ukoliko percipiraju da imaju lošije postignuće od osoba u njihovoj okolini.

U oblast psihološkog blagostanja model uvodi Easterlin još 1974. godine kada socijalnim poređenjem objašnjava nalaz da se nacije ne razlikuju u nivou subjektivnog blagostanja, iako postoji intranacionalna varijabilnost subjektivnog blagostanja, odnosno pripadnici iste nacije se razlikuju u nivou sreće i zadovoljstva. Sledeći ovu ideju, možemo pretpostaviti da bi prema modelu socijalnog poređenja prosečan pripadnik svake nacije trebalo da ima neutralno subjektivno blagostanje, odnosno da ne bude ni srećan ni nesrećan.

Međutim, nalazi više istraživanja (Diener i Diener, 1996) pokazuju da nezavisno od metode kojom se ispituje, većina ljudi izveštava o subjektivnom blagostanju koje je bliže pozitivnom kraju skale. Dakle, većina svetskog stanovništva je pretežno srećna, a ne neutralna kako teorija pretpostavlja. S druge strane, istraživanja kojima se direktno osporava model socijalnog poređenja pokazuju da se nacije ipak razlikuju u nivou blagostanja (Diener, Diener i Diener, 1995; Diener, Suh i Oishi, 1997; Suh, Diener, Oishi i Triandis, 1998).

Ni intranacionalne razlike u subjektivnom blagostanju se ne manifestuju onako kako predviđa teorija. Diener i Fujita (1997) navode da socijalno poređenje ima različit značaj za različite ljude, kao i da je poređenje sa boljima od sebe ponekad značajan motivator koji podstiče na bolje postignuće, a da poređenje sa osobama kojima je lošije može da produkuje osećanje empatije i tuge. Takođe, nalazi istraživanja (Diener, Sandvik, Seidlitz i Diener, 1993) pokazuju da se ljudi sa sličnim

karakteristikama koji žive u blizini srećnijih ili nesrećnijih drugih ne razlikuju u nivou sreće na način kako bi se očekivalo prema teoriji socijalnog poređenja. Dakle, može se zaključiti da samo socijalno poređenje ne utiče neposredno na nivo zadovoljstva i sreće.

1.4. Dienerov hijerarhijski model

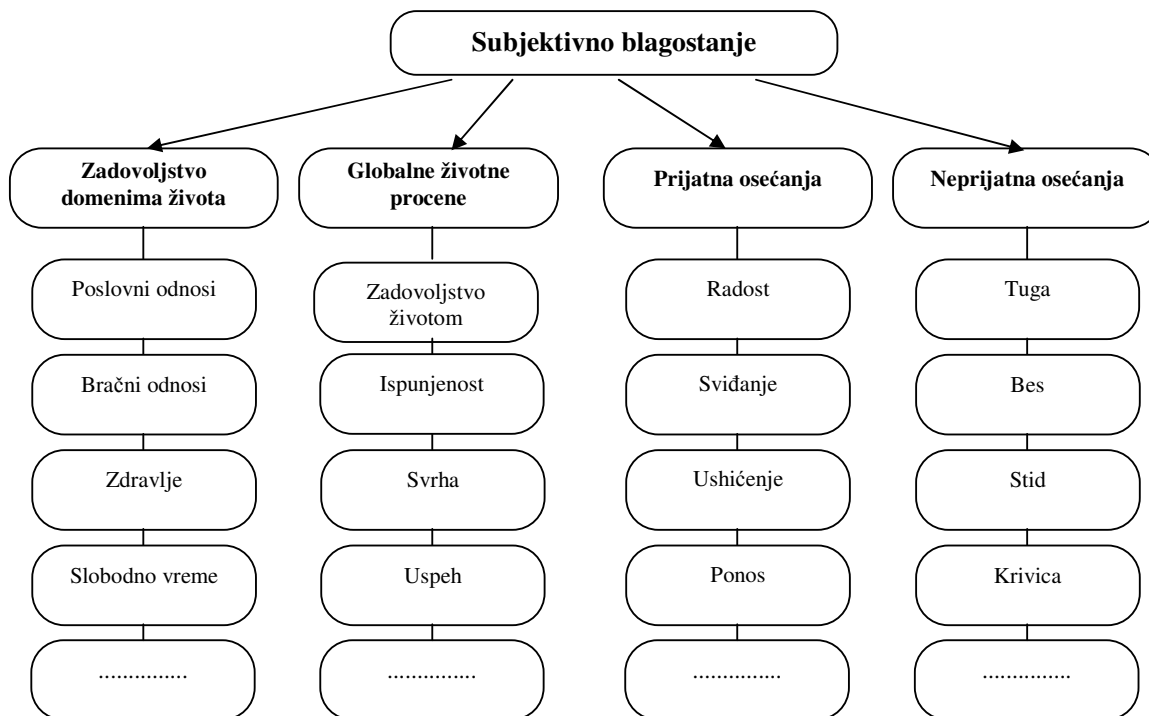
Pri objašnjenju pojma psihološkog blagostanja Ed Diener (1984) koristi termin subjektivno blagostanje i određuje ga kao individualnu evaluaciju sopstvenog života koja obuhvata: zadovoljstvo životom, nivo neprijatnih i prijatnih emocija i raspoloženja. Ova personalna evaluacija života ima dva visoko povezana aspekta:

- kognitivni – osoba svesno procenjuje svoje zadovoljstvo životom u celini ili zadovoljstvo pojedinim aspektima života
- afektivni – osoba doživljava prijatna ili neprijatna raspoloženja i emocije kao reakciju na životne događaje. (Diener E., Suh E., Oishi S., 1997)

Drugim rečima, osoba ima visoko subjektivno blagostanje ako je zadovoljna životom, često radosna i retko oseća neprijatne emocije poput tuge ili besa. Nezadovoljstvo životom, retko osećanje sreće, a često tuge i besa karakterišu osobe sa niskim subjektivnim blagostanjem. (Diener E., Suh E., Oishi S., 1997)

Diener-ov model subjektivnog blagostanja je hijerarhijski koncipiran (slika 1-1). Na najvišem nivou u hijerarhiji se nalazi subjektivno blagostanje koje određuje generalnu evaluaciju individuinog života. Na nivou ispod se nalaze kognitivni i afektivni aspekt, a svaki od njih obuhvata po dve specifične komponente. Pozitivan afektivitet i negativan afektivitet su komponente afektivnog aspekta, a globalne životne procene i domeni zadovoljstva životom su komponente kognitivnog aspekta. Ove komponente su u umerenoj korelaciji (Diener, Scollon, Lucas, 2004), a svaka od njih ima svoje podnivoje koji nam omogućavaju uvid u još specifičnije komponente subjektivnog blagostanja.

Slika 1-1. Diener-ov hijerarhijski model subjektivnog blagostanja

Afektivni aspekt subjektivnog blagostanja

Kada govorimo o ispitivanju afekata možemo razlikovati dva dominantna pristupa. Jedan se fokusira na pojedinačne emocije, a drugi na dimenzionalnost afektivnog doživljavanja. Prva grupa istraživača smatra da postoji manji broj osnovnih, bazičnih emocija i nastoji da prvo identifikuje značajne karakteristike afektivnog doživljaja, te da na osnovu njih zatim identifikuje i bazične emocije (Frijda, 1999). Prema dimenzionalnom pristupu emocije i raspoloženja su tokom vremena visoko intra i interpersonalno povezani, te se smatra da bi mogle imati zajedničku osnovu - zajedničke dimenzije iz kojih su derivirane. Tako, Rusell (1980) razlikuje ortogonalne dimenzije prijatnosti i uzbuđenja unutar kojih smešta svaku bazičnu emociju, odnosno svaku bazičnu dimenziju određuje u odnosu na stepen prijatnosti i uzbuđenja koje ona pobuđuje. S druge strane, Watson i Tellegen (1985) smatraju da je ove dimenzije potrebno rotirati da bi se forimirale razdvojene

dimenzije pozitivnog i negativnog afektiviteta, pri čemu bi pozitivan afekat činile emocije koje nastaju kombinacijom prijatnosti i uzbuđenja, a negativan afekat bi činile emocije koje nastaju kombinacijom neprijatnosti i uzbuđenja. Diener-ov (1984) model subjektivnog blagostanja prihvata dimenzioni pristup.

Sledeće pitanje koje možemo postaviti pri razmatranju afektiviteta kao komponente subjektivnog blagostanja je da li je za subjektivno blagostanje značajniji intenzitet ili učestalost emocija? Istraživanja pokazuju različite efekte intenziteta i frekvencije emocija na procenu globalnog subjektivnog blagostanja, pri čemu je učestalost doživljavanja emocije ili raspoloženja važniji pokazatelj. Diener i saradnici (1999) teorijski i empirijski potkrepljuju ovu tvrdnju. Teorijsko očekivanje da osobe koje intenzivno doživljavaju prijatne emocije intenzivno doživljavaju i neprijatne emocije je potvrđeno u različitim istraživanjima (Larsen i Diener, 1987; Diener i saradnici, 1992). Zatim, ekstremno intenzivna prijatna ili neprijatna osećanja su veoma retka, te je mala verovatnoća, s jedne strane da ćemo ih registrovati prilikom istraživanja, a sa druge da ovako retki događaji imaju značajan uticaj na sveukupni nivo (Diener i saradnici, 1991). Takođe, instrumenti kojima se ispituje frekvencija emocija uglavnom imaju bolja psihometrijska svojstva nego oni kojima se ispituje intenzitet emocionalnog doživljaja (Kahneman, 1999, Thomas i Diener, 1990, Schimmack i Diener, 1997, Diener i sar., 1991). Sve ovo govori u prilog davanja primata proučavanju frekvencije u odnosu na intenzitet emocija. No, na kraju je potrebno napomenuti da intenzitet emocionalnog doživljaja ne možemo proglasiti nevažnim faktorom subjektivnog blagostanja (Eid i Diener, 1999) pogotovo ukoliko smo fokusirani na emotivno blagostanje individua.

Kognitivni aspekt subjektivnog blagostanja

Diener i saradnici (Diener, Scollon i Lucas, 2004) kognitivnu komponentu subjektivnog blagostanja u hijerarhiji modela razdvajaju na globalne životne procene i zadovoljstvo pojedinačnim domenima života. Samim tim interesuju se i za načine donošenja procena, odnosno faktore koji utiču na formiranje procene. Ovi autori navode da su za samoprocenu zadovoljstva životom najznačajni: konstantan pristup informacijama (Magnus i Diener, 1991, Ehrhardt i sar., 2000) , «prečice» u mišljenju

(Schwarz i Strack, 1999), trenutno raspoloženje i poređenje sa individualno važnim standardima (Diener i sar., 2004). Drugim rečima, prilikom procene sopstvenog života ne sabiramo zadovoljstvo ili nezadovoljstvo svakim događajem koji nam se ikada desio u životu, već globalnu procenu zadovoljstva životom, baziramo na onim događajima koji su nam značajni i koji su samim tim konstantno lako dostupni našem sećanju. Osim konstantnog pristupa, poznat uticaj trenutnih sredinskih uslova značajan je i za procene zadovoljstva životom (Schwarz i Clore, 1983). Kada govorimo o povezanosti trenutnog raspoloženja i zadovoljstva životom zanimljiva je interkulturalna razlika – pripadnici individualističkih kultura se više oslanjaju na trenutno emotivno stanje nego pripadnici kolektivističkih (Suh i sar, 1998). S obzirom na to da prevashodno značajni životni događaji utiču na procenu zadovoljstva životom, razlikuje se i značaj pojedinih životnih domena. U skladu sa tim, globalna procena zadovoljstva životom se ne može formirati isključivo prostim sabiranjem zadovoljstva pojedinačnim životnim domenima, pošto se proporcija značaja domena razlikuje od individue do individue. Tako će neko za sveukupno zadovoljstvo životom u većoj meri pridavati značaj zadovoljstvu porodičnim odnosima, dok će nekom drugom primat biti zadovoljstvo poslom ili zadovoljstvo socijalnim vezama. U prilog ovoj tezi je istraživanje Diener-a i saradnika (2002) kojim su utvrdili da se srećne osobe pri proceni više oslanjaju na najbolje domene svog života, dok se nesrećne osobe više oslanjaju na najlošije domene svog života.

1.5. Multidimenzioni model Carol Ryff

Život u skladu sa istinskim selfom čini osnovu psihološkog blagostanja prema psiholozima koji svoje filozofsko uporište nalaze u eudemonizmu. Upravo izostavljanje proučavanja usklađenosti individue sa sopstvenim istinskim selfom je jedna od kritika Ryff-ove dotadašnjim proučavanjima psihološkog blagostanja. Ova autorka, oslanjajući se na Aristotela, uzimajući u obzir da postoji filozofska argumentacija za izjednačavanje hedonističkog zadovoljstva sa blagostanjem, postavlja pitanje u kom stepenu subjektivno blagostanje adekvatno definiše psihološku dobrobit i koliko je opravdano simplifikovanje blagostanja na zadovoljstvo i osećanje sreće. Druga zamerka postojećim ispitivanjima psihološkog blagostanja se odnosila na njihovu slabu teorijsku zasnovanost, te Ryff svoj koncept blagostanja konstruiše na osnovu ključnih pojmova postojećih psiholoških teorija koje se bave razvojem individue i mentalnim zdravljem.

Termin eudemonija u kontekstu psihološkog blagostanja Ryff prvi put upotrebljava pre oko dve decenije. Navodeći da je Bradburn-ovo shvatanje Aristotelovog pojma eudemonije pogrešno svedeno samo na sreću i postizanje zadovoljstva, autorka redefiniše pojam i eudemoniju postavlja kao osnovu za razumevanje psihološkog blagostanja. Integracijom različitih teorijskih konceptualizacija koje se bave mentalnim zdravljem - odnosno sintezom pojmova individuacije (Jung), samoaktualizacije (Maslow), individuinog optimalnog funkcionisanja (Rogers), zrelosti (Allport), promena ličnosti tokom razvoja (Neugarten), bazičnih životnih tendencija (Buhler), životnih razvojnih faza (Erikson), volje za smislom (Frankl) i kriterijuma mentalnog zdravlja (Jahoda) - Ryff-ova konstruiše šestodimenzioni teorijski model psihološkog blagostanja. Model uključuje sledeće dimenzije: Samoprihvatanje, Pozitivni odnosi sa drugima, Personalni rast, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Autonomija.

Jahoda smatra da je samoprihvatanje ključno za mentalno zdravlje, Maslov ga izdvaja kao ključnu karakteristiku samoaktualizacije, Rodžers kao esencijalnu komponentu optimalnog funkcionisanja, a Allport kao neophodno za sazrevanje.

Značaj pozitivnog odnosa prema sebi je istican i u razvojnim teorijama Erikson-a i Neugarten-ove, te u Jung-ovom konceptu individuacije. Na osnovu prethodnih teorijskih određenja Ryff (1989, Ryff i Singer, 2008) Samoprihvatanje uključuje kao jednu od dimenzija psihološkog blagostanja.

Sledeća dimenzija – Pozitivni odnosi sa drugima – je derivirana iz Jahoda-inog određenja sposobnosti voljenja kao centralne komponente mentalnog zdravlja, te Maslov-ljevog shvatanja da samoaktualizovane individue poseduju snažno razvijeno osećanje empatije i kapacitet za intenzivno intimne odnose sa drugima. Pozitivne odnose sa drugima navodi i Allport kao jedan od kriterijuma mentalnog zdravlja, dok ga Erikson u svoju razvojnu teoriju uključuje u okviru stadija razvoja intimnosti nasuprot izolacije.

Dimenzija Personalnog rasta se odnosi na samorealizaciju individue i verovatno je najbliža Aristotelovom određenju eudemonije. Samoaktualizacija ima centralno mesto u teoriji Maslow-a, Norton-a i Jahoda-e, dok Rodžers individuino optimalno funkcionisanje opisuje kao stanje u kome je individua otvorena ka iskustvu kontinuiranog rasta i razvoja. Takođe, Ryff (1989, Ryff i Singer, 2008) navodi da proces samoaktualizacije ima značajno mesto u razvojnim teorijama Buhler-a, Erikson-a, Neugarten-ove i Jung-a.

Svrha života kao dimenzija modela psihološkog blagostanja je svakako najvećim delom inspirisana egzistencijalizmom i Frankl-ovom logoterapijom. Osim brojnih filozofa i psihologa koji se u okviru svojih teorija bave smislom života, Ryff (1989, Ryff i Singer, 2008) se za uključivanje ovog pojma u model odlučuje i na osnovu Jahoda-ine definicije mentalnog zdravlja u kojoj se eksplicitno naglašava značaj verovanja koje individui daju osećaj svrhe i smisla u životu, te Allport-ovog određenja zrelosti koje uključuje imanje osećaja usmerenosti i jasnog određenja svhe života.

Ovladavanje okruženjem kao faktor blagostanja Ryff (1989, Ryff i Singer, 2008) definiše na osnovu Jahoda-inog određenja individuine sposobnosti da bira i kreira okolinu adekvatnu sopstvenim potrebama kao jednog od kriterijuma mentalnog zdravlja, Allport-ovog kriterijuma maturacije koji uključuje individuin kapacitet za

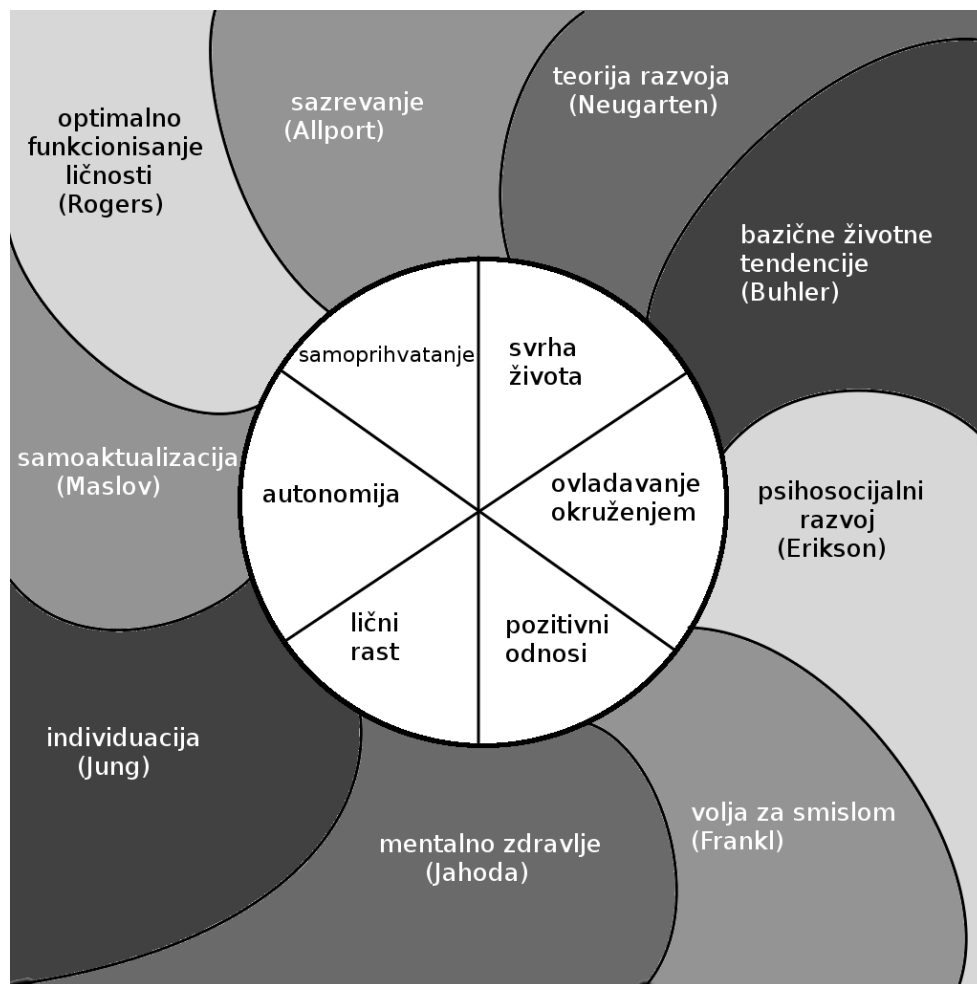
proširenje selfa i razvojnih teorija koje naglašavaju značaj razvijene sposobnosti manipulacije okolinom. Prema ovoj autorki (Ryff i Singer, 2006) ono što konstrukt ovladavanja okruženjem razlikuje od sličnih psiholoških konstrukata poput kontrole ili samoefikasnosti je naglasak na pronalaženju ili kreiranju okruženja koje odgovara individuinalnim potrebama i kapacitetima.

Šesta dimenzija modela je Autonomija. Ryff (1989, Ryff i Singer, 2008) je određuje kao „najzapadniju” od svih dimenzija i izdvaja je kao zasebnu, mada se može reći da je ona u osnovi mnogih drugih psiholoških pojmova. Maslow samoaktualizovane osobe opisuje kao osobe koje autonomno funkcionišu i otporne su na enkulturaciju. Rogers u opisu osoba koje ostvaruju puno funkcionisanje ističe interni lokus evaluacije koji karakteriše individuino oslanjanje prevashodno na sopstvenu procenu i standarde, a Jung individuaciju definiše kao oslobađanje od konvencija u kome se individua odvaja od kolektivnih verovanja, strahova i zakona gomile.

Odnos dimenzija sa teorijskim konceptima koji su im osnova je prikazan na slici 1-2.

Na osnovu prethodnih teorijskih određenja, Ryff (1989, Ryff i Singer, 2008) smatra da psihološko blagostanje karakteriše izraženo samoprihvatanje, kontinuirana potreba za personalnim razvojem i rastom, usklađeni odnosi sa važnim drugima, visoko osećanje smisla života, razvijena sposobnost manipulisanja neposrednom okolinom i autonomno funkcionisanje, te konstruiše upitnik kojim nastoji operacionalizovati svoj model.

Slika 1-2. Multidimenziona konceptualizacija psihološkog blagostanja Carol Ryff (preuzeto iz Ryff i Singer, 2008)

Indikatore dimenzija Ryff (1989) definiše na sledeći način:

Samoprihvatanje

Visok skor imaju osobe sa pozitivnim stavom prema sebi, koje prihvataju i prepoznaju višedimenzionalnost svoje ličnosti, uključujući kako dobre tako loše kvalitete, te imaju pozitivan stav prema svojoj prošlosti.

Nizak skor postižu osobe koje su nezadovoljne sobom, razočarane prošlošću, brinu o određenim personalnim kvalitetima i žele da su drugačije nego što jesu.

Pozitivni odnosi sa drugima

Visok skor na ovoj dimenziji postižu osobe koje imaju topao, zadovoljavajući i poverljiv odnos sa drugima, brinu se o dobrobiti drugih, sposobne su za empatiju, privrženost i intimnost, razumeju značaj davanja i primanja u personalnim odnosima.

Nizak skor karakteriše osobe koje imaju malo bliskih, poverljivih odnosa sa drugima, koje su retko tople, otvorene, teško im je da vode računa o drugima i nisu spremne da prave kompromise da bi održale odnose sa važnim drugima.

Autonomija

Nezavisne i samoodređene osobe postižu visoke skorove. Ovakve osobe su u stanju da se odupru konformiranju, imaju unutrašnju regulaciju sopstvenog ponašanja i sebe procenjuju na osnovu sopstvenih standarda.

Niski skorovi opisuju osobe koje se brinu zbog tuđih procena i očekivanja, priklanjaju se socijalnim pritiscima i oslanjaju se na mišljenje drugih kada donose važne odluke.

Ovladavanje okruženjem

Visoki skorovi su karakteristični za ljude koji imaju osećaj ovladavanja i kompetentnosti u upravljanju okolinom, sposobni su da kontrolišu složene spoljašnje aktivnosti, efikasno koriste prilike u okruženju i sposobni su da odaberu ili kreiraju kontekst koji odgovara njihovim potrebama i vrednostima.

Niske skorove postižu osobe koje imaju poteškoća u savladavanju svakodnevnih poslova, osećaju da nisu u stanju da promene ili unaprede okruženje, da nemaju kontrolu nad spoljašnjim svetom i nisu svesne pogodnosti koje okruženje ima.

Svrha života

Osobe koje imaju doživljaj usmerenosti i jasno definisane ciljeve u životu karakterišu visoki skorovi na dimenziji svrhe života. Ovakve osobe osećaju da postoji smisao sadašnjeg i prošlog života i imaju uverenja koja životu daju smisao.

Niski skorovi se odnose na nedostatak usmerenosti i smisla u životu, mali broj ciljeva i nemanje uvida da prošlost ima smisla.

Personalni rast

Visoki skorovi opisuju osobe koje imaju osećaj kontinuiranog razvoja, sebe opažaju kao individue koje se tokom života razvijaju i rastu, otvorene su ka novim iskustvima, imaju doživljaj realizacije sopstvenih potencijala, uočavaju napredak u svom razvoju tokom vremena i menjaju se na načine koji ukazuju da su efikasniji i da bolje poznaju sebe.

Niski skorovi opisuju osobe kojima život nije zanimljiv, pri čemu imaju osećaj lične stagnacije i dosade, te nedostatak osećaja rasta i razvoja tokom života, prisutan je doživljaj nesposobnosti razvoja i usvajanja novih uverenja i ponašanja.

Na osnovu ovako operacionalno definisanih dimenzija Ryff (1989) konstruiše instrument za merenje multidimenziono određenog psihološkog blagostanja čijom validacijom potvrđuje teorijsku multidimenzionu strukturu psihološkog blagostanja. No, postoji i značajan broj istraživanja (Kafka i Kozma, 2002; Springer i Hauser, 2006; Villar, Triado i Celdran, 2010) koja nisu potvrdila šestodimenzionu strukturu. Detaljan prikaz istraživanja koja su se bavila validacijom instrumenta i multidimenzionom strukturom konstrukta će biti prikazana u posebnom poglavlju.

1.6. Model „toka”

Ispitivanja subjektivnog blagostanja i njegovih korelata su pokazala da samo upražnjavanje neke za individu u priyatne aktivnosti može doprineti porastu njegovog nivoa. Dijapazon aktivnosti koje produkuju blagostanje je veoma širok: od stvaranja umetničkog dela, preko igranja različitih igara do socijalne participacije. Ideju da uživanje u samom procesu, odnosno upražnjavanju neke aktivnosti, produkuje blagostanje je najdetaljnije razradio Csikszentmihalyi. Na osnovu svojih istraživanja Csikszentmihalyi (1975) postavlja interakcionistički model „toka” - stanja sličnog transu u kome se dostiže najviši stepen blagostanja, zadovoljstva i sreće.

Proučavajući kreativne procese, Csikszentmihalyi (1975) je zapazio da se umetnici povremeno fokusiraju na rad toliko da ignorišu glad, umor ili bilo kakve druge okolinske podsticaje i da spolja gledano deluju kao da su u transu, sve dok traje stvaralački proces, da bi kada završe delo brzo za njega gubili dalji interes. Ovaj fenomen visokog tenaciteta pažnje koji karakteriše funkcionisanje individuinih punih kapaciteta je nazvao „tok” (flow).

Svoja istraživanja Csikszentmihalyi (1991) sa umetnika, proširuje na šahiste, planinare, igrače i sve osobe koje su kao glavni razlog upražnjavanja neke aktivnosti navodile uživanje. Takođe, osim proučavanja aktivnosti poput igranja igrica gde je značajna samo intrinzična motivacija i gde nema spoljašnje nagrade ispitivao je i ulogu ekstrinzične motivacije u oblasti zaposlenja, gde su prisutne i spoljašnje nagrade poput novca i prestiža, koje mogu da budu motivatori za upražnjavanje neke aktivnosti.

Utvrđio je da bavljenje umetnošću, sportovi i igre doprinose lakšem dostizanju „toka”, ali i da skoro svaka aktivnost može produkovati „tok”. Takođe, ista aktivnost – odlazak u muzej, na golf, igranje šaha, itd. – kod jedne osobe može izazvati osećaj anksioznosti i dosadu, a kod druge „tok”. Dostizanje „toka” zavisi od postizanja balansa između percipiranih zahteva i posedovanja sposobnosti da se ti zahtevi

ispune. Ukoliko zahtevi visoko prevazilaze kapacitete osobe javlja se anksioznost, ukoliko kapaciteti visoko nadilaze zahteve prvo se javlja opuštanje, a zatim dosada. Da bi osoba izbegla ova neprijatna stanja i dostigla „tok” ona modifikuje zahteve situacije (traži izazove) ili svoje veštine (usavršava se).

Drugim rečima, postizanje „toka” se obezbeđuje učestvovanjem u individualnim zanimljivim aktivnostima. Po Csikszentmihalyi – u (1975) zanimljive aktivnosti su one u kojima su izbalansirani izazovi i veštine. Te aktivnosti su prijatne zato što obezbeđuju optimalan nivo novih informacija koje nisu preplavljujuće. Aktivnost je dosadna ako zahteva premalo angažovanja veština, a stresna ukoliko zahteva veštine koje osoba ne poseduje. Ako je izazov aktivnosti ekvivalentan veštinama koje osoba poseduje, ona može pružiti veoma prijatno iskustvo „toka”.

Uzak fokus pažnje tokom „toka” dovodi do distorzije protoka vremena, te bivanje u ovom stanju zahteva da se pažnja održava limitiranim stimulusnim poljem. Odnosno, u zavisnosti od strukturisanja pažnje zavisi da li će se javiti apatija, dosada ili „tok”. Dosadu i apatiju karakteriše nizak nivo izazova u odnosu na sposobnosti koji dozvoljava pažnji da „luta”. Postizanje stanja „toka” u mnogome zavisi i od toga na šta je pažnja bila fokusirana u prošlosti. Interesovanja razvijena u prošlosti će usmeravati pažnju ka specifičnim sadržajima. Jasni kratkoročni ciljevi, neposredna informacija o uspehu ili neuspehu, te zahtevni, a istovremeno i izvodljivi zadaci orijentišu osobu na unificiran i koordinisan način, tako da pažnja biva potpuno apsorbovana u polje stimulusa definisano aktivnošću.

Sumirajući rezultate istraživanja, koja ističu dinamički sistem i fenomenologiju interakcije osoba – okolina, Csikszentmihalyi (1991) definiše karakteristike i optimalne uslove za doživljavanje stanja «toka».

Optimalni uslovi uključuju:

- Aktivnost treba da je istovremeno dovoljno izazovna i dostižna sa postojećim veštinama koje osoba poseduje – previše teška ili previše laka aktivnost deluju demotivišuće. Previše teška aktivnost frustrira neuspehom, a previše laka izaziva dosadu.
- Jasan kratkoročan cilj i neposredna informacija o progresu

Karakteristike stanja «toka»:

- Isključiva koncentracija na trenutnu aktivnost
- Jedinstvo akcije i svesnosti
- Gubitak refleksivne samosvesti (npr. gubitak svesnosti o sebi kao socijalnom akteru)
- Osećaj sposobnosti kontrole upražnjavane aktivnosti – osećaj da se osoba može izboriti sa datom situacijom zato što zna kako treba da reaguje
- Gubitak pojma o vremenu – osećaj da vreme prolazi brže ili sporije nego što je to normalno
- Osećaj da se aktivnost obavlja radi nje same – samo upražnjavanje je intrinzično nagrađujuće, a krajnji rezultat više služi kao izgovor da bi se aktivnost vršila

Ispitivanjem individualnih razlika u doživljavanju „toka” utvrđeno je da je kapacitet za doživljavanje „toka” univerzalan, a da se razlike javljaju u frekvenciji doživljavanja. Takođe, utvrđene su i razlike u kvalitetu doživljaja i želji da se upražnjava aktivnost kada su kapaciteti i mogućnosti za akcije sličnog nivoa. Ovo sugeriše da balans izazov – sposobnost jeste važan, ali ne i dovoljan uslov za doživljavanje „toka”. Stoga Csikszentmihalyi (2002) govori o autoteličkoj ličnosti – osoba koja ima tendenciju da uživa u životu, odnosno osoba koja preferira da radi stvari zato što se prijatno oseća u odnosu na obavljanje aktivnosti koje bi dovele do nekog kasnijeg spoljašnjeg cilja. Ovakve ličnosti poseduju izvesne metaveštine ili sposobnosti koje im obezbeđuju da relativno lako doživljavaju „tok” i ostaju u njemu. Te meta veštine uključuju radoznalost i zainteresovanost za život, istrajnost i nisku egocentričnost.

S obzirom na to da je stanje „toka” oblikovano i karakteristikama osobe i karakteristikama okoline Csikszentmihalyi (1985) govori o „proizilazećoj” motivaciji kao o otvorenom sistemu: ono što se događa u bilo kom datom momentu je odgovor na ono što se desilo neposredno pre ili u toku interakcije, a ne nešto što je prethodno definisano strukturom osobe (npr. nagon) ili situacije (npr. tradicija ili skript).

Motivacija proizilazi iz doživljaja da neposredan kratkoročan cilj izrasta iz interakcije (Csikszentmihalyi, 1985).

Aktivnosti koje dovode do „toka” ne samo da obezbeđuju set izazova ili mogućnosti za akciju već omogućuju i sistem graduiranih izazova koji se akomodiraju individuinom kontinuiranom i produbljujućem uživanju kako se neka veština usavršava. Teleonomija selfa je izvor novih ciljeva i interesa kao i novih kapaciteta za akcije koje su povezane sa tim interesima (Csikszentmihalyi i Nakamura, 1999). Fenomen „proizilazeće” motivacije znači da možemo u novoj, ranije neupražnjavanoj aktivnosti osetiti intrinzičnu motivaciju ukoliko smo doživeli stanje „toka” u njoj. Motivacija da se aktivnost i dalje vrši ili da je opet vršimo proizilazi iz samog iskustva tokom vršenja. Stoga je iskustvo „toka” snaga ekspanzije individuinih ciljeva i interesne strukture kao i snaga koja omogućava usavršavanje veštine u skladu sa postojećim interesima.

Pri tome, odnos osoba – okolina karakteriše asimetrija: ono što determiniše iskustvo je subjektivna procena mogućnosti i kapaciteta za akciju. Ne postoji objektivno definisan set informacija ili izazova u personalnom iskustvu, već subjektivna selekcija informacija i prilika za akciju. Stoga, nema baš puno smisla govoriti o individuinih sposobnostima i kapacitetima u objektivnim terminima – ono što se uključuje u individuino trenutno doživljavanje su oni kapaciteti i sposobnosti koji su angažovani trenutnim individualnim percipiranjem okoline.

Intrinzična motivacija podstiče osobu da iznova i iznova traži nove doživljaje „toka”, te uvodi selektivni mehanizam u psihološko funkcionisanje koji podstiče razvoj. Kako se ljudi usavršavaju u nekoj aktivnosti oni postižu viši nivo veština i sposobnosti i aktivnost prestaje biti toliko zahtevna kao ranije, pa je potrebno naći novu zahtevniju aktivnost koja više odgovara novostečenim sposobnostima. Stoga je teleonomija selfa razvojni princip – optimalan nivo izazova podstiče usavršavanje veština i sposobnosti (Vygotsky, 1978, prema Csikszentmihalyi, 2002), rezultujući kompleksnijim kapacitetima za akciju. Upravo ova ideja razlikuje model „toka” od drugih teorija koje definišu optimalni nivo izazova ili u terminima homeostatičkog ekvilibrijuma ili kao maksimalni nivo izazova koji se može dostići (Moneta i Csikszentmihalyi, 1996).

1.7. Teorija samodeterminacije

Osnovna pretpostavka teorije samodeterminacije je da je za razumevanje ljudske motivacije potrebno razmatranje unutrašnjih psiholoških potreba za kompetencijom, autonomijom i povezanošću, čije zadovoljenje je esencijalno za psihološki razvoj, integritet i blagostanje, kao i za iskustvo vitalnosti (Ryan i Frederick, 1997) i samokongruentnosti (Sheldon i Eliot, 1999). Ovi autori smatraju da je zadovoljenje potreba prirodan cilj ljudskog života koji se očitava u mnogim značenjima i svrsi ljudskih akcija, a blagostanje predstavlja pre postizanje punog funkcionisanja, nego prosto ispunjenje želja. Ryan i Deci (2001) autonomiju, kompetenciju i povezanost posmatraju kao osnovne faktore koji unapređuju blagostanje, za razliku od Ryff-ove koja ove potrebe smatra dimenzijama blagostanja.

Osim što je važno za definisanje minimalnog kriterijuma psihološkog zdravlja specificiranje bazičnih potreba je značajno i za utvrđivanje uslova koje je potrebno da obezbedi socijalna sredina da bi se dostiglo optimalno blagostanje. Teorija samodeterminacije opisuje uslove koji podstiču blagostanje u različitim razvojnim periodima i specifičnim socijalnim uslovima kao što su škola, radne organizacije i prijateljstva. Ryan i Deci (2001) ne pretpostavljaju da su bazične potrebe isto vrednovane u svim porodicama, socijalnim grupama ili kulturama, ali smatraju da uskraćivanje zadovoljenja ovih potreba rezultuje negativnim psihološkim posledicama u svim socijalnim ili kulturnim kontekstima. Kontekstualni, kulturalni i razvojni faktori konstantno utiču na vidove ekspresije, sredstva zadovoljenja i ambijent podrške za zadovoljenje potreba, a usled njihovog uticaja na zadovoljenje potreba posredno utiču i na razvoj, integritet i blagostanje i na interpersonalnom i na intrapersonalnom nivou analize.

Teorija samodeterminacije smatra da zadovoljenje bazičnih psiholoških potreba unapređuje i subjektivno i psihološko blagostanje. Biti zadovoljan sopstvenim životom i osećati relativno više pozitivnih osećanja u odnosu na negativna osećanja neosporno unapređuje psihološko zdravlje, no postoje istraživanja (Ryan i Deci, 2001) koja ukazuju da postizanje sreće nužno ne unapređuje eudemoničko blagostanje.

Istraživanja Nix i saradnika (1999) pokazuju da uspeh u nekoj aktivnosti koja se vrši sa osećanjem pritiska da se ta aktivnost obavi dovodi do osećanja sreće, ali ne i do vitalnosti, odnosno psihološkog blagostanja, dok uspeh u aktivnosti koja se vrši sa osećanjem autonomije rezultuje osećanjem i sreće i vitalnosti. Stoga, pristalice teorije samodeterminacije u svojim istraživanjima koriste subjektivno blagostanje kao jedan od indikatora blagostanja, zajedno sa samoaktualizacijom, vitalnošću i mentalnim zdravljem.

Ryan, Sheldon, Kasser i Deci (1996) navode da neki ciljevi služe zadovoljenju intrinzičnih potreba, dok su neki ekstrinzični po svojoj prirodi (oni su instrumentalni ili zamena za dublje potrebe). Njihova pretpostavka je da su ciljevi koji zadovoljavaju intrinzične potrebe za autonomijom, afektivnom vezanosti i kompetencijom pozitivni prediktori subjektivnog blagostanja, dok su ciljevi koji reflektuju ekstrinzične potrebe negativni prediktori blagostanja. U prilog ovoj tezi su istraživanja Kasser-a i Ryan-a (1993, 1996) koja pokazuju da su samoprihvatanje, afilijacija i osećanje zajedništva pozitivno povezani sa psihološkim blagostanjem, a finansijski uspeh, socijalna priznanja i fizička privlačnost negativno povezani sa psihološkim blagostanjem, odnosno pozitivno povezani sa nedostatkom vitalnosti i većim brojem fizičkih simptoma.

Još jednu potvrdu da ostvarenje intrinzičkih ciljeva doprinosi psihološkom blagostanju nalazimo u istraživanju Brdar-ove (2006) koja je utvrdila povezanost psihološkog blagostanja i pridavanja veće važnosti intrinzičnim ciljevima u odnosu na ekstrinzične ciljeve. Rezultati ukazuju da jedino intrinzički ciljevi omogućuju ispunjenje osnovnih psiholoških potreba za povezanošću, kompetencijom i autonomijom, a da efekti ispunjavanja ekstrinzičkih ciljeva mogu biti negativni u situacijama kada služe kao kompenzacija nezadovoljenih psiholoških potreba.

Ryan i saradnici (1996) navode da je potreba za finansijskim uspehom, socijalnim priznanjem i fizičkom atraktivnosti povezana sa odrastanjem u kontrolišućim, hladnim i nezainteresovanim porodičnim uslovima, a težnja za zadovoljenjem intrinzičnih ciljeva je povezana sa roditeljima koji su uključeni, topli i podržavaju autonomiju. Ovo je jedna od retkih studija koja pruža uvid u razvojni

aspekt subjektivnog blagostanja. Iako su Tellegen i saradnici (1988) utvrdili da oko 50% subjektivnog blagostanja može da se pripiše genetici, Ryan i saradnici (1996) smatraju da uslovi u kojima dete odrasta mogu objasniti bar neki deo preostale varijanse. Nalazi ovih autora imaju značajnu implikaciju za intraindividualne varijacije subjektivnog blagostanja. Recimo, ukoliko zbog svoje genetske predispozicije za negativan afektivitet, osoba A nikada ne može biti srećna kao osoba B, ona može u okvirima svojih mogućnosti biti srećnija ukoliko teži ka ostvarenju intrinzičnih ciljeva. Ryan i saradnici (1996) sugerišu da stepen do kog individue ostvaruju svoje potencijale i postižu maksimum sreće zavisi od uspešnog zadovoljenja intrinzičnih ciljeva. Najverovatnije se razumevanje intraindividualnih varijacija isto tako može postići pažljivom analizom sadržaja ciljeva kao i analizom ponašanja koja su usmerena na ostvarenje nekog cilja.

1.8. Relacija hedonizma i eudemonizma

Da li su subjektivno i eudamoničko blagostanje dva kvalitativno različita tipa psihološkog blagostanja?

U savremenim diskusijama o pristupima psihološkom blagostanju neobilazno se spominje i filozofski aspekt, odnosno eudemonizam i hedonizam, te Aristotel i Aristipus kao dve ključne istorijske figure. Aristotel, iako nije prvi u središte svog interesovanja postavio sreću i pitanje šta čini dobar život, jeste formulisao verovatno najpoznatiju distinkciju hedonizma i eudemonizma – prvi se odnosi na život koji je usmeren ka potrazi za srećom, a drugi podrazumeva da se do sreće dolazi čineći dobra, ispravna dela.

Prema Aristotelovom viđenju srećan i život vredan življenja je onaj život u kome su ostvareni puni individuini potencijali ili vrline. Individua ima odgovornost da prepozna „istinski self - daimon“ i živi u skladu sa njim. Daimon se odnosi na potencijale svake individue, ideal je kome se teži, daje smisao i usmerenje u životu, a njegova realizacija predstavlja najveće životno ispunjenje (Waterman, 1990). U ovakvom viđenju sreće se reflektuju objektivne socijalne vrednosti poput znanja, prijateljstva, etike... koje čine dobar život, te on predstavlja osnovu „objektivističkog“ pristupa sreći i kroz potenciranje razvoja vrline u sebi sadrži komponentu moralnosti, pri čemu su prijatna osećanja integrativni deo eudemonije, iako Aristotel glorifikuje eudemoniju, a hedonizam smatra nižim oblikom sreće.

Čest argument koji se navodi u prilog ispravnosti eudemoničkog pristupa kao mere dobrog i ispunjenog života je da osoba može doživljavati zadovoljstvo čineći dela koja nisu humana, moralna, pa čak i zdravstveno ugrožavajuća. Drugim rečima, objektivisti se fokusiraju na vrednovanje razloga nečije sreće, a ne na osećanje samo po sebi. No, iako je Aristotelov koncept etička doktrina koja se odnosi na maksimalno ostvarivanje potencijala, život u skladu sa daimonom nije bio predviđen za sve individue, već samo za najviše društvene klase. Takođe, nisu sve vrline bile

podjednako cenjene, već su bile hijerarhijski organizovane, te su u skladu sa vrednošću specifične vrline koju poseduju i individue zauzimale različita mesta u hijerarhiji (Norton, 1976)

Sa druge strane, hedonistički orijentisani „subjektivisti/mentalisti“ smatraju da su ljudi usmereni ka postizanju prijatnosti/zadovoljstva i izbegavanju ili minimiziranju bola, te naglašavaju afektivni aspekt, uz argumentaciju da ni vrline same po sebi ne obezbeđuju dobar i ispravan život, navodeći da i osobe koje imaju razvijen osećaj svrhe, smisla i uspeha ne moraju nužno voditi dobar i moralan život (Kashdan i sar, 2008). Ultimativni cilj dobrog života je potraga za zadovoljstvom. Izvori zadovoljstva su veoma široko shvaćeni i obuhvataju fizički, socijalni i psihološki aspekt, te variraju od individue do individue – pojedine aktivnosti mogu istovremeno većini ljudi izazivati neprijatnost i pojedincima prijatnost (Waterman, 2008). No, i u ovom pristupu se ogleda povezanost prijatnih osećanja i vrlina kroz Locke-ov opis zadovoljstva kao snažnog motivatora, a koje se može dostići uvežbavanjem vrlina (Kashdan i sar, 2008).

Dualizam eudemonia – hedonizam se tokom razvoja interesovanja psihologa za istraživanje psihološkog blagostanja preneo i u ispitivanja ovog fenomena, te se u savremenim studijama razlikuju dva dominantna pristupa – jedan koji se oslanja na hedonizam i drugi koji se oslanja na eudemonizam. Hedonistički pristup se prevashodno odnosi na proučavanje sreće i zadovoljstva životom (Ryan i Deci, 2001), a eudemonistički blagostanje definiše aktivnostima koje su u skladu sa nečijom stvarnom prirodom i dubokim vrednostima (Waterman, 1993), procenom realizacije individualnih potencijala (Ryff i Keyes, 1995) i iskustvom svrhe - smisla u životu (Ryff, 1989).

Prvobitna ispitivanja sreće i psihološkog blagostanja (Bradburn, 1969; Brickman i Campbell, 1971; Easterlin, 1974, Campbell, Converse i Rogers, 1976; Diener, 1984; Argyle, 1987) su bila prevashodno empirijska, usmerena na ispitivanja sreće i zadovoljstva životom, te bi iz današnje perspektive pripadala hedonističkom pravcu, mada se nisu bavila distinkcijom eudemonizma i hedonizma. Isticanje hedonizma u ispitivanja psihološkog blagostanja uveo je tek Kahneman sa saradnicima (1999) formulacijom pojma „hedonističke psihologije“, pri čemu oni

nisu smatrali da je hedonistička psihologija lišena konstrukata poput svrhe, autonomije ili eudemonizma (Kashdan i sar., 2008), a Diener-ova koncepcija subjektivnog blagostanja se izjednačava sa terminom hedonističkog blagostanja. Prema Waterman-u (2008) pojam eudemonizam u kontekstu psihološkog blagostanja je prvi put upotrebljen u njegovom članku 1981. godine.

U pokušaju da teorijski diferencira eudemoniju i hedoničko zadovoljstvo Waterman (1990) navodi aspekte njihovih razlika:

- hedonističko uživanje može proizaći iz širokog spektra aktivnosti, a eudemonija se doživljava samo tokom aktivnosti koje bude najviše potencijale, bilo kroz realizaciju sklonosti i talenata ili svrhovitog života
- hedonistička iskustva mogu da proizađu bilo iz pasivnih ili aktivnih iskustava, dok eudemonija proizilazi isključivo kroz aktivnu težnju ka usavršavanju vrlina
- hedonističko zadovoljstvo može da se doživi bez obzira na postignuti kvalitet aktivnosti, a eudemonija se doživljava jedino onda kada neko oseća da pravi progres u razvoju ili usavršavanju individualno značajnih potencijala
- dok ponavljanje aktivnosti koje proizvode hedonističko uživanje vodi vremenom do zasićenja, postoji težnja ka ponavljanju eudemoničkih iskustva
- većina ljudi doživljava hedonistička iskustva u okviru nekoliko istih kategorija ponašanja, eudemonička iskustva karakteriše idiosinkratičnost – lakše se pronalaze razlike nego sličnosti u individualnim eudemoničkim iskustvima
- dok hedoničko zadovoljstvo može da se realizuje kroz bilo koju akciju u okviru bilo koje kategorije aktivnosti koje produkuju zadovoljstvo, eudemonija se doživljava samo u odnosu na neke specifične akcije.

Ova lista razlika nije konačna, a pošavši od ideje Telfer-ove (1980) prema kojoj je eudemonija dovoljan, ali ne i nužan uslov hedonističke sreće, Waterman (1990) izdvaja i četiri tipa aktivnosti:

- aktivnosti koje nose u sebi i hedonističko i eudemonističko zadovoljstvo
- aktivnosti koje vode ka hedonističkom zadovoljstvu
- aktivnosti koje vode ka eudemonističkom zadovoljstvu
- aktivnosti koje ne vode ni hedonističkom ni eudemonističkom zadovoljstvu

Da bi proverio razlike i sličnosti ova dva pristupa Waterman (1993) sprovodi studiju na uzorku srednjoškolaca i studenata. Za potrebe istraživanja je konstruisao skalu kojom se procenjuje nivo hedonističkog, kao i nivo eudemonističkog blagostanja. Rezultati su pokazali da u značajnoj meri aktivnosti koje pružaju hedonističko zadovoljstvo istovremeno produkuju i eudemoniju, te da je relativna učestalost aktivnosti koje produkuju visok stepen eudemonije i nizak stepen hedonističkog zadovoljstva značajno niža od relativne učestalosti aktivnosti koje produkuju nizak stepen eudemoničkog i visok stepen hedonističkog zadovoljstva, što predstavlja potvrdu stanovišta Telfer-ove (1980) da je eudemonija dovoljan, ali ne i neophodan uslov sreće.

Takođe, doživljaj eudemonije je jače povezan sa percepcijom aktivnosti kao mogućnosti za razvoj sopstvenih potencijala, nivoom izazova koji pruža aktivnost i nivoom veštine koji se može razviti tom aktivnošću, osećanjem kompetencije, ulaganjem napora u obavljanje određene aktivnosti, višim nivoom koncentracije, stepenom asertivnosti i postavljanjem jasnih ciljeva, dok je hedonističko zadovoljstvo intenzivnije povezano sa doživljajima relaksiranosti, uzbuđenja, zadovoljstva, sreće, gubljenja pojma o vremenu i zaboravljanjem personalnih problema (Waterman, 1993).

Nakon, studije Waterman-a (1993) i druga istraživanja ukazuju da su hedonističko i eudemoničko blagostanje dva povezana, ali različita konstrukta. Tako, Compton i saradnici (1996) ispitujući različite mere mentalnog zdravlja izdvajaju faktor subjektivnog blagostanja i faktor Personalnog rasta, a McGregor i Little (1998) ekstrahuju faktore Sreća i Značenje. Kafka i Kozma (2002) su prilikom validiranja multidimenzionog modela u analizu uključili i Skalu sreće Memorijalnog njufaundlenskog univerziteta (MUNSH) i Skalu zadovoljstva životom, te ekstrahovali 3 faktora, pri čemu su dva faktora obuhvatala ajteme Skala psihološkog blagostanja Ryff-ove, a jedan faktor ajteme Skale zadovoljstva životom i MUNSH. Keyes i saradnici (2002) još jednom potvrđuju diferenciju hedoničkog i eudemoničkog blagostanja – konfirmativnom faktorskom analizom su potvrdili model u kome su subjektivno i psihološko blagostanje dva zasebna iako visoko korelirana faktora.

U novijoj literaturi se može naći i diskusija o koristi distinkcije hedonističko – eudemoničko blagostanje, te se postavlja pitanje da li su hedonističko i eudemoničko blagostanje dva kvalitativno različita pojma ili su samo različiti aspekti proučavanja istog konstrukta i razvijaju ideje o integraciji (Keyes, Shmotkin i Ryff, 2002; Keyes, 2005, 2007; Kashdan i sar., 2008; Waterman, 2008).

Tako, Kashdan i saradnici (2008) postavljaju pitanje smislenosti distinkcije hedonističko – eudemoničko blagostanja, revidiraju dosadašnje studije i navode rezultate koji govore u prilog isprepletenosti hedonističkog i eudemoničkog blagostanja. Počevši od same definicije eudemoničkog i hedonističkog blagostanja Kashdan (Kashdan i sar., 2008) navodi konceptualna preklapanja – vitalnost ili smirenost, osećanje živosti je integrisano u eudemoniji (Nix i sar., 1999), dok je istovremeno pozitivni afektivitet ključni element subjektivnog blagostanja. Takođe, kognitivni aspekt subjektivnog blagostanja, odnosno zadovoljstvo životom se može poistovetiti sa apstraktnim mišljenjem koje je imanentno eudemoniji. Zadovoljstvo životom se procenjuje apstraktnim procenama i istovremeno se može posmatrati na nivou kognitivnih procena pojedinačnih životnih domena. Na primer, ispitivanje stepena zadovoljenja psiholoških potreba je kognitivna komponenta koja se proučava na molekularnom nivou analize, a ako se ispituje individuina samoprocena stepena zadovoljstva zadovoljenja potreba tada se ispituje upravo kognitivna komponenta subjektivnog blagostanja (Kashdan i sar., 2008). Dalje, iako faktorske analize varijabli eudemoničkog i hedonističkog blagostanja ekstrahuju dva visoko korelirana faktora (Waterman, 1993, 2008; Compton i sar., 1996, Keyes, 2005, Keyes i sar., 2002, McGregor i Little, 1998) to još uvek ne potvrđuje i kvalitativnu razliku ova dva koncepta.

Visoka povezanost eudemoničkog i hedoničkog blagostanja je utvrđena u više studija. Pokazano je da su personalni ciljevi povezani sa višim nivoom zadovoljstva životom i pozitivnim afektivitetom (McAdams i de St. Aubin, 1992), te da je usmerenost ka intimnosti povezana sa višim nivoom subjektivnog blagostanja, dok je usmerenost ka moći povezana sa nižim nivoom subjektivnog blagostanja (Emmons, 1986). Takođe, verovatnije je da će se doživljaj toka pojaviti dok osoba oseća pozitivne emocije (Csikszentmihalyi i Wong, 1991). Altruizam i pomaganje su visoko povezani sa pozitivnim afektivitetom (Batson i Powell, 2003). Balans između

autonomije, rasta i povezanosti je u relaciji sa porastom subjektivnog blagostanja (Sheldon i Niemec, 2006), a doživljavanje pozitivnih emocija predisponira doživljaj svrhe života (King i sar., 2006). Ovakvi nalazi mogu da stoje u prilog permeabilnosti i konceptualnoj sličnosti dve dominantne koncepcije psihološkog blagostanja pre nego njihovoj čvrstoj razgraničenosti.

S druge strane, istraživanja Keyes-a i saradnika (2002) i Waterman-a (2008) agrumentuju u prilog različitosti hedoničkog i eudemoničkog koncepta psihološkog blagostanja. Smatrajući da se na osnovu Telfer-ove (1990) filozofske analize relacije eudemonije i hedonije, odnosno kategorizacije aktivnosti koje produkuju eudemoniju ili hedoniju, Waterman (1993, 2008) postavlja dve hipoteze, koje empirijski i potvrđuje: prva je očekivanje veoma visoke povezanosti među hedoničkim i eudemoničkim varijablama, a druga pretpostavlja asimetričnu korelaciju prethodnih varijabli (veliki broj aktivnosti u kvadrantu visoke hedonije i eudemonije, a mali broj aktivnosti u kvadrantu visoke eudemonije i niske hedonije), te zaključuje da su hedoničko i eudemoničko blagostanje iako visoko povezana ipak dva različita konstrukta.

Značajna je i kritika Diener-a i saradnika (Diener, Sapyta i Suh, 1998) modela Ryff-ove u kojoj ističu da osoba može da ima visoko razvijene neke dimenzije poput svrhe života, ali da istovremeno nema dodir sa realnošću, te da su osećaj svrhe, uspešnosti i vezanosti beznačajni ukoliko ne potpomažu zadovoljstvo životom. Diener i saradnici (1998) postavljaju i pitanje gde su zabava, humor i uživanje u multidimenzionom modelu koji u suštini predstavlja refleksiju puritanskih vrednosti. Kao odgovor na ove kritike Ryff-ova se poziva na antičku konstataciju da ponašanja koja dovode do zadovoljstva nisu uvek istovremeno usmerena i ka napretku i rastu individue, da mogu biti čak i štetna, te prikazuje pretpostavljene ishode eudemoničkih i hedonističkih ponašanja i navodi da je velika verovatnoća da će hedonizam ukoliko je izdvojen od drugih oblika ponašanja dovesti do nemarnih i samousmerenih aktivnosti, odnosno do negativnih zdravstvenih ishoda, ističući da osoba koja ima eudemonističke principe ima smislene namere i osećaj svrhovitosti sopstvenog života. Ukoliko ove aktivnosti nužno ne produkuju sreću ne čine osobu ni nesrećnom niti dovode do bolesti (Ryff i Singer, 1998).

Noviji pokušaji razrešenja pitanja relacije eudemoničko-hedonističko blagostanje uključuju konstrukciju instrumenta za procenu blagostanja preko dve hedonističke dimenzije (Iskustvo zadovoljstva i Izbegavanje neprijatnih aktivnosti) i dve eudemoničke dimenzije (Lični rast i Doprinos) i poređenje laičkih i naučnih koncepcija blagostanja (McMahan i Estes, 2010, Ng, Ho, Wong i Smith, 2003). Dosadašnji rezultati ukazuju da se laičko i naučno shvatanje psihološkog blagostanja ne razlikuju drastično, te da sadrže i hedonističke i eudemonistička aspekte (McMahan i Estes, 2010; Ng, Ho, Wong i Smith, 2003, Pflug, 2009, Tseng, 2007)

Prikazane konceptualizacije psihološkog blagostanja, bez obzira na svoje razlike i međusobne kritike imaju i zajedničku, bilo implicitnu ili eksplicitnu, ideju da je psihološko blagostanje složen, multidimenzioni koncept koji se može proučavati sa različitih aspekata, te ostavljaju prostora za dalja i preciznija ispitivanja odnosa pojedinačnih dimenzija ili aspekata, kao i njihovih kauzalnih veza.

2. Pouzdanost i validnost mera psihološkog blagostanja

2.1. Metode prikupljanja podataka

Interes za načine dolaženja do sreće i zadovoljstva datira još od Antike, no prva emirijska ispitivanja psihološkog blagostanja se vezuju za Flugelovo ispitivanje raspoloženja snimanjem emotivnih reakcija ispitanika 1925. godine (Scollon i saradnici, 2003). Njegov metod se smatra pretečom savremene metode beleženja trenutnih osećanja (Experience Sampling Method – ESM) koja će detaljnije biti prikazana kasnije.

Metodološki različit pristup proučavanju psihološkog blagostanja se javlja posle II svetskog rata. Nastojeći da izmere nivo sreće i zadovoljstva, naučnici se odlučuju za metod samoprocene. Ispitanicima se postavljaju pitanja poput: «Koliko ste srećni?» ili «Koliko ste zadovoljni svojim životom?» i utvrđuje se da globalni odgovori na pitanja o sopstvenom zadovoljstvu životom ili sreći međusobno zadovoljavajuće konvergiraju (Andrews i Whitley, 1976). Iako se može postaviti pitanje validnosti jednoajtemskih skala, ovaj pristup je omogućio značajno otkriće u oblasti psihološkog blagostanja. Tako, Bradburn (1969) utvrđuje da su prijatna i neprijatna osećanja dva nezavisna faktora, a ne dva pola iste dimenzije, te ih je potrebno odvojeno ispitivati ukoliko preko njih operacionalno definišemo blagostanje. Dvofaktorska struktura afektiviteta ima značajne implikacije na dalja ispitivanja psihološkog blagostanja, posebno u kliničkim okvirima, pošto ukazuje na to da

minimiziranje neprijatnih emocija i stanja ne vodi nužno ka porastu prijatnih emocija, odnosno da minimiziranje tuge ili besa ne dovodi nužno do sreće.

Daljim ispitivanjima ove oblasti instrumenti se usavršavaju i konstruišu se multiajtemske skale sa većom relijabilnosti i validnosti od skala sa samo jednim ajtemom. Danas se za merenje psihološkog blagostanja koriste multiajtemske skale, eksperiment, metoda beleženja trenutnih osećanja (Experience Sampling Method – ESM), metoda rekonstrukcije dana (Day Reconstruction Method – DRM) i U-indeks, pri čemu je potrebno napomenuti da se poslednje četiri metode koriste pretežno za ispitivanje subjektivnog blagostanja. Sve ove metode će ukratko biti prikazane u nastavku.

Multiajtemske skale

Trenutno najzastupljeniji način ispitivanja psihološkog blagostanja je putem samoopisnih upitnika. Osnova ovog pristupa je pretpostavka da samo individua može procenjivati svoj nivo blagostanja na osnovu sopstvenog iskustvenog doživljaja zadovoljstva, sreće ili blagostanja, te da spoljni, objektivni procenjivači nisu adekvatno validni pošto ne postoje univerzalno utvrđeni kriterijumi blagostanja. Najčešće korišćeni upitnici su Ryff-ova skala psihološkog blagostanja, Skala zadovoljstva životom (SWLS – the Satisfaction With Life Scale), koju su konstruisali Diener i saradnici (1985) i Lista pozitivnih i negativnih osećanja (PANAS – the Positive and Negative Affect Schedule) koju su konstruisali Watson, Clark i Tellegen (1988). Navedene skale se koriste i u ovom radu. Ryff-ova skala psihološkog blagostanja, kao što je prethodno opisano predstavlja operacionalizaciju šest teorijskih konstrukata: Samoprihvatanje, Pozitivni odnosi sa drugima, Autonomija, Svrha života, Personalni rast i Ovladavanje okruženjem. U istraživanjima se najčešće primenjuju tri različite dužine ove skale: 84 ajtema, 54 ajtema i 18 ajtema. Skala zadovoljstva životom je namenjena utvrđivanju nivoa zadovoljstva sopstvenim životom. Sastoji se iz pet tvrdnji, a ispitanik svoj stepen slaganja ili neslaganja za svaku tvrdnju određuje na sedmostepenoj skali Likertovog tipa. PANAS, odnosno Lista pozitivnih i negativnih osećanja, sadrži listu od 10 pozitivnih i 10 negativnih osećanja. Ispitaniku se zadaje instrukcija da na petostepenoj skali odredi intenzitet

ponuđenih osećanja tokom prethodnog vremenskog perioda koji istraživač unapred odredi (prošle nedelje, pre dve nedelje, prošlog meseca).

Naučnici koji se bave ispitivanjem prevashodno subjektivnog blagostanja u svojim istraživanjima koriste i metode eksperimenta, beleženja trenutnih osećanja i rekonstrukcije dana čije će osnovne karakteristike biti prikazane u nastavku.

Eksperimentalno ispitivanje subjektivnih iskustava

Eksperimentalni dizajn u oblasti psihološkog blagostanja podrazumeva laboratorijske uslove i pretežno je korišćen za ispitivanje osećanja prijatnosti ili neprijatnosti. Najčešće se ispitanici izlažu nekom iskustvu, recimo veoma glasnoj buci ili nekom video insertu i od njih se zahteva da tokom trajanja draži kontinuirano beleže svoj osećaj prijatnosti na skali koja se kreće od «veoma neprijatno» do «veoma prijatno», pri čemu se intervenišuće varijable drže pod kontrolom.

Različite studije (Kahneman, Fredrickson, Schreiber i Redelmeier, 1993) pokazuju da je nezavisno od vremenskog razmaka individuino iskustva i izveštaja o njemu neophodno razlikovati trenutno iskustvo i sećanje na prošlo iskustvo, pri čemu procena prošlog iskustva uključuje individuine kapacitete prisećanja redosleda iskustava i sažimanja pojedinačnih procena svakog iskustva u jednu sveobuhvatnu.

Kada govorimo o retrospektivnim procenama, svakako je zanimljivo pomenuti nalaz Kahneman-a i saradnika (1993) na osnovu kog su postavili pravilo «vrh-kraj». U svojim ispitivanjima procene bola i neprijatnosti ovi autori pokazuju da retrospektivna evaluacija prošlih doživljaja ima prosečnu vrednost trenutnih doživljaja, pri čemu ispitanici najmanje pažnje obraćaju na trajanje bolnog iskustva i procene baziraju na osnovu krajnjeg doživljaja (prisutan bol ili ne) ili na osnovu pika koji se desio tokom cele epizode. Na osnovu prethodnog autori smatraju da će doživljaj koji se završi prijatno biti zapamćen kao prijatno iskustvo, nezavisno od nivoa prijatnosti ili neprijatnosti tokom celokupnog iskustva.

Metoda beleženja trenutnih osećanja (Experience Sampling Method – ESM)

Metoda beleženja trenutnih osećanja je razvijena da bi se prevazišli nedostaci laboratorijskih uslova i retrospektivnih procena, te prikupili podaci o individuim osećanjima u realnom vremenu, u njenom svakodnevnom okruženju, tokom unapred odabranih momenata u danu. Ispitanici nose sa sobom mini računar koji ih (nekoliko puta tokom jednog ili više dana) podseća da zabeleže svoja trenutna osećanja i popune upitnik koji obuhvata sledeće podatke: trenutna situacija – mesto na kome se nalaze, aktivnost koju su vršili neposredno pre uključivanja podsetnika i ljudi sa kojima su bili u kontaktu.

Naznačajnije prednosti metode beleženja trenutnih osećanja su:

- ispitanici su u svom prirodnom okruženju, a ne u izmenjenim i za njih neuobičajenim laboratorijskim uslovima koji mogu uticati na rezultate, te ona ima višu ekološku validnost
- istovremeno prikuplja i podatke o ispitanikovojoj okolini, te lako možemo ispitati povezanost sredinskih uslova sa trenutnim osećanjem
- često prikupljanje uzoraka osećanja povećava relijabilnost i validnost
- pre svega se odnosi na način prikupljanja uzoraka, te daje istraživačima slobodu koju skalu osećanja će upotrebiti i koje sredinske i fiziološke faktore će uključiti

Metoda rekonstrukcije dana (Day Reconstruction Method – DRM)

Metoda beleženja trenutnih osećanja svakako ima prednosti i izbegava manjkavosti upitničkih retrospektivnih procena, ali je komplikovana za primenu na velikom broju ispitanika i finansijski veoma zahtevna, te je razvijena Metoda rekonstrukcije dana. Ova metoda je zadržala većinu prednosti prethodne, kombinuje elemente Metode beleženja trenutnih osećanja i vremenskih dnevnika i dizajnirana je

tako da olakšava trenutno emocionalno prisećanje. Od ispitanika se prvo zahteva da popune dnevnik u kojima nabrajaju događaje tokom prethodnog dana. Zatim svaki događaj opisuju tako što navode početak i kraj događaja, šta su radili (biraju aktivnost iz unapred pripremljene liste od strane ispitivača), gde su bili i sa kim su kontaktirali. Za svaki opisan događaj ispitanici označavaju odgovarajući intenzitet osećanja na unapred definisanoj skali od 0 – ne osećam do 6 – veoma intenzivno osećam (Rakić – Bajić, 2010).

Da bi proverili da li metoda rekonstrukcije dana, koja se ipak oslanja na memoriju, daje zadovoljavajuće rezultate kao i metoda beleženja trenutnih osećanja Kahneman i Kruger (2006) su poredili rezultate dve studije. U jednoj studiji je primenjena metoda beleženja trenutnih osećanja, a u drugoj metoda rekonstrukcije dana. Rezultati obe studije su bili izraženo slični, te su potvrdili očekivanje da će se metoda rekonstrukcije dana pokazati jednako efikasna kao i metoda beleženja trenutnih osećanja (Rakić – Bajić, 2010).

U - indeks

Još jedan način merenja afektivnog aspekta psihološkog blagostanja predstavlja U – indeks koji su predložili Kahneman i Kruger (2006). U – indeks meri proporciju vremena koju osoba provede u neprijatnom stanju i po autorima predstavlja ordinalnu meru nivoa osećanja. U – indeks se računa nakon prikupljanja podataka metodom beleženja trenutnih osećanja ili rekonstrukcije dana i određivanja prijatnosti/neprijatnosti događaja. Ovim metodama se za svaki događaj na unapred ponuđenoj listi osećanja određuje u kom stepenu su pojedinačna osećanja bila prisutna u pojedinačnom događaju. Na primer, osoba kao događaj navodi šetnju pored reke i na unapred datoj listi osećanja (ovu listu pripremaju istraživači i daju je ispitanicima na početku istraživanja) na skali od 1 do 5 rangira intenzitet svakog od sledećih osećanja: sreća, prijatnost, razdraganost, ushićenje, tuga, bes, strah, rezignacija. Događaj se klasifikuje kao neprijatan ukoliko je za njega najintenzivnije vezano neko neprijatno osećanje (strah, bes, frustracija, depresija), odnosno ako je najviši rang bilo kog neprijatnog osećanja, veći od najvišeg ranga bilo kog prijatnog osećanja. Na ovakvoj skali osećanja, nije bitno da li neko koristi ceo raspon ponuđene

skale ili samo njene umerene vrednosti, pošto se svi događaji svode ili na prijatne ili na neprijatne, a potom se računa proporcija prijatnosti, odnosno neprijatnosti u ukupnom vremenu.

Prema autorima (Kahneman i Kruger, 2006), U – indeks ima nekoliko prednosti:

- dovoljna je samo jedna neprijatna emocija da bi se događaj definisao kao neprijatan – za većinu ljudi prijatna stanja su dominantna u odnosu na neprijatna, odnosno ljudi se većinu svog vremena osećaju prijatno, tako da je epizoda sa neprijatnim osećanjem sama po sebi značajan događaj i ne mora nužno biti prisutno više neprijatnih osećanja da bi se neki događaj klasifikovao kao neprijatan
- selekcija neprijatnog osećanja kao intenzivnijeg nego pozitivnog je verovatno rezultat promišljenog, a ne slučajnog izbora – najviši rang je značajan, pogotovo kada se radi o neprijatnim emocijama, zato što su one relativno retke
- jedna dominantna neprijatna emocija verovatno će emotivno obojiti ceo događaj – utvrđeno je da je korelacija intenziteta različitih prijatnih emocija tokom različitih događaja viša nego korelacija različitih neprijatnih emocija tokom različitih događaja

Ono što bi bio nedostatak ove metode je dihtomizacija događaja na isključivo prijatne ili neprijatne. Na taj način se gube podaci o intenzitetu prijatnih ili neprijatnih osećanja vezanih za neki događaj. No, svakako je značajna njegova prednost redukcije interpersonalnih razlika u upotrebi skala, te se u zavisnosti od ciljeva istraživanja možemo opredeliti za ovu ili neku drugu metodu.

2.2. Pouzdanost i validnost mera subjektivnog blagostanja

Pouzdanost mera subjektivnog blagostanja

Prvobitna merenja psihološkog blagostanja se vezuju za ispitivanje subjektivnih procena zadovoljstva životom, te nivoa pozitivnog i negativnog afektiviteta, pri čemu navedene mere subjektivnog blagostanja predstavljaju procene aktuelnih životnih uslova individue. Uz prethodno određenje je vezana i implicitna pretpostavka da će se sa promenom životnih uslova promeniti i nivo subjektivnog blagostanja, te je opravdano postaviti pitanje stabilnosti mera. S druge strane, može se reći da su životni uslovi relativno stabilni i pretpostaviti da na subjektivno blagostanje deluju različite stabilne strukture, poput crta ličnosti (Diener i Lucas, 2000), te da je smisleno govoriti o stabilnosti mera subjektivnog blagostanja.

Magnus i Diener (1991) su utvrdili da skorovi zadovoljstva životom pokazuju koeficijent stabilnosti 0.58 tokom četvorogodišnjeg perioda. Čak i kada su korišćene različite metode merenja zadovoljstva životom koeficijent test – retest pouzdanosti je bio 0.52. Ehrhardt i saradnici (2000) su ispitivali zadovoljstvo životom na velikom uzorku Nemačke panel studije i našli koeficijent test – retest pouzdanosti od 0.27 tokom deset godina. Kasnija analiza Lucas-a i saradnika (2003) je pokazala da je korelacija između zadovoljstva životom u prvoj godini studije i zadovoljstva životom u petnaestoj godini studije i dalje 0.28.

Istraživanja pozitivnog i negativnog afektivitet, takođe pokazuju da postoji izvesna stabilnost ovih mera tokom vremena. Watson i Walker (1996) su utvrdili šestogodišnje i sedmogodišnje koeficijente test – retest pouzdanosti od 0.36 do 0.46 za pozitivan i negativan afektivitet na uzorku studenata.

Prva merenja zadovoljstva životom su vršena jednim pitanjem (npr. „koliko ste zadovoljni životom?” ili „koliko ste srećni?”). Test-retest pouzdanost ovih

jednoajtemskih mera je bila relativno niska i kretala se od 0.40 do 0.66 kada je vremenski razmak između postavljanja istog pitanja dužine samo 1 sat (Andrews i Whitley, 1976), te od 0.50 do 0.55, kada je vremenski razmak test – retesta jedan dan (Kammann i Flett, 1983). Sa namerom da se poveća pouzdanost mera subjektivnog blagostanja konstruišu se multiajtemske skale. Tako, Diener i saradnici (1985) konstruišu Skalu zadovoljstva životom (The Satisfaction with Life Scale – SWLS) kojom mere opšte zadovoljstvo životom. Ispitivanja test – retest pouzdanosti ove skale na američkom uzorku odraslih pokazuju koeficijente od 0,54 do 0,84 u zavisnosti od vremenskog razmaka između testa i retesta.

I jednoajtemske i multiajtemske skale uključuju angažovanje ispitanikove memorije i podložne su greškama pamćenja i interpretacije. Da bi se to izbeglo moguće je koristiti Metodu beleženja trenutnih osećanja (Experience Sampling Method – ESM) u kome se od ispitanika zahteva da u određenim vremenskim intervalima beleže njihova trenutna osećanja i situacije u kojima se nalaze. Streptoe, Wardle i Marmot (2005, prema Kruger i Schkade, 2007) su, pri primeni ove metode, utvrdili koeficijent test – retest pouzdanosti od 0.65 za osećanje sreće pri vremenskom intervalu neradni dan – radni dan. Takođe, da bi minimizirali efekte memorije i interpretacije Kruger i Schkade (2007) su koristili metod rekonstrukcije dana (Day Reconstruction Method – DRM) tokom dvonedeljnog perioda i utvrdili da i globalno zadovoljstvo životom i afektivna komponenta subjektivnog blagostanja imaju test – retest korelacije od 0.50 do 0.70.

Iako je bilo očekivano da mere globalnog zadovoljstva životom tokom dužeg vremenskog perioda imaju višu pouzdanost od mera afektivnog aspekta subjektivnog blagostanja prikupljenih u dva merenja tokom sedam dana, to nije potvrđeno. Kruger i Schkade (2007) ovakav rezultat objašnjavaju činjenicom da odgovaranje na pitanje o zadovoljstvu životom eksplicitno pobuđuje nesistematsku retrospektivu nečijeg života, što takve mere čini podložnim trenutnim uticajima koji privlače pažnju na arbitrarne ili nekompletne informacije (npr. nečije trenutno raspoloženje, vreme). S druge strane, mere afektivnih iskustava prikupljene metodom rekonstrukcije dana ne počivaju na kognitivnim procenama i imaju prednost agregacije tokom nekoliko epizoda.

Tabela 2-1. Koeficijenti test-retest pouzdanosti mera subjektivnog blagostanja
(adaptirano i preuzeto iz Kruger i Schkade, 2007)

Primenjena metoda i autori		Test – retest korelacija	Vremenski interval	Varijabla
Jednoajtemske mere	Andrews & Whithey (1976)	0.40 – 0.66	1h	Zadovoljstvo životom
	Kammann & Flett (1983)	0.50 – 0.55	isti dan	Globalna sreća, zadovoljstvo
Multiajtemske mere	Alfonso & Allison (1992)	0.83	2 nedelje	Zadovoljstvo životom
	Pavot i saradnici (1991)	0.84	1 mesec	Zadovoljstvo životom
	Blais i saradnici (1989)	0.64	2 meseca	Zadovoljstvo životom
	Diener i saradnici (1985)	0.82	2 meseca	Zadovoljstvo životom
	Yardley i Rice (1991)	0.50	10 nedelja	Zadovoljstvo životom
	Magnus i Diener (1991)	0.58	4 godine	Zadovoljstvo životom
Metoda beleženja trenutnih osećanja	Stephoe, Wardle i Marmot (2005)	0.65	Vikend – radni dan	Osećanje sreće
Metoda rekonstrukcije dana	Kruger i Schkade (2007)	0.50 - 0.70	2 nedelje	Zadovoljstvo životom Negativan afektivitet Pozitivan afektivitet

Stabilnost mera subjektivnog blagostanja se može ispitati i praćenjem pojedinaca u različitim situacijama. Diener i Larsen (1984) su od ispitanika zahtevali da popunjavaju izveštaje o raspoloženju nekoliko puta dnevno tokom više dana. Utvrdili su da su zadovoljstvo životom, pozitivan i negativan afektivitet veoma stabilni čak i u veoma različitim situacijama. Na primer, pozitivan afektivitet na poslu korelira 0.70 sa pozitivnim afektivitetom tokom rekreacije, a negativan afektivitet na poslu korelira 0.74 sa negativnim afektivitetom tokom rekreacije. Slični rezultati su utvrđeni i za socijalne situacije naspram situacija u kojima je osoba sama i za tipične situacije naspram novih situacija. Za zadovoljstvo životom skorovi su čak i viši, oko 0.95. Uzimajući u obzir ove rezultate, može se zaključiti da subjektivno blagostanje nije determinisano isključivo situacionim faktorima, već da pokazuje stabilnost u različitim situacijama tokom dužeg vremenskog perioda.

S druge strane, postoje istraživanja koja ukazuju da postoji efekat situacionih faktora na subjektivno blagostanje. U literaturi se mogu naći studije u kojima je opisano da indukovanje raspoloženja putem nalaženja male svote novca pre popunjavanja upitnika, vremenski uslovi ili redosled pitanja imaju uticaj na zadovoljstvo životom. Ferring i saradnici (1996, prema Kruger i Schakade, 2007) su utvrdili da situacioni faktori obuhvataju između 12 i 24% ukupne varijanse, a Eid i Diener (2004) su koristeći strukturalni model da bi izdvojili situacionu varijabilnost od slučajnih grešaka i bazične stabilnosti utvrdili da između 4 i 25 % varijanse različitih mera osećanja i zadovoljstva obuhvataju specifični situacioni faktori.

Validnost mera subjektivnog blagostanja

Dosadašnja ispitivanja validnosti mera subjektivnog blagostanja su pokazala zadovoljavajuće rezultate (Diener i saradnici, 1999; Kahneman i Kruger, 2006). Sandvik, Diener i Seidlitz (1993) su utvrdili da samoopisni upitnici konvergiraju sa:

- ocenjivanjem eksperata baziranog na intervjuima sa ispitanicima
- merama dobijenim metodom beleženja trenutnih osećanja
- sećanjima na pozitivne naspram negativnih događaja u životu
- izveštajima porodice ili prijatelja subjekata ispitivanja
- dužinom i brojem smejanja u toku dana

Pri tome treba uzeti u obzir da ova istraživanja daju posredne informacije o diskriminativnosti afektivne i kognitivne komponente, pošto prvenstveno ispituju relacije ovih komponenti sa drugim konstruktima, a ne njihov međusoban odnos. Studije odnosa između afektivne i kognitivne komponente subjektivnog blagostanja su još uvek manje zastupljene, no pokazuju da iako su mere zadovoljstva životom u korelaciji sa pozitivnim i negativnim afektivitetom, kognitivna i afektivna komponenta divergiraju, drugačije se menjaju tokom vremena i u različitim su relacijama sa drugim konstruktima.

Lucas, Diener i Suh (1996) su sproveli tri studije kojima proveravaju diskriminativnu validnost sledećih konstrukata:

- zadovoljstva životom i pozitivnog/negativnog afektiviteta

- kognitivne komponente subjektivnog blagostanja i drugih kognitivnih globalnih procena blagostanja
- optimizma i negativnog afektiviteta

U sve tri studije su koristili nekoliko metoda da bi izmerili divergenciju i konvergenciju različitih aspekata blagostanja. U prvoj studiji učesnici su popunjavali upitnike koji su se odnosili na zadovoljstvo životom, pozitivan i negativan afektivitet, optimizam i samopoštovanje u dva navrata (vremenski razmak između popunjavanja je bio 4 nedelje). Istovremeno su za iste konstrukte prikupljeni i izveštaji porodice i prijatelja ispitanika. U drugoj studiji učesnici su tokom dve godine popunjavali samoizveštaje, koji su takođe bili praćeni izveštajima njihovih porodica i prijatelja. U trećoj studiji učesnici su popunjavali dve različite skale za svaki od prethodnih konstrukata.

Rezultati studija su pokazali teorijsku i empirijsku razliku konstrukata. Utvrđena je umerena do vrlo visoka diskriminativna validnost za:

- Pozitivan i negativan afektivitet
- Zadovoljstvo životom i pozitivan/negativan afektivitet
- Zadovoljstvo životom i optimizam/samopoštovanje
- Optimizam i negativan/pozitivan afektivitet

2.3. Dosadašnja ispitivanja pouzdanosti i validnosti multidimenzionog modela psihološkog blagostanja Carol Ryff

Konstrukcija i prva provera psihometrijskih karakteristika skala psihološkog blagostanja je sprovedena na uzorku od 321 odraslih američkih ispitanika (Ryff, 1989). Celokupan uzorak je prema uzrastu klasifikovan u grupe mladih, sredovečnih i odraslih, 60% ispitanika unutar grupe sredovečnih je završilo fakultet, a oko 30% srednju školu, 47% ispitanika u grupi starih je završilo fakultet, a oko 30% srednju školu. Samoprocene fizičkog zdravlja starih su bile značajno lošije nego sredovečnih i mladih, ali je čak 83% starih svoje fizičko zdravlje procenilo kao odlično ili dobro, dok je samo 2,5% izvestilo da im je fizičko zdravlje loše. Finansijski status je većina ispitanika sve tri uzrasne kategorije procenila kao odličan ili dobar, pri čemu su žene izveštavale o nižem finansijskom statusu od muškaraca. Skoro svi mladi su bili samci, većina sredovečnih i oko polovina starih su bili u braku (oko trećina starih su bili udovci ili udovice).

U početnoj fazi konstrukcije skale, na osnovu polazne teorijske osnove i definisanih indikatora za visoke i niske skorove, tri nezavisna autora su formulisala stavke za svaku dimenziju. Prilikom formulacije ajtema se vodilo računa o tome da oni ne budu polno i uzrasno specifični. Prvobitan broj ajtema je bio 80 za svaku dimenziju, te je nakon isključivanja neadekvatnih stavki početna dužina skale svedena na 32 ajtema za svaku supskalu (16 pozitivnih i 16 negativnih), odnosno ukupno 192 ajtema. Kriterijum za uključivanje ajtema u finalnu verziju skale je bio da ajtem ima višu korelaciju sa sopstvenom nego sa drugim dimenzijama. Na taj način je formirana šestodimenziona skala psihološkog blagostanja koja je obuhvatala 20 ajtema za svaku supskalu, odnosno ukupno 180 ajtema. Provera pouzdanosti supskala pokazuje zadovoljavajuće alfa koeficijente: samoprihvatanje – 0.93, pozitivni odnosi sa drugima – 0.91, autonomija – 0.86, ovladavanje okruženjem – 0.90, svrha života –

0.90 i personalni rast – 0.87. Provera test – retest pouzdanosti (nakon 6 nedelja je ponovo ispitano 117 od početnih 321 ispitanika) je dala sledeće rezultate: samoprihvatanje – 0.85, pozitivni odnosi sa drugima – 0.83, autonomija – 0.88, ovladavanje okruženjem – 0.81, svrha života – 0.82 i personalni rast – 0.81. Interkorelacije supskala su bile od 0.32 do 0.76. Najviše interkorelacije supskala su dobijene između Ovladavanja okruženjem i Samoprihvatanja – 0.76, Svrhe života i Samoprihvatanja – 0.72, Personalnog rasta i Svrhe života – 0.72 (Ryff, 1989). Osim interkorelacija supskala, autorka je ispitivala i relacije njene skale sa šest dotadašnjih mera psihološkog blagostanja: Affect balance scale (Bradburn, 1969), The life satisfaction index (Neugarten i saradnici, 1961, prema Ryff, 1989), Self-esteem (Rosenberg, 1965, prema Ryff, 1989), The Revised Philadelphia Geriatric Center Morale Scale (Lawton, 1972, prema Ryff, 1989), Locus controle (Levenson, 1974, prema Ryff, 1989) i Depression Scale (Zung, 1965, prema Ryff, 1989). Visine korelacija sa pozitivnim merama su bile od 0.25 do 0.73, a sa negativnim od – 0.30 do – 0.60 (Ryff, 1989).

I sama Ryff (1989) navodi da ovako visoke interkorelacije faktora mogu ukazivati na to da navedene dimenzije imaju isti predmet merenja. No, potom daje sledeće argumente koji podržavaju njenu teorijsku konstrukciju, odnosno multidimenzionu strukturu skale: prvi je da su pri samoj konstrukciji skale zadržani samo oni ajtemi koji su imali više korelacije sa sopstvenom dimenzijom nego sa drugim dimenzijama. Sledeći argument je da iako imaju visoke interkorelacije ove supskale imaju različite korelacije sa drugim merama psihološkog blagostanja, u smislu da nemaju približne ili iste raspodele koeficijenata korelacije sa drugim merama, a što bi bilo očekivano ako je u pitanju isti predmet merenja. Sledeći argument se odnosi na multivarijatnu analizu koja je uključivala šest dimenzija psihološkog blagostanja i šest mera koje su se do tada koristile za ispitivanje psihološkog funkcionisanja i pokazala da ove supskale zasićuju različite faktore i imaju različite uzrasne profile.

Sledeću validaciju svog modela Ryff je sprovela (Ryff i Keyes, 1995) na uzorku od 1108 odraslih ispitanika (59% uzorka su činile žene, a prosečan uzrast je bio 45.6 godina). Prikupljanje podataka je vršeno putem telefona, a korišćena je skala dužine 18 ajtema, pri čemu su korelacije istih dimenzija skraćene skale i skale dužine

180 ajtema bile od 0.70 do 0.89. Skala za odgovore je bila konstruisana tako da su ispitanici prvo izveštavali da li se slažu sa tvrdnjom ili ne, a potom su određivali stepen svog slaganja odnosno neslaganja (potpuno se slažem/ne slažem, umereno se slažem/ne slažem, neznatno se slažem/ne slažem). Alfa koeficijenti interne konzistencije su bili nedovoljno visoki za sve dimenzije (kretali su se od 0.33 do 0.56). Korelacije među dimenzijama su bile niske ili umerene (od 0.24 do 0.65), osim korelacije između Samoprihvatanja i Ovladavanja okruženjem koja je iznosila 0.85 (Ryff i Keyes, 1995). Za ispitivanje podesnosti modela je korišćena konfirmativna faktorska analiza i metod ponderisanja najmanjih kvadrata koji toleriše zakrivljenu raspodelu podataka. Korišćeni su hi-kvadrat, AGFI i BIC pokazatelji podesnosti.

Testirani su sledeći modeli:

- model sa opštim faktorom psihološkog blagostanja
- model sa jednim opštim faktorom psihološkog blagostanja i faktorom koji zasićuju negativni ajtemi
- šestofaktorski model sa faktorima negativnih i pozitivnih ajtema
- šestofaktorski model
- šestofaktorski model sa faktorom opšteg blagostanja II reda

Rezultati su pokazali da najbolju podesnost ima šestofaktorski model sa faktorom opšteg blagostanja II reda.

Osim provere podesnosti modela, autori (Ryff i Keyes, 1995) su ispitivali i relacije dimenzija sa demografskim varijablama, koje su pokazale različite uzrasne profile za različite dimenzije i više skorove žena na dimenziji Pozitivni odnosi sa drugima. Na osnovu prethodnih podataka, autori zaključuju da je potvrđena šestofaktorska struktura psihološkog blagostanja i preporučuju dalja ispitivanja relacije dimenzija psihološkog blagostanja sa demografskim varijablama i drugim konstruktima mentalnog zdravlja.

Nakon prvih ispitivanja psihometrijskih karakteristika skala psihološkog blagostanja same autorke (Ryff, 1989; Ryff i Keyes, 1995), te široke primene upitnika

bez odgovarajuće potvrde njegove konstruktivne validnosti usledilo je više provera multidimenzionalnosti modela koje ni do danas nisu dale konačan odgovor na pitanje da li se psihološko blagostanje može smatrati šestodimenzionim konstruktom. Istraživački deo ovog rada nastoji da doprinese objašnjenju strukture psihološkog blagostanja, te će u nastavku biti detaljnije prikazane dosadašnje najznačajnije validacije šestodimenzionog modela Ryff-ove.

Clarke i saradnici (2001) su validirajući šestodimenzioni model Ryff-ove na uzorku starih (prosečan uzrast je bio 76 godina) koristili 18-ajtemsku skalu. Utvrdili su da šestofaktorski model ima bolju podesnost nego modeli sa manjim brojem faktora, pri čemu je najbolju podesnost imao model sa šest faktora koji dozvoljava da četiri ajtema zasićuju dva faktora (predviđenu dimenziju i još jednu). Faktorska opterećenja su bila niska. Faktorske korelacije šestofaktorskog modela koji ne uključuje zasićenje više faktora istovremeno su varirale od 0.03 do 0.67. Koeficijenti interne konzistencije su bili niski za sve supskale. Autori (Clarke i sar, 2001) zaključuju da njihovo istraživanje potvrđuje Ryff-ovu šestofaktorsku strukturu, ali i preporučuju korigovanje i poboljšanje psihometrijskih karakteristika 18-ajtemske skale.

Kafka i Kozma (2002) su na uzorku od 277 odraslih ispitali Ryff-ovu skalu, Skalu zadovoljstva životom i Skalu sreće Memorijalnog njufaundlenskog univerziteta (MUNSH). Korišćena je kompletna verzija Ryff-ove skale (20 ajtema za svaku dimenziju). Eksploratornom faktorskom analizom je ekstrahovano 15 faktora prema Gutman-Kajzerovom kriterijumu. Kada je unapred definisan broj faktora na 6, uz Varimax rotaciju, matrica faktorske strukture nije potvrdila šest dimenzija koje je predložila Ryff. Nakon što su autori u analizu uključili i ajteme Skale zadovoljstva životom i Skale sreće memorijalnog njufaundlenskog univerziteta ekstrahovano je 3 faktora, pri čemu je prvi faktor objašnjavao skoro polovinu ukupne varijanse, a činili su ga ajtemi 4 dimenzije Ryff-ove skale psihološkog blagostanja (Ovladavanje okruženjem, Samoprihvatanje, Svrha života i Personalni rast). Drugi faktor je bio zasićen prvenstveno ajtemima Skale zadovoljstva životom i Skale sreće Memorijalnog njufaundlenskog univerziteta, ali su i faktorska opterećenja ajtema koji čine dimenzije Ovladavanje okruženjem i Samoprihvatanje bila preko 0,40. Treći faktor je obuhvatao dimenzije Pozitivni odnosi sa drugima i Autonomija. Na osnovu

prethodnih rezultata autori (Kafka i Kozma, 2002) smatraju da Ryff-ova skala nema šestodimenzionu strukturu.

Faktorsku strukturu Ryff-ove skale psihološkog blagostanja je u dve studije ispitivao i van Dierendonck (2004, van Dierendonck i sar., 2008). Prvobitno validiranje na uzorku od 233 holandskih studenata prosečnog uzrasta 22 godine i uzorku od 420 odraslih Holanđana prosečnog uzrasta 36 godina je potvrdilo šestodimenzionu strukturu uz korekcije dužine skale na 39 ajtema (van Dierendonck, 2004). Proveravana je podesnost modela 18-ajtemske, 54-ajtemske i 84-ajtemske skale. U oba uzorka pri svim dužinama skale je utvrđena je najbolja podesnost šestofaktorske strukture sa jednim faktorom II reda. Takođe, analiza je pokazala najbolju podesnost modela 18-ajtemske skale i visoke faktorske interkorelacije Samoprihvatanja, Svrhe života, Ovladavanja okruženjem i Ličnog rasta što ukazuje na konceptualno preklapanje ove 4 dimenzije.

U istraživanju koje je sa saradnicima sproveo na uzorku od 919 adolescenata i odraslih ispitanika španskog govornog područja van Dierendonck i saradnici (2008) su ponovo potvrdili šestofaktorsku strukturu Ryff-ove skale. Korišćena je skala sa 39 ajtema, korigovana prema nalazima iz van Dierendonck-ovog istraživanja iz 2004. godine. Konfirmativnom faktorskom analizom su testirani sledeći modeli:

- model sa jednim opštim faktorom psihološkog blagostanja
- dvofaktorski model u kome jedan faktor čine pozitivno, a drugi negativno formulisani ajtemi
- trofaktorski model u kome jedan faktor obuhvata 4 visoko korelirane dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomija; a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima
- model koji čini trofaktorski model u kome jedan faktor obuhvata 4 visoko korelirane dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomije, a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima i jedan faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda
- model šestofaktorske strukture koji je predložila Ryff

- model šestofaktorske strukture i jednog faktora II reda koji čine ajtemi Samoprihvatanja, Svrhe života, Ovladavanja okruženjem i Ličnog rasta
- model šestofaktorske strukture i jednog faktora opšteg psihološkog blagostanja II reda

Rezultati primenjenih analiza pokazuju da je najbolja podesnost šestofaktorskog modela sa jednim faktorom opšteg psihološkog blagostanja II reda (van Dierendonck i sar., 2008), pri čemu jedino dimenzija Svrha života ima veoma visoke korelacije sa dimenzijama Samoprihvatanje i Ovladavanje okruženjem. Na osnovu prethodnih rezultata autori (van Dierendonck i sar., 2008) zaključuju da je na njihovom uzorku potvrđena Ryff-ova šestofaktorska struktura i navode da iako među pojedinim dimenzijama postoje visoke korelacije ipak postoji distinkcija između šest dimenzija.

Lindfors i saradnici (2006) potvrđuju van Dierendonck-ov (van Dierendonck i sar., 2008) nalaz na švedskom uzorku od 1260 odraslih osoba. I u njihovom istraživanju konfirmativna faktorska analiza je pokazala najbolju podesnost šestodimenzionog modela sa faktorom opšteg psihološkog blagostanja II reda, a koeficijenti interne konzistencije prevedene skale su čak bili viši nego oni dobijeni prilikom konstrukcije skale.

Springer i Hauser (2006) su vršili validaciju Ryff-ove skale na osnovu podataka iz tri studije. Prva je Viskonsinsko longitudinalno ispitivanje (the Wisconsin Longitudinal Survey - WLS) u kome su primenjene skale dužine 42 i 12 ajtema (skala dužine 42 ajtema je distribuirana putem upitnika, a skala dužine 12 ajtema putem telefona). Druge dve studije su: Sredovečni u Sjedinjenim američkim državama (MIDUS – Midlife in the United States) i Nacionalno ispitivanje porodice i domaćinstava (the National Survey of Families and Households – NSFH II) u kojima je primenjena skala dužine 18 ajtema. Skale za odgovore u Viskonsinskom longitudinalnom istraživanju i MIDUS-u su bila takve da su ispitanici prvo određivali da li se slažu sa određenom tvrdnjom ili ne, a potom su izražavali stepen svog slaganja odnosno neslaganja, te su Springer i Hauser (2006) u svojim analizama podatke tretirali kao ordinalne i koristili matricu polihoričkih korelacija – za razliku od Ryff-ove i saradnika koji smatraju da su podaci intervalni. Kao pokazatelje

podesnosti modela su koristili hi-kvadrat i BIC – koeficijent koji uzima u obzir veličinu uzorka i odstupanje distribucije podataka od normalne distribucije.

Na uzorku iz Viskonsinskog longitudinalnog ispitivanja (the Wisconsin Longitudinal Survey - WLS) je prvo testiran model u kome svi ajtemi zasićuju jedan faktor. Sledeći je testiran šestofaktorski model sa dimenzijama koje je utvrdila Ryff (1989) i koji dozvoljava korelacije faktora. Treći model je obuhvatao šest Ryff-ovih faktora I reda i faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda. Najbolje mere podesnosti je pokazao šestofaktorski model koji dozvoljava povezanost faktora, pri čemu su korelacije faktora visoke. Uključivanje faktora negativno formulisanih ajtema u prethodni model je dodatno poboljšalo podesnost, nakon čega su autori (Springer i Hauser, 2006) u analizi dozvolili i korelirane greške merenja susednih ajtema i time dodatno poboljšali podesnost modela. Dalje analize su pokazale da najbolju podesnost modela sa šest faktora psihološkog blagostanja i faktorom negativno formulisanih ajtema, koreliranim greškama susednih ajtema i koreliranim greškama tri dodatna para ajtema. S obzirom na to da su i u modelu koji ima najbolju podesnost i uključuje faktor negativno formulisanih ajtema i korelirane greške korelacije među dimenzijama i dalje ostale visoke Springer i Hauser (2006) zaključuju da se povezanost dimenzija ne može objasniti metodološkim karakteristikama instrumenta već i dalje ostaje pitanje preklapanja konstrukata i postojanja šest različitih dimenzija.

Da bi detaljnije proverili ove visoke interkorelacije faktora i utvrdili njihove izvore Springer i Hauser (2006) su u analize uključili i podatke iz studija Sredovečni u Sjedinjenim američkim državama (MIDUS – Midlife in the United States) i Nacionalno ispitivanje porodice i domaćinstava (the National Survey of Families and Households – NSFH II). Za razliku od WLS u kome je primenjena skala dužine 42 ajtema, u MIDUS i NSFH II je primenjena skala od 18 ajtema, pri čemu skale WLS, MIDUS i NSFH II imaju samo šest zajedničkih ajtema, po jedan za svaku dimenziju. Poređenje podesnosti šestofaktorskog modela koji dozvoljava koreliranje faktora i šestofaktorskog modela sa faktorom metoda i koreliranim greškama susednih ajtema iz sve tri studije je pokazalo da uvođenje faktora metoda značajno poboljšava podesnost modela u sve tri studije. Analiza interkorelacije faktora sve tri studije je pokazala da i nakon uvođenja faktora metoda korelacije faktora ostaju visoke – u

MIDUS i NSHF II se čak povećaju, pri čemu su najviše korelacije među dimenzijama Svrha života, Samoprihvatanje, Ovladavanje okruženjem i Lični rast.

Na osnovu sprovedenih analiza u sve tri studije, Springer i Hauser (2006) zaključuju da iako su hi-kvadrat i BIC pokazatelji zadovoljavajući i ukazuju na multidimenzionalnost modela, veoma visoke interkorelacije faktora govore u prilog preklapanja pojedinih dimenzija i dovode u pitanje šestofaktorsku strukturu.

Abbott i saradnici (2006) su u svojoj validaciji Ryff-ove skale na odraslim Britankama, a prema ugledu na Springer-a i Hauser-a (2006) takođe uključili metodске faktore, podatke tretirali kao ordinalne i koristili matrice polihoričkih korelacija. U ispitivanju je primenjena skala dužine 42 ajtema (22 ajtema pozitivno, 22 ajtema negativno formulisani). Godinu dana nakon popunjavanja Ryff-ove skale psihološkog blagostanja iste ispitanice su popunile Opšti zdravstveni upitnik (General Health Questionnaire – GHQ-28). Multidimenziona struktura Ryff-ove skale psihološkog blagostanja je ispitivana konfirmativnom faktorskom analizom, a da bi otklonili varijansu koja potiče od pozitivno i negativno formulisanih ajtema uključili su «metodске» faktore, pri čemu faktori metoda nisu bili u međusobnoj korelaciji niti u korelaciji sa dimenzijama psihološkog blagostanja.

Testirani su sledeći modeli:

- šestodimenzioni model sa slučajno raspoređenim stavkama
- model sa jednim opštim faktorom
- a priori šestodimenzioni model Ryff-ove
- a priori šestodimenzioni model Ryff-ove sa jednim opštim faktorom II reda koji uključuje svih 6 dimenzija

Utvdili su neodgovarajuće koeficijente podesnosti za sve testirane modele (CFI \leq 0.70, TLI $<$ 0.90, RMSEA $>$ 0.11, WRMR $>$ 2.8) (Abbott i sar, 2006) . Zatim su u analizu uključili i faktore «metoda», te su ponovili testiranje prethodnih modela:

- model sa jednim opštim faktorom i 2 faktora metoda (pozitivni i negativni ajtemi)
- a priori šestodimenzioni model Ryff-ove i faktor negativnih ajtema
- a priori šestodimenzioni model Ryff-ove i faktor pozitivnih ajtema

- a priori šestodimenzioni model Ryff-ove i 2 faktora metoda (pozitivni i negativni ajtemi)
- a priori šestodimenzioni model Ryff-ove sa jednim opštim faktorom II reda koji uključuje svih 6 dimenzija i 2 faktora metoda (pozitivni i negativni ajtemi)

Bez obzira da li se uključuje jedan ili oba faktora metoda koeficijenti podesnosti modela su poboljšani, međutim i dalje su ostali nezadovoljavajući (CFI i TLI su i dalje bili ispod 0.95, RMSEA iznad 0.06), pri čemu su najviše koeficijente podesnosti imali:

- a priori šestodimenzioni model Ryff-ove i 2 faktora metoda (pozitivni i negativni ajtemi)
- a priori šestodimenzioni model Ryff-ove sa jednim opštim faktorom II reda koji uključuje sve dimenzije i 2 faktora metoda (pozitivni i negativni ajtemi)

U sledećem koraku Abbott i saradnici (2006) su korigovali skalu tako što su isključili 2 ajtema iz dimenzije Lični rast, a jedan ajtem iz dimenzije Ovladavanje okruženjem koji je imao više faktorsko opterećenje za dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima, su priključili toj dimenziji.

Tako korigovanu skalu su zatim testirali u okviru modela:

- a priori šestodimenzioni model Ryff-ove bez faktora metoda
- a priori šestodimenzioni model Ryff-ove i 2 faktora metoda (pozitivni i negativni ajtemi)
- a priori šestodimenzioni model Ryff-ove sa jednim opštim faktorom II reda i 2 faktora metoda (pozitivni i negativni ajtemi)
- trodimenzioni model sa jednim faktorom II reda (koji uključuje dimenzije Svrha života, Lični rast, Ovladavanje okruženjem i Samoprihvatanje), Autonomijom, Pozitivnim odnosima sa drugima i 2 faktora metoda (pozitivni i negativni ajtemi)

Rezultati su pokazali da najbolju podesnost ima šestodimenzioni model sa jednim opštim faktorom II reda koji uključuje sve dimenzije i 2 faktora metoda, te model sa tri faktora (jedan faktor II reda koji uključuje Svrhu života, Lični rast, Samoprihvatanje i Ovladavanje okruženjem i faktori Autonomija i Pozitivni odnosi sa

drugima) i 2 faktora metoda. Uvođenje faktora metoda dovodi do poboljšanja koeficijenta podesnosti i na modifikovanoj skali, pri čemu su poboljšani CFI i RMSEA, dok je TLI i dalje ostao ispod 0.95 (Abbott i sar., 2006).

Na osnovu sprovedenih analiza autori (Abbott i sar., 2006) su zaključili da u skladu sa prethodnim studijama ni oni nisu uspeli da potvrde a priori multidimenzioni model Ryff-ove, ali da uključivanje metodskih faktora značajno poboljšava koeficijente podesnosti, te predlažu hijerarhijski model u kome četiri visoko povezane dimenzije (Svrha života, Samoprihvatanje, Lični rast i Ovladavanje okruženjem) čine faktor II reda, dok su druga dva faktora I reda dimenzije Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima.

Dobijena trofaktorska struktura je u skladu sa trofaktorskom strukturom koju su predložili Kafka i Kozma (2002) u svom ispitivanju strukture Ryff-ovih skala psihološkog blagostanja. Ajtem analiza opšteg faktora II reda je pokazala da se on odnosi na motivacioni aspekt psihološkog blagostanja koji uključuje orijentaciju ka cilju i samousmerenost. Na osnovu prethodnog Abbott i saradnici (2006) svoju trofaktorsku strukturu (koja obuhvata dimenzije: autonomija, pozitivni odnosi sa drugima i motivacija/samousmerenost) povezuju sa teorijom samodeterminacije Ryan-a i Deci-ja prema kojoj se blagostanje dostiže zadovoljavanjem tri bazične psihološke potrebe: autonomije, vezanosti i kompetencije. Pri tome sami autori (Abbott i saradnici, 2006) naglašavaju različito definisanje koncepta autonomije Ryan-a i Deci-ja i Ryff-ove.

Smatrajući da rezultati postojećih studija validnosti skala psihološkog blagostanja imaju ograničenja koja se prvenstveno odnose na primenjenu metodologiju Burns i Machin (2009) sprovode sopstvenu validaciju skala psihološkog blagostanja. Značajan metodološki nedostatak prethodnih studija prema ovim autorima je primena skala različitih dužina koje čine različiti ajtemi. Originalna dužina skale je 120 ajtema, a validacione studije su pretežno rađene na skali dužine 18 ajtema (Ryff i Keyes, 1995, Clarke i sar, 2001, van Dierendonck, 2004, Springer i Hauser, 2006), dve studije (Abbot i sar, 2006; Springer i Hauser, 2006) su koristile skalu dužine 42 ajtema, a van Dierendonck (2004) je koristio modifikovanu skalu dužine 39 ajtema. Pri tome, skala dužine 18 ajtema ima samo po jedan isti ajtem u

svakoj dimenziji kao skala dužine 42 ajtema. Da bi prevazišli ovaj nedostatak Burns i Machin (2009) na dva uzorka primenjuju skale dužine 84 i 54 ajtema, pri čemu skala od 84 ajtema sadrži sve ajteme skale od 54 ajtema. Prvi uzorak je obuhvatao australijske studente (N = 401, 83% ženskog pola) i na njemu je primenjena skala dužine 84 ajtema, dok je skala dužine 54 ajtema primenjena na uzorku nastavnika (N = 679, 63% ženskog pola). Na oba uzorka je primenjen i PANAS kao mera subjektivnog blagostanja.

U obe studije Burns i Machin (2009) su eksploratornom faktorskom analizom izdvojili tri faktora. Jedan faktor su formirali ajtemi iz četiri dimenzije: Samoprihvatanje, Ovladavanje okruženjem, Svrha života i Lični rast; drugi faktor je obuhvatao ajteme iz dimenzije Pozitivni odnosi sa drugima, a treći ajteme iz dimenzije Autonomija. Kada su u analizu uključeni i ajtemi PANAS-a osim navedena tri faktora izdvojena su još dva: jedan se odnosio na pozitivan afektivitet, a drugi na negativan afektivitet, sa srednjim vrednostima korelacija među faktorima (najviša korelacija je bila između faktora Pozitivan afektivitet i faktora koji obuhvata četiri originalne Ryff-ove dimenzije – 0.638 na uzorku studenata i 0.589 na uzorku nastavnika). Nakon eksploratorne faktorske analize kojom su izdvojeni ajtemi koji zasićuju samo jedan faktor primenjena je konfirmativna faktorska analiza sa ciljem da se utvrdi da li model dobijen eksploratornom faktorskom analizom ima bolju ili lošiju podesnost od predložene Ryff-ove šestodimenzione strukture i drugih modela iz validacionih studija (Kafka i Kozma, 2002; Abbot i saradnici, 2006; Springer i Hauser, 2006). Suprotno očekivanjima konfirmativna faktorska analiza nije pokazala najbolju podesnost modela koji je dobijen eksploratornom faktorskom analizom, a najbolju podesnost u obe studije je imao model sa jednim opštim faktorom psihološkog blagostanja i koreliranim greškama merenja određenih ajtema. Na osnovu prethodnih rezultata autori predlažu multidimenziono-hijerarhijski model psihološkog blagostanja koji podržava Ryff-ovu šestofaktorsku strukturu uz detaljnije ispitivanje njegove hijerarhijske strukture (Burns i Machin, 2009).

Još jedan predlog modifikacije Ryff-ove skale daju i Villar, Triado i Celdran (2010) koji su ispitivali validnost modela u dve studije na uzorku starih. U prvoj studiji su starima zadali Ryff-ovu skalu dužine 54 ajtema. Analizom glavnih komponenti su izdvojili 22 ajtema koji su grupisani u 4 faktora: Samopouzdanje,

Orijentacija ka budućnosti, Stres i Socijalna tenzija. Ovako konstruisanu skalu su autori nazvali Pojednostavljena Ryff-ova skala psihološkog blagostanja. U drugoj studiji sprovedenoj na 107 starih osoba su primenili skalu konstruisanu u prvoj studiji i utvrdili da konfirmativna faktorska analiza ne daje zadovoljavajuće rezultate, odnosno da ne podržava predloženi multidimenzioni model.

Osim validacije modela na uzorku odraslih osoba, poslednjih godina šestodimenzioni model psihološkog blagostanja se ispituje i na uzorku adolescenata. Tako, Sirigati i saradnici (2009) proveravaju multidimenzionalnost psihološkog blagostanja na italijanskim adolescentima. Uzorak je uključivao 602 adolescenta uzrasta od 13 do 18 godina i podeljen je na dva poduzorka. Na jednom poduzorku (296 adolescenta) je na skalama dužine 84, 54, 42 i 18 ajtema primenjena eksploratorna faktorska analiza, dok je na drugom poduzorku (298 adolescenata) na skali dužine 18 ajtema primenjena konfirmativna faktorska analiza. Nezavisno od dužine skale rezultati eksploratorne faktorske analize su ekstrahovali 5 dimenzija. Izdvojene su dimenzije: Samoprihvatanje, Lični rast, Autonomija i Ovladavanje okruženjem, dok su ajtemi iz dimenzija Pozitivni odnosi sa drugima i Svrha života činili zajednički faktor. Hijerarhijska faktorska analiza je ekstrahovala 2 faktora II reda: prvi je obuhvatao dimenzije Samoprihvatanje, Ovladavanje okruženjem, Svrha života i Autonomija, a drugi Pozitivne odnose sa drugima i Lični rast (Sirigati i sar., 2009).

Konfirmativna faktorska analiza je primenjena samo na skali dužine 18 ajtema. Testirani su sledeći modeli:

- model sa opštim faktorom psihološkog blagostanja
- dvofaktorski model – jedan faktor je obuhvatao Svrhu života, Samoprihvatanje, Ovladavanje okruženjem i Autonomiju, a drugi Pozitivne odnose sa drugima i Lični rast
- trofaktorski model – jedan faktor je obuhvatao Svrhu života, Samoprihvatanje, Ovladavanje okruženjem i Lični rast, drugi Autonomiju, a treći Pozitivne odnose sa drugima
- petofaktorski model – Ovladavanje okruženjem i Svrha života čine jedna faktor

- šestofaktorski model Ryff-ove
- šestofaktorski model i opšti faktor psihološkog blagostanja II reda
- petofaktorski model i opšti faktor psihološkog blagostanja II reda
- šestofaktorski model i dva faktora II reda (jedan faktor II reda obuhvata Samoprihvatanje, Svrhu života, Ovladavanje okruženjem i Autonomiju, a drugi faktor II reda obuhvata Pozitivne odnose sa drugima i Lični rast)
- petofaktorski model i dva faktora II reda (jedan faktor II reda obuhvata Samoprihvatanje, Svrhu života, Ovladavanje okruženjem i Autonomiju, a drugi faktor II reda obuhvata Pozitivne odnose sa drugima i Lični rast)

Najbolje koeficijente podesnosti je imao šestofaktorski model sa faktorom opšteg blagostanja II reda (Sirigati i sar., 2009). Na osnovu rezultata sprovedenih analiza autori (Sirigati i sar., 2009) smatraju da su doprineli potvrđivanju multidimenzionog modela psihološkog blagostanja Ryff-ove, no, da su potrebna dalja istraživanja koja bi dala nedvosmislene rezultate.

Fernandes, Vasconcelos-Raposo i Teixeira (2010) su sproveli tri studije tokom kojih su adaptirali Ryff-ovu skalu na uzorku portugalskih adolescenata. U sve tri studije su korišćeni originalni ajtemi, koji su konstruisani na uzorku odraslih i nisu prilagođeni adolescentnom uzrastu. U prvoj studiji je korišćena skala dužine 18 ajtema koju su Novo i saradnici (2007, prema Fernandes i saradnici, 2010) adaptirali za portugalsko govorno područje i koja se značajno razlikovala od Ryff-ove 18-ajtemske skale. Uzorak prve studije je obuhvatao 402 učenika uzrasta od 10 do 18 godina (prosečnog uzrasta 12, 47 godina) a konfirmativnom faktorskom analizom su testirani sledeći modeli:

- jednofaktorski model
- šestofaktorski ortogonalni model
- šestofaktorski model sa korelacijama među faktorima
- šestofaktorski model sa opštim faktorom psihološkog blagostanja II reda

Rezultati su pokazali da nijedan model nema zadovoljavajuće koeficijente podesnosti, ali da nakon korekcije modela, isključivanja multifaktorskih ajtema i dozvoljavanja korelacija grešaka reziduala pojedinih ajtema dolazi do poboljšanja i zadovoljavajućih vrednosti koeficijenata podesnosti, te na osnovu prethodnog autori

ipak govore o multidimensionalnosti modela, mada je uključeno samo 5 dimenzija sa po dva ajtema svaka.

U sledećoj studiji je na uzorku od 790 učenika (uzrasta od 10 do 20 godina, prosečan uzrast je bio 14,74 godine) korišćena originalna 18-ajtemska skala Ryff-ove, a testirani su isti modeli. Kao i u prethodnoj studiji nijedan model nije imao zadovoljavajuću podesnost, ali su nakon izbacivanja pojedinih ajtema i uključivanja korelacija reziduala dobijeni zadovoljavajući koeficijenti podesnosti šestodimenzionog modela. No, u obe studije koeficijenti interne konzistencije za sve dimenzije su bili niski. U pokušaju dostizanja pouzdanosti dimenzija skraćene skale i identifikovanja adekvatnog modela, autori (Fernandes i sar., 2010) sprovode treću studiju na uzorku od 771 učenika uzrasta od 12 do 17 godina (prosek uzrasta je bio 14,2). Početna dužina skale je bila 84 ajtema. Nakon isključivanja ajtema na niskim koeficijentima pouzdanosti iz svake dimenzije i svođenja broja ajtema na 5 po dimenziji, primenili su konfirmatornu faktorsku analizu na svakoj supskali ponaosob, a nakon dobijanja adekvatnih vrednosti koeficijenata podesnosti za svaku supskalu, testirali su teorijski predložen šestodimezioni model sa po 5 ajtema u okviru svake dimenzije. Koeficijenti podesnosti modela su bili zadovoljavajući. No, interkorelacije faktora su i dalje bile visoke.

Na osnovu svih prethodnih rezultata autori (Fernandes i sar., 2010) smatraju da je uz prethodna ograničenja potvrđen multidimenzioni model psihološkog blagostanja Ryff-ove.

U okviru studije (Alinčić-Zorić, 2014) koja ispituje psihološko blagostanje na uzorcima odraslih ispitanika iz Srbije i Francuske, validirana je skala psihološkog blagostanja Ryff-ove. Korišćena je skala dužine 84 ajtema, a konfirmativne analize sprovedene na oba uzorka nisu potvrdile šestodimenzioni model. Na osnovu eksploratornih faktorskih analiza u oba uzorka je predloženo petofaktorsko rešenje.

Na kraju ćemo navesti i pokušaj validacije multidimenzionog modela Ryff-ove koji uključuje biološki aspekt. Da bi ispitali model o nasleđivanju bazičnog nivoa psihološkog blagostanja prema kome postoji genetski determinisan nivo psihološkog blagostanja koji spoljašnje okolnosti samo relativno kratkotrajno mogu da povise ili snize, Gigantesco i saradnici su 2011. godine sproveli studiju na blizancima. Uzorak

je obuhvatio 742 dizigotnih i monozigotnih blizanaca između 23 i 24 godine, a primenjena je kratka verzija Ryff-ove skale dužine 18 ajtema. Ispitivan je doprinos genetskih i sredinskih faktora na varijansu i kovarijansu postignutih rezultata na svim dimenzijama psihološkog blagostanja. Rezultati pokazuju da genetski faktori objašnjavaju nisku do umerenu proporciju varijanse šest dimenzija Ryff-ove skale. Korelacije genetskih faktora i dimenzija psihološkog blagostanja su se kretale od 0.77 – 0.99. Takođe, korelacije sredinskih faktora i dimenzija psihološkog blagostanja su bile između srednjih i visokih vrednosti izuzev korelacije Autonomije sa Svrhom života, Samoprihvatanjem i Personalnim rastom. Na osnovu prethodnih rezultata autori zaključuju da i nasledni i sredinski faktori imaju uticaj na psihološko blagostanje.

Kao što se iz prikazanih studija u tabeli 2-2. može videti validacije šestodimenzionog koncepta Ryff-ove su nekonzistentne, metodološki neujednačene, sprovedene na različitim dužinama skala, nereprezentativnim uzorcima i još uvek ne daju jasan odgovor o postojanju ili nepostojanju šest dimenzija psihološkog blagostanja, te će se u okviru ovog istraživanja validirati šestodimenzioni koncept Ryff-ove i pokušati doprineti razjašnjenju strukture psihološkog blagostanja.

Tabela 2-2. Sumarizacija dosadašnjih psihometrijskih studija Ryff-ovih skala psihološkog blagostanja

Autor/ka	godina	Dužina skale	Veličina uzorka	Metod analize	Rezultati
Ryff	1989	120	321 (odrasli)	Korelaciona analiza	Konstruiše šestodimezionu skalu psihološkog blagostanja Interfaktorske korelacije a priornog šestofaktorskog modela su bile od 0.32 do 0.76, a koeficijenti interne konzistencije od 0, 86 do 0.93
Ryff i Keyes	1995	18	1108	Konfirmativna faktorska analiza	Potvrđuju šestodimenzioni model Najbolja podesnost šestofaktorskog modela sa faktorom opšteg blagostanja II reda
Clarke, Marshall, Ryff i Wheaton	2001	18	4960 (stari – prosečan uzrast 76 godina)	Konfirmativna faktorska analiza	Najbolja podesnost modela sa šest faktora koji dozvoljava da četiri ajtema zasićuju dva faktora (predviđenu dimenziju i još jednu)
Kafka i Kozma	2002	120	277	Eksploratorna faktorska analiza (metod glavnih komponenata i varimax rotacija)	Nisu potvrdili šestofaktorsku strukturu, nakon uključivanja ajtema Skale zadovoljstva životom i MUNSH-a ekstrahovano je 3 faktora: <ol style="list-style-type: none"> 1. stavke dimenzija Ovladavanje okruženjem, Samoprihvatanje, Svrha života i Personalni rast 2. ajtemi Skale zadovoljstva životom i MUNSH 3. ajtemi dimenzija Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima

van Dierendonck	2004	18, 54, 84	233 studenata 420 odraslih	Konfirmativna faktorska analiza	Najbolja podesnost modela šestofaktorske strukture sa jednim faktorom II reda, ali su koeficijenti podesnosti nedovoljni za potvrdu modela, koeficijenti pouzdanosti supskala su niska predlaže korekciju skale na 39 ajtema na kojoj potvrđuje multidimenzioni model
Lindfors i saradnici	2006	18	1260 odraslih Šveđana	Konfirmativna faktorska analiza	Potvrđuju šestofaktorsku strukturu Najbolja podesnost šestodimenzionog modela sa faktorom opšteg psihološkog blagostanja II reda
Springer i Hauser	2006	42 18 12	6282 2731-9240 6038 odrasli	Konfirmativna faktorska analiza Ordinalni podaci, matrica polihoričkih korelacija	Najbolja podesnost šestofaktorskog modela sa faktorom negativno formulisanih ajtema, koreliranim grešakama susednih ajtema i koreliranim greškama tri dodatna para ajtema autori zaključuju da iako koeficijenti podesnosti ukazuju na multidimenzionalnost modela, veoma visoke interkorelacije faktora govore u prilog preklapanja pojedinih dimenzija i dovode u pitanje šestofaktorsku strukturu
Abbott i saradnici	2006	42	1179 odrasle Britanke	Konfirmativna faktorska analiza Ordinalni podaci, matrica polihoričkih korelacija	nisu uspeli da potvrde a priori multidimenzioni model Ryff-ove, uključivanje metodskih faktora značajno poboljšava koeficijente podesnosti, predlažu hijerarhijski model u kome četiri visoko povezane dimenzije (Svrha života, Samoprihvatanje, Lični rast i Ovladavanje okruženjem) čine faktor II reda, dok su druga dva faktora I reda dimenzije Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima

van Dierendonck i saradnici	2008	39	919 adolescenata i odraslih (špansko govorno područje)	Konfirmativna faktorska analiza	Potvrđuju šestofaktorsku strukturu, Najbolja podesnost šestofaktorskog modela sa jednim faktorom opšteg psihološkog blagostanja II reda, jedino dimenzija Svrha života ima veoma visoke korelacije sa dimenzijama Samoprihvatanje i Ovladavanje okruženjem
Burns i Machin	2009	84 54	401 australijski studenti 679 nastavnika	Eksploratorna faktorska analiza Konfirmativna faktorska analiza	Na oba uzorka nije potvrđena šestofaktorska struktura i ekstrahovana su 3 faktora: 1. dimenzije: Samoprihvatanje, Ovladavanje okruženjem, Svrha života i Lični rast; 2. ajtemi iz dimenzije Pozitivni odnosi sa drugima, 3. ajteme iz dimenzije Autonomija. Nije potvrđen trofaktorski model, najbolju podesnost je imao model sa jednim opštim faktorom psihološkog blagostanja i faktorom metoda koreliranih grešaka merenja. Predlažu multidimenziono-hijerarhijski model psihološkog blagostanja koji podržava Ryff-ovu šestofaktorsku strukturu
Sirigatti, Stefanie, Giannetti, Lani, Penzo i Mazzeschi	2009	84, 54, 42, 18 18	296 adolescenti od 13 do 18 godina 298	Eksploratorna faktorska analiza Konfirmativna faktorska analiza	Ekstrahovano 5 dimenzija: Samoprihvatanje, Lični rast, Autonomija i Ovladavanje okruženjem, dok su ajtemi iz dimenzija Pozitivni odnosi sa drugima i Svrha života činili zajednički faktor šestofaktorski model sa faktorom opšteg blagostanja II reda
Villar, Triado i Celdran	2010	54 22	Stari 107	Eksploratorna faktorska analiza Konfirmativna faktorska analiza	u 4 faktora: Samopouzdanje, Orijentacija ka budućnosti, Stres i Socijalna tenzija. Konfirmativna faktorska analiza ne daje zadovoljavajuće rezultate, odnosno da ne podržava predloženi multidimenzioni model.

Fernandes, Vasconcelos Raposo i Teixiera	2010	18 modifikov ana	402 učenika (10 do 18 god)	Konfirmativna faktorska analiza	Nije potvrđen šestodimenzioni model Nakon korekcije najbolju podesnost ima šestodimenzioni model koji se sastoji od 5 originalnih dimenzija
		18 originalna Ryff-ova	790 učenika (10 do 20 god)	Konfirmativna faktorska analiza	Nijedan model nema zadovoljavajuću podesnost, ali su nakon izbacivanja pojedinih ajtema i uključivanja korelacija grešaka reziduala dobijeni zadovoljavajući koeficijenti podesnosti šestodimenzionog modela
		84	771 učenika uzrasta od 12 do 17 godina	Konfirmativna faktorska analiza	Potvrđuju šestodimenzioni model
Alinčić- Zorić	2014	84	350 odraslih iz Srbije	Konfirmativna faktorska analiza	Nije potvrđen šestodimenzioni model u oba uzorka
			350 odraslih iz Francuske	Eksploratorna faktorska analiza	Predloženo je petofaktorsko rešenje u oba uzorka

3. Demografski faktori psihološkog blagostanja

3.1. Uzrast

Povezanost uzrasta i psihološkog blagostanja je utvrđena i u hedonistički i u eudemonički orijentisanim istraživanjima, na osnovu kojih je u literaturi formulisana «paradoks starenja» – pojava da psihološko blagostanje raste sa uzrastom mada bi bilo očekivano da opada (Carstensen, 1998, Mroczek i Kolarz, 1998).

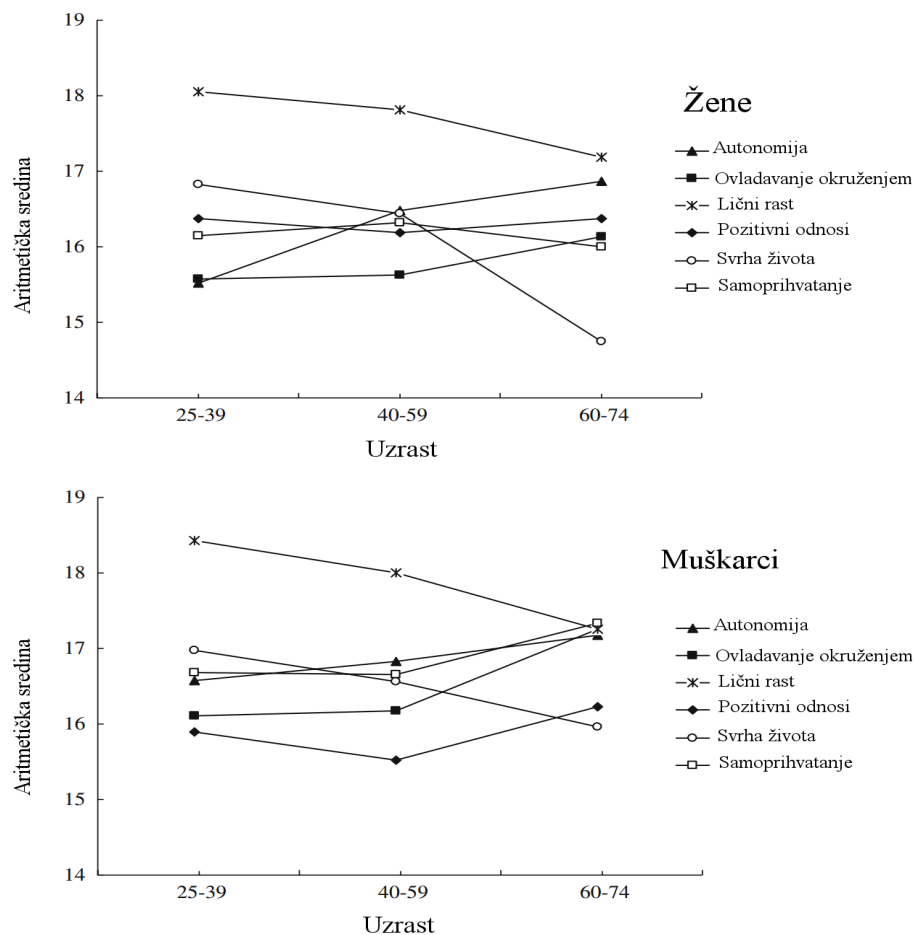
Kada govorimo o relaciji uzrasta i subjektivnog blagostanja možemo reći da se od prvih ispitivanja (Cantril, 1965, Bradburn, 1969) pa sve do danas u istraživanjima konzistentno utvrđuje pozitivna povezanost uzrasta i subjektivnog blagostanja, da su efekti mali i zavisni od operacionalnog definisanja subjektivnog blagostanja. Ispitivanjima specifičnih aspekata subjektivnog blagostanja utvrđeno je da zadovoljstvo poslom ima nešto višu povezanost sa godinama u odnosu na opšte zadovoljstvo životom (Schmotkin, 1990); da su stari ljudi zadovoljniji sa svojom prošlosti i trenutnim stanjem, nego sa budućim mogućnostima (Cantril, 1965), te da postoji jasnija i izrazitija povezanost pozitivnog afektiviteta sa starošću, nego negativnog afektiviteta (Diener i Suh, 1999).

Istraživanja Ryff-ove (Ryff, 1989; Ryff i Singer, 2008) takođe potvrđuju pozitivnu povezanost uzrasta i psihološkog blagostanja. Poredeći grupe mladih, sredovečnih i starih Ryff-ova (1991) je utvrdila da stariji ispitanici imaju manje izraženu dimenziju Ličnog rasta u odnosu na mlađe, da sredovečni ispitanici imaju

izraženiju dimenziju Autonomije od madih, te da sredovečni i stari ispitanici imaju viši stepen izraženosti dimenzije Ovladavanja okruženjem od mladih ispitanika. Na dimenzijama Pozitivni odnosi sa drugima i Samoprihvatanje nije uočen starosni trend.

Ryff i Singer (2008) prikazuju rezultate transverzalnog istraživanja na američkom uzorku (MIDUS) u kojima još jednom potvrđuju povezanost uzrasta i dimenzija psihološkog blagostanja. Kako je na slici 3-1. prikazano sa promenom uzrasta dolazi do promene u nivou pojedinačnih dimenzija psihološkog blagostanja i kod mušaraca i kod žena. Autonomija i Ovladavanje okruženjem rastu sa uzrastom, a Lični rast i Svrha života opadaju sa uzrastom i kod žena i kod muškaraca. Samoprihvatanje je najviše kod muškaraca uzrasta od 60 do 74 godine, a najniže kod žena iste uzrasne kategorije. Slični rezultati su dobijeni i u prethodnim istraživanjima (Ryff, 1989, 1991; Ryff i Keyes, 1995).

Slika 3-1. Relacija uzrasta i dimenzija psihološkog blagostanja žena i muškaraca

Ispitivanja Ryan-a i La Guardia-e (2000) su još jedna potvrda povezanosti uzrasta i psihološkog blagostanja. Ispitujući relaciju zadovoljenja potreba i motivacije sa psihološkim blagostanjem tokom života ovi autori su izdvojili Povezanost, Kompetenciju i Autonomiju kao značajne za blagostanje na svim uzrastima, smatrajući da bazične psihološke potrebe imaju uticaj na blagostanje tokom čitavog života, a da sa godinama varira način ispoljavanja i zadovoljenja ovih potreba.

3.2. Pol

Istraživanja relacije pola i subjektivnog blagostanja pokazuju različitu jačinu povezanosti. Tako su, recimo, 1974. godine Spreitzer i Snyder (1974) u američkoj studiji utvrdili jak efekat pola (žene su bile srećnije od muškaraca), dok je u World Values Study Group (1994) ispitivanju 43 nacije iz 1994. utvrđen slabiji efekat. Lucas i Gohm (2000) na dva internacionalna uzorka nalaze veoma male polne razlike u subjektivnom blagostanju, pri čemu žene istovremeno izveštavaju o većem i prijatnom i neprijatnom afektivitetu..

U već prikazanom transverzalnom istraživanju Ryff-ove i Singer-a (2008) na američkom uzorku odraslih (MIDUS) uočavaju se razlike između muškaraca i žena na pojedinačnim dimenzijama psihološkog blagostanja pri čemu postoji i efekat uzrasta. Kod oba pola se javlja promena stepena izraženosti dimenzija na različitim uzrastima. Autonomija i Ovladavanje okruženjem rastu sa uzrastom, a Personalni rast i Svrha života opadaju sa uzrastom i kod žena i kod muškaraca. Samoprihvatanje je najviše kod muškaraca uzrasta od 60 do 74 godine, a najniže kod žena iste uzrasne kategorije. Ovakva raspodela je dobijena i u prethodnim istraživanjima (Ryff, 1989, 1991; Ryff i Keyes, 1995).

3.3. Socio-ekonomski status

Povezanost socio-ekonomskog statusa i psihološkog blagostanja, iako sa nejednakim trendom jačine u siromašnim i bogatim nacijama, se konzistentno potvrđuje u istraživanjima. Još je Bradburn (1969) utvrdio da porodice u kojima je glavni donosioc novca dobio povišicu u prethodnoj godini postižu nešto više skorove na skali sreće od onih porodica u kojima je takav član pretrpeo smanjenje plate. Inglehart (1990) navodi da u grupi ispitanika koji svoju finansijsku situaciju opisuju kao dobru ima 85 % osoba zadovoljnih životom, dok ih u grupi ispitanika koji svoju finansijsku situaciju opisuju kao lošu ima 57%.

Haring, Stock i Okun (1984) su metaanalizama podataka iz 85 studija utvrdili prosečnu korelaciju prihoda i psihološkog blagostanja od 0,17. Veenhoven (1994) utvrđuje višu povezanost između zadovoljstva prihodom, subjektivne procene siromaštva i zadovoljstva životnim standardom. U severnoameričkim studijama ova korelacija je 0,40, dok je u siromašnim zemljama poput Tanzanije značajno jača – 0,98. Ispitujući studente iz 31 nacije, Diener i Diener (1995) utvrđuju da je zadovoljstvo finansijskim statusom jače povezano sa zadovoljstvom životom u siromašnijim nego u bogatijim nacijama.

Prema eudemoničkom stanovištu, težnja da se ostvare materijalna dobra, koja sama po sebi ne zadovoljavaju psihološke potrebe, u najboljem slučaju može samo parcijalno zadovoljiti potrebe, a u najgorem može potpuno sprečiti zadovoljenje potreba. S obzirom da je sticanje bogatstva često povezano sa angažovanjem u neautonomnim aktivnostima, stremljenje ka takvom cilju može umanjivati važnost i smisao autentičnosti i rezultovati u niskom blagostanju. Ispitujući ovu pretpostavku Kasser i Ryan (1993, 1996) sprovode istraživanje i utvrđuju da kada je osoba iznad granice siromaštva porast materijalnog statusa ne doprinosi značajno psihološkom blagostanju, za razliku od postizanja ciljeva koji su povezani sa bazičnim psihološkim potrebama i koji značajno doprinose psihološkom blagostanju.

Različite studije sprovedene u razvijenim i nerazvijenim zemljama (Kasser i Ryan, 1996, Schmuck i saradnici, 2000, Sheldon i Kasser, 1998) potvrđuju nalaze da je veća fokusiranost na postizanje materijalnih ciljeva povezana sa nižim psihološkim blagostanjem.

Ryff i saradnici (1999) su, takođe, utvrdili povezanost socioekonomskog statusa i psihološkog blagostanja. Ovi autori pretpostavljaju da negativni efekat socioekonomskog statusa na dimenzije Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast može biti rezultat procesa socijalnog poređenja, u kome siromašnije osobe sebe procenjuju manje korisnim u odnosu na druge i nesposobnijim da obezbede resurse koji bi umanjili opaženu razliku.

Mnogi autori se slažu da postojeću relaciju između prihoda i sreće nije teško objasniti. Bogatiji ljudi imaju viši životni standard koji obezbeđuje bolju ishranu, uslove stanovanja, obrazovanje, lakše korišćenje medicinskih usluga, a samim tim i bolje zdravlje. Takođe, novac je pospešujući za brak pošto obezbeđuje samostalan život mladenaca. Ipak, na osnovu rezultata prikazanih istraživanja mogu se postaviti dva pitanja. Jedno je zašto je korelacija socioekonomskog statusa i psihološkog blagostanja toliko niska, za sve osim za veoma siromašne, a drugo se odnosi na pojavu «srećnih siromašnih», odnosno individua koje izveštavaju o niskim prihodima i visokom zadovoljstvu životom. Pojavu «srećnih siromašnih» Olson i Schober (1993) interpretiraju kao stanje adaptacije i naučene bespomoćnosti, produkovane dugotrajnim iskustvom nemogućnosti da se išta uradi povodom toga, no daljim istraživanjima ostaje da ovu pretpostavku potvrde ili opovrgnu (Rakić-Bajić, 2010).

Ukoliko novac posmatramo kao sredstvo za zadovoljenje egzistencijalnih potreba u savremenom društvu, prethodni nalazi bi se mogli objasniti Masovljevim hijerarhijskim modelom zadovoljenja potreba po kome zadovoljenje potreba nedostatka ima primat u odnosu na zadovoljenje potreba rasta. Verovatno je da su stanovnici siromašnijih zemalja prvenstveno orijentisani na zadovoljenje bazičnih potreba (hrana, sigurno mesto za stanovanje) te novac kao sredstvo koje im te potrebe zadovoljava može imati veći značaj nego u zemljama u kojima većina stanovništva ima pristup resursima za zadovoljenje bazičnih potreba.

Takođe, osim pomenutog Maslovljevog hijerarhijskog modela potreba, nisku povezanost prihoda i blagostanja bi mogli interpretirati i nalazom da iako ljudi uživaju u posedovanju stvari, oni koji postižu visoke skorove na skali materijalizma su manje srećni od ostalih. Razlog ovakvom stanju može biti to što ovi ljudi pokušavaju da materijalnim posedovanjem postignu zadovoljenje, personalno ispunjenje i smisao života, pa se razočaraju kada im materijalne stvari ne donesu očekivano ispunjenje ili smisao (Dittmar, 1992). Još jedno objašnjenje slabog efekta novca je da pre relativan nego aktuelan prihod čini ljude srećnim. Nekoliko studija potvrđuje da imanje manje ili više novca od drugih korelira sa zadovoljstvom i srećom (Mitchell, 1972, prema Argyle, 1999). Prema «Mičigen modelu» ili «nesklad cilj – postignuće» modelu, sreća je rezultat usklađenosti aspiracija i postignuća, a ovaj sklad se utvrđuje poređenjem i sa prosečnim ljudima iz neposredne okoline i sa individuim prethodnim životom. Ovaj nesklad je bolji prediktor sveukupnog zadovoljstva nego zadovoljstva različitim domenima. Taylor (1982, prema Argyle, 1999) je utvrdio da ova teorija funkcioniše samo za realistična očekivanja (Rakić-Bajić, 2010)

Prema navedenim istraživanjima može se zaključiti da materijalno blagostanje nužno ne obezbeđuje visoko psihološko blagostanje, ali da višem psihološkom blagostanju doprinose egzistencija koja nije na ivici siromaštva, život u zemljama sa višim socio-ekonomskim statusom, te usmerenost na postizanje intrinzičnih ciljeva.

3.4. Obrazovanje

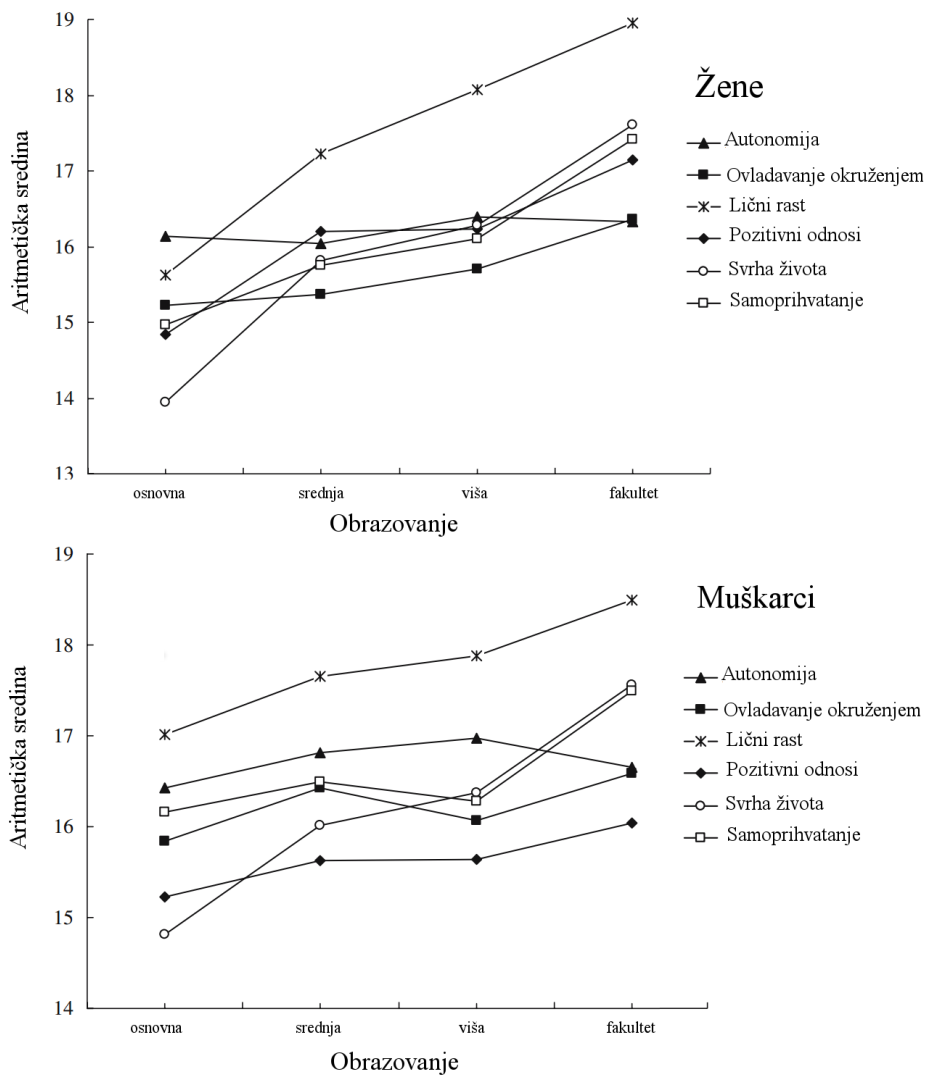
Ispitivanja odnosa obrazovanja, zadovoljstva životom i sreće pokazuju nisku pozitivnu povezanost (Cantril, 1965, Bradburn, 1969, Campbell, 1981, Diener, Sandvik, Seidlitz i Diener, 1993, Veenhoven, 1994). Korelacija obrazovanja i subjektivnog blagostanja postoji nezavisno od toga da li se obrazovanje definiše dostignutim nivoom ili brojem godina, pri čemu je značajna korelacija pozitivnog afektiviteta i blagostanja, ali ne i negativnog afektiviteta i blagostanja. Takođe, efekat obrazovanja na blagostanje je veći u siromašnijim zemljama.

Detaljnija ispitivanja odnosa obrazovanja i psihološkog blagostanja su pokazala da obrazovanje doprinosi subjektivnom blagostanju primarno kroz profesiju, a ne prihod i da odvojeno od profesije ima mali veoma uticaj (Glenn i Weaver, 1978, Witter i saradnici, 1984), te da je pri kontroli prihoda uticaj smanjen (Diener i saradnici, 1993) i čak negativan (Clark i Oswald, 1996, prema Argyle, 1999).

Ukoliko se uzmu u obzir rezultati istraživanja veze socio-ekonomskog statusa i subjektivnog blagostanja može se zaključiti da je uticaj obrazovanja posredan, prvenstveno preko prihoda i profesionalnog statusa. U skladu sa tim se može interpretirati i utvrđena negativna povezanost nivoa obrazovanja i subjektivnog blagostanja (Clark i Oswald, 1996, prema Argyle, 1999), koja bi se mogla objasniti očekivanjima da viši nivo obrazovanja donosi i više prihode, pa ukoliko se ovo očekivanje ne zadovolji može doći do opšteg pada zadovoljstva.

Povezanost psihološkog blagostanja i nivoa obrazovanja su utvrdili i Ryff i Singer (2008) u okviru transverznog istraživanjem na američkom uzorku (MIDUS). Sa porastom nivoa obrazovanja najizraženije rastu nivoi dimenzija Lični rast i Svrha života. Detaljan prikaz odnosa dimenzija psihološkog blagostanja i nivoa obrazovanja kod muških i ženskih ispitanika se može videti na slici 3–2.

Slika 3-2. Nivo obrazovanja i dimenzije psihološkog blagostanja žena i muškaraca

3.5. Zaposlenje

Dosadašnja istraživanja pokazuju da su zaposlene osobe srećnije od nezaposlenih (Warr, 1978; Campbell, 1981; Fogarty, 1985, prema Argyle, 1999; Inglehart, 1990). Prema Argyle-u (1999) nezaposlenost je povezana sa pozitivnim afektivitetom, zadovoljstvom, samopoštovanjem, apatijom, zadovoljstvom prihodom, zdravljem i uslovima stanovanja. Nezaposleni se često dosađuju i ne znaju šta će sa svojim vremenom, njihovo fizičko i mentalno zdravlje je lošije, češće su depresivni, suicidalni i alkoholičari. Za razliku od nezaposlenih, penzioneri su čak srećniji od zaposlenih ako je penzija bila dobrovoljna, ako su dobrog zdravlja, nemaju značajan pad u visini prihoda, aktivni su, imaju različita interesovanja i angažuju se u volonterskom radu, hobijima ili nastavljaju svoje obrazovanje (Argyle, 1999).

Utvrđena je i veća jačina povezanosti nezaposlenosti i sreće u društvima gde se nezaposlenost doživljava kao vrsta ličnog neuspeha, u društvima gde je nezaposlenost ređa, te u grupi muškaraca, samaca i pripadnika radničke klase (Kelvin i Jarret, 1985, Jackson i sar, 1983, prema Argyle, 1999; Veenhoven, 1994, Clark, 2001). Pri kontroli prihoda, obrazovanja i porodične podrške korelacija se smanjuje, ali i dalje postoji (Campbell, 1981). Creed i Macintype (2001) utvrđuju da niže psihološko blagostanje nezaposlenih proizilazi iz nemogućnosti strukturiranja vremena i nemanja osećaja svrhe i smisla.

Longitudinalno istraživanje Banks-a i Jackson-a (1982) je pokazalo da se onim maturantima koji su našli posao neposredno nakon škole tokom dvogodišnjeg perioda poboljšalo mentalno zdravlje, dok se onima koji nisu našli posao pogoršalo. No, značajan podatak koji nas sputava da govorimo o kauzalnom uticaju zaposlenja na mentalno zdravlje je da su ispitanici koji su našli posao pokazivali više skorove na skalama kojima se ispitivao nivo mentalnog zdravlja i pre nego što su našli posao.

3.6. Bračno stanje

U savremenoj zapadnoj kulturi brak je institucija koja se socijalno očekuje, podržava, a uloga supružnika je jedna od razvojnih faza tokom odraslog doba. Imajući to u vidu, ne iznenađuju podaci istraživanja koji govore o povezanosti bračnog statusa i psihološkog blagostanja. Osobe u braku ili one osobe koje žive u vanbračnoj zajednici su u proseku srećnije, boljeg mentalnog i fizičkog zdravlja od osoba koje se nikada nisu venčavale, koje su razvedene, razdvojene ili koje su ostale bez supružnika (Rakić-Bajić, 2010).

Metaanaliza 58 američkih istraživanja je pokazala korelaciju 0.14 između bračnog stanja i sreće, pri čemu je efekat jači za mlađe parove (Haring – Hidore i sar., 1985). Zanimljiv podatak je da su osobe koje su nevenčane, ali žive kao da su venčane srećnije od samaca, ali nešto manje srećne od osoba u braku. Argyle (1999) na osnovu istraživanja sprovedenom u 16 zemalja od 1975. do 1979. godine (Argyle, 1999) navodi da je u grupi zadovoljnih i veoma zadovoljnih ispitanika najveći procenat onih koji su u braku (detaljni podaci su prikazani u tabeli 3-1.)

Tabela 3-1. Procentualna raspodela zadovoljstva u odnosu na bračni status

Bračni status	Procenat zadovoljnih i veoma zadovoljnih	
	Muškarci	Žene
Venčani	79	81
Zajednički život	73	75
Samci	74	75
Udovac/udovica	72	70
Razvedeni	65	66
Razdvojeni	67	57

Pozitivan efekat braka se javlja i kada se kontrolišu pol, godine, prihod. Glenn i Weaver (1978) su poređenjem američkih istraživanja utvrdili beta koeficijente 0.16 za muškarce i 0.21 za žene. Nezavisno od pola, utvrđen je pozitivan efekat braka na zadovoljstvo životom i mentalno zdravlje (Williams, 2003; Bierman, Fazio i Milkie, 2006; Waite i Gallagher, 2000). Ranije studije pokazuju da brak nešto više doprinosi sreći žena (Wood, Rhodes i Whelan, 1989, prema Argyle, 1999) i mentalnom i fizičkom zdravlju muškaraca (Gove, 1972, prema Argyle, 1999). Adaptacija na brak je brža nego na udovištvo (Lucas i sar., 2003). Muškarci pretrpe veći stres udovištvom i češće se razboljevaju kao posledica udovištva, dok žene više pate zbog razvoda. Brakovi srednje klase su uspešniji. Brak je veći izvor prijatnih osećanja kod mlađih parova, a udovištvo ima mnogo veći negativan efekat na sreću za mlađe ljude (Stroebe i Stroebe, 1987). Religiozni parovi se mnogo ređe razvode, zbog socijalne podrške i religijskog učenja. Takođe, dugotrajniji su brakovi osoba koji imaju zajednička interesovanja koja upražnjavaju u slobodno vreme (Argyle i Henderson, 1985; prema Argyle 1999).

Prema Glenn i Weaver (1978) imanje dece ima mali efekat na bračno zadovoljstvo. Sveukupno efekat je negativan i kurvilinearan, 2 – 3 dece ima najveći doprinos, a efekat zavisi i od faze porodičnog ciklusa. Period medenog meseca i praznog gnezda su najbolji, a faza u kojoj su deca ispod 5 i faza u kojoj su deca adolescenti su najgori za bračno zadovoljstvo (Walker, 1977; prema Argyle, 1999). Istovremeno deca su i najveći izvor zadovoljstva i najveći izvor stresa za roditelje. Deca su izvor ljubavi i zabave, a kasnije i socijalne podrške (Hoffman i Manis, 1982; prema Argyle, 1999).

Iako se različiti istraživači slažu da postoji povezanost između bračnog stanja i psihološkog blagostanja, pitanje uzročnosti ove veze (Huges i Gove, 1981, Mastekasa, 1992) ostaje i dalje otvoreno, te je na budućim studijama da utvrde da li srećnije i zadovoljnije individue imaju veću verovatnoću da će stupiti u brak, te i u braku ostaju srećnije i zadovoljnije ili stupanje u brak samo po sebi ima različite benefite koji dovode do povećanja nivoa zadovoljstva onih koji su prethodno izveštavali o nezadovoljstvu.

4. Korelati psihološkog blagostanja

4.1. Emocije i psihološko blagostanje

Ukoliko psihološko blagostanje posmatramo iz ugla hedonistički orijentisanih autora tada su emocije jedna od njegovih komponenti. Još je Bradburn (1969) psihološko, odnosno subjektivno blagostanje merio na osnovu dominantnog afektiviteta, a savremeni autori razlikuju njegov emotivni i kognitivni aspekt. Istražuju se načini kako da se zadrže prijatne, a ublaže neprijatne emocije, te proučava dnevna fluktuacija afektiviteta i uticaja trenutnih osećanja na globalno subjektivno blagostanje. Takođe, proučavaju se efekti protoka vremena, značaja koji se pridaje određenom događaju (da li se događaj određuje kao prijatan, neprijatan ili neutralan), stila odgovaranja i redosleda pitanja na globalne procene emocija (Schwarz i Strack 1991, Kahneman, 1999).

Sumirajući rezultate prethodnih studija emotivne komponente subjektivnog blagostanja možemo reći da su prijatna osećanja znatno učestalija u odnosu na neprijatna, te da većina individua ima pretežno visoko subjektivno blagostanje (Diener i Lucas, 2000), pri čemu su globalne procene subjektivnog blagostanja bazirane više na učestalosti nego na intenzitetu pozitivnih osećanja (Diener i saradnici, 1991), a intenzivne prijatne emocije su često praćene porastom neprijatnih emocija (Larsen i Diener, 1987).

Istraživači eudemoničke orijentacije ističu da je u odnosu na hedonističko proučavanje pojedinačnih osećanja značajnije ispitivati u kojoj meri individua ostvaruje svoje potencijale (Rogers, 1963, prema Ryan i Deci, 2001) i na koji način se

odnosi prema svojim emocijama. King i Pennebaker (1998) navode da potiskivanje ili neispoljavanje emocija ima jasan negativni uticaj na psihološko i fizičko blagostanje, a DeNeve i Cooper (1998) utvrđuju da osobe koje imaju visoko represivne tendencije imaju niže subjektivno blagostanje.

Za razliku od subjektivnog blagostanja koncept eudemoničkog psihološkog blagostanja ne uključuje emocije kao sastavnu komponentu, te se smatra da visoko psihološko blagostanje dovodi do porasta prijatnih emocija i ispituje odnos afektiviteta i psihološkog blagostanja. Ryff i Singer (1998) ispitujući odnos psihološkog i subjektivnog blagostanja utvrđuju umerenu korelaciju, tretiraju emocije kao katalizator zdravlja i ističu snažnu povezanost pozitivnih emocionalnih iskustava i dimenzije Pozitivni odnosi sa drugima. Iz okvira teorije samodeterminacije, Sheldon i saradnici (1996) su ispitujući dnevno variranje u doživljaju zadovoljenja bazičnih potreba utvrdili da su na interpersonalnom nivou doživljaj autonomije i kompetencije prediktori sreće i vitalnosti, a da je na intrapersonalnom nivou fluktuacija u doživljaju zadovoljenja ove dve potrebe značajan prediktor fluktuacije afekata. Reis i saradnici (2000), takođe potvrđuju povezanost zadovoljenja bazičnih potreba i sreće i utvrđuju da su autonomija, kompetencija i povezanost prediktori pozitivnih osećanja i da samostalno doprinose varijansi u predikciji sreće i vitalnosti.

4.2. Afektivna vezanost i psihološko blagostanje

Na osnovu svojih proučavanja rane afektivne vezanosti Bowlby (1969) je pretpostavio da su afektivne veze prisutne tokom celog života i da su romantični partneri figure na koje se u odraslom dobu prenosi rani obrazac afektivne vezanosti. Ove pretpostavke su bile osnova za razvijanje oblasti afektivne vezanosti odraslih i partnerske afektivne vezanosti, te su istraživanjima eksplicitno ili implicitno potvrđene (Main i sar, 1985, Rubenstein i Shaver, 1982, Hazan i Shaver, 1987, Main, 1990, Cohn, Silver, Comon, Cowan i Pearson, 1992, Hazan i Shaver, 1994). I longitudinalne razvojne studije su potvrdile temporalnu karakteristiku afektivne vezanosti i prenošenje stilova afektivnog vezivanja u druge značajne relacije u odraslom dobu (Bartholomew i Shaver, 1998).

U romantičnim partnerskim odnosima se aktiviraju isti motivacioni sistemi koji upravljaju ranom vezanošću (Fraley i Shaver, 2000) i partner može da predstavlja sigurnu bazu iz koje se istražuje okolina (Hazan i Shaver, 1990). No, za razliku od vezanosti u ranom periodu, romantični odnosi osim vezanosti uključuju i brižnost i seksualno ponašanje. Još jedna distinkcija u odnosu na ranu vezanost je to što su vezanost i brižnost isprepletene i oba partnera ih podjednako ispoljavaju, za razliku od odnosa dete-staratelj u kome je brižnost tipična za staratelja. Svaki od sistema ponašanja (sistem ponašanja vezanosti, sistem ponašanja brižnosti i sistem ponašanja seksa) ima različitu funkciju i razvojnu putanju, pri čemu je verovatno da će se ova tri sistema ponašanja organizovati unutar osobe na način koji odražava iskustva u „attachment“ odnosima (Stefanović – Stanojević, 2004).

Prvi pokušaj merenja partnerske afektivne vezanosti je test prisilnog izbora Hazan-a i Shaver-a (1987) baziran na tri stila afektivnog vezivanja Mary Ainsworth: nesigurna/povučena, sigurna i nesigurna/ambivalentna afektivna vezanost. Dalja istraživanja partnerske afektivne vezanosti su rezultovala četvorokategorijalnim modelom baziranim na dve dimenzije: dimenzija odbacivanja (model drugog) i

dimenzija anksioznosti (model sebe) (Bartholomew i Horowitz, 1991). Obe dimenzije su bipolarne, jedan pol dimenzije odbacivanja se odnosi na prihvatanje, a drugi na odbacivanje bliskosti. Dimenzija anksioznost se odnosi na ambivalentna ponašanja, uključuje brige zbog ljubavi, mogućeg ostavljanja i potrebu za prevelikom bliskošću, te na jednom polu ima nisku, a na drugom visoku anksioznost. Na osnovu ove dve dimenzije Bartholomew i Horovitz (1991) formulišu četiri obrasca afektivnog vezivanja: sigurni, bojažljivi, preokupirani i izbegavajući.

Sigurni obrazac afektivne vezanosti karakteriše pozitivan model sebe i pozitivan model drugih, doživljaj autonomije (sopstvene i partnerove) i prihvatanje intimnosti. Sigurno vezane osobe se ne plaše pozicije zavisnosti od drugih, niti pozicije u kojoj drugi zavise od njih, a u situacijama stresa se obraćaju značajnim drugima ukoliko imaju potrebu za podrškom.

Bojažljivi obrazac afektivne vezanosti karakteriše negativan model sebe i negativan model drugih. Usled straha od odbacivanja prisutna je tendencija izbegavanja intimnosti, iako postoji želja za intimnošću. Individue kojima je ovo dominantan obrazac vezivanja su osetljive, nesigurne, imaju nisko samopouzdanje, visoko su emotivno zavisne od drugih i retko traže podršku drugih. Često imaju intenzivnu separacionu anksioznost, ljubomorne su i teško im je da veruju drugima. Zbog negativnih očekivanja od drugih i teškoća oko uspostavljanja intimnosti teško održavaju romantične veze.

Preokupirani obrazac karakteriše negativan model sebe i pozitivan model drugih. Individue koje dominantno ispoljavaju ovaj obrazac su visoko ekspresivne i sklone dramatizaciji. Preokupirane su partnerskom vezom i visoko zavisne od partnera usled svog niskog samopoštovanja i samopouzdanja. Traže podršku u stresnim situacijama, ali nisu spremne i da je pruže drugima. Očekuju da će partnerovi kvaliteti nadoknaditi njihove nedostatke i sklone su ispoljavanju ljubomore, posesivnosti i besa. Nije im prijatno ukoliko nisu u partnerskom odnosu, te teže da konstantno imaju partnera.

Izbegavajući obrazac afektivne vezanosti određuje pozitivan model sebe i negativan model drugih. Karakteristična je nezavisnost i visoko samopouzdanje,

cinizam i kriticizam, te samostalno prevazilaženje stresnih situacija i izbegavanje traženja podrške. Ponekad su impulsivni, potiskuju svoja osećanja i imaju teškoća u uspostavljanju intimnosti i bliskosti. Strah od odbacivanja pokušavaju da izbegnu distanciranjem od partnera, te su im veze površne i kratkotrajne (Bartholomew i Horovitz, 1991, Stefanović-Stanojević, 2004).

Dalja istraživanja afektivnih obrazaca odraslih su utvrdila da rani obrasci vezanosti nisu nepromenljivi i da tokom vremena, pod uticajem značajnih iskustava u vezama i bitnih događaja može doći do izmene organizacije afektivne vezanosti (Stefanović-Stanojević, 2004). Uzevši u obzir variranje vezanosti tokom različitih životnih faza, Brennan, Clark i Shaver (1998) smatraju da je individualne razlike u afektivnom vezivanju bolje posmatrati dimenzionalno, a ne kategorijalno, te razvijaju Upitnik za procenjivanje partnerske afektivne vezanosti (Brennan, Clark i Shaver, 1998) čija je adaptirana verzija primenjena za ispitivanje partnerske afektivne vezanosti i u ovom istraživanju, a koji meri dve dimenzije: anksioznost i izbegavanje. Fraley i Spieker (2003), takođe, pokazuju da su varijacije u afektivnom vezivanju pre stvar stepena, a ne kategorije. No, važno je prepoznati da se u oba faktora (kategorijalni i dimenzionalni) ogledaju individualne razlike, te se može reći da su potrebne i dimenzione i kategorijalne mere (Radulović, 2012).

Kada posmatramo relaciju afektivne vezanosti i psihološkog blagostanja možemo reći da je njihova povezanost očekivana i sa hedonističkog i sa eudemoničkog stanovišta, a ovu teorijsku pretpostavku potvrđuje nekoliko istraživanja. Potreba za afektivnom vezanošću je esencijalna za blagostanje (Baumeister i Leary, 1995), a zadovoljavajući afektivni odnos je generalni faktor rezilijentnosti tokom života (Mikulincer i Florian, 1998). Prema De Neve-u (1999) afilijacija i obogaćujući odnosi su crte koje su najjače povezane sa subjektivnim blagostanjem, a usamljenost je negativno povezana sa pozitivnim afektivitetom i zadovoljstvom životom (Lee i Ishii-Kuntz, 1987). Simpson (1990) navodi da su stilovi afektivne vezanosti prediktori psihološkog blagostanja i adekvatnu, sigurnu privrženost smatra indikatorom psihološkog blagostanja. Ryff i saradnici (1999) afektivnu vezanost smatraju komponentom psihološkog blagostanja i navode je kao jednu od dimenzija u svom modelu psihološkog blagostanja (dimenzija Pozitivni

odnosi sa drugima), dok Demir (2008) kvalitet veze navodi kao važan izvor psihološkog blagostanja (Demir, 2008).

Dosadašnja ispitivanja afektivne vezanosti su pokazala da je u odraslom dobu prisutna varijabilnost afektivne vezanosti za različite važne druge (Baldwin i saradnici, 1996). La Guardia sa saradnicima (2000) navodi da je varijabilnost afektivne vezanosti prediktor stepena u kome individue doživljavaju zadovoljenje potreba sa određenim partnerima - oni partneri uz koje se individue osećaju sigurno su oni koji facilitiraju osećanje autonomije, kompetencije i povezanosti. Zadovoljenje potreba je do izvesnog stepena medijator pozitivnog efekta sigurne privrženosti na blagostanje, tako što sigurna privrženost reprezentuje odnose u kojima osobe zadovoljavaju potrebu za autonomijom, kompetencijom i povezanošću (Rakić-Bajić, 2010). Pri tome, kvantitet odnosa nije prediktor psihološkog blagostanja, dok kvalitet jeste (Nezlek, 2000). Karreman i Vingerhoets (2012) su utvrdili povezanost sigurnog i izbegavajućeg stila afektivnog vezivanja i visokog nivoa psihološkog blagostanja, dok je preokupirani stil povezan sa niskim nivoom psihološkog blagostanja, pri čemu su emocionalna regulacija i rezilijentnost izdvojeni kao značajni medijatori.

S obzirom da u postojećoj literaturi nema ispitivanja relacije stilova afektivnog vezivanja i multidimenzionog modela Ryff-ove (koji u okviru svoje dimenzije Pozitivni odnosi sa drugima uključuje i afektivnu vezanost) odlučeno je da se kao eksterna varijabla u nomološkoj mreži uključe i obrasci partnerskog afektivnog vezivanja.

4.3. Ličnost, individualne razlike i psihološko blagostanje

Tokom ispitivanja relacija psihološkog blagostanja i sociodemografskih varijabli istraživači su uočili individualna odstupanja u istim sociodemografskim uslovima, te pretpostavili da postoje faktori ličnosti koji su povezani sa psihološkim blagostanjem. Ova hipoteza je bila inspiracija za brojna istraživanja koja su konzistentno davala podatke o povezanosti crta ličnosti i nivoa psihološkog blagostanja.

Uzimajući u obzir nalaze o hereditarnosti temperamenta sprovedene su blizanačke studije koje su utvrdile značajnu genetsku komponentu prijatnog i neprijatnog afektiviteta (Lykken i Tellegen, 1996; Tellegen, Lyken, Bouchard, Wilcox, Segal i Rich, 1988), pri čemu je oko 50% varijabiliteta prijatnog afektiviteta i oko 80% neprijatnog varijabiliteta uslovljeno genetskim faktorima. Kao što je već pomenuto u poglavlju o teorijskim modelima psihološkog blagostanja, ova istraživanja su predstavljala podršku i osnovu za postavljanje adaptacionog modela subjektivnog blagostanja prema kome se individue nakon pozitivne ili negativne reakcije na životne događaje vraćaju na svoj bazični nivo zadovoljstva i sreće koji je pre svega genetski determinisan. U prilog ove teze su rezultati istraživanja Costa, McCrae i Zonderman (1987) prema kome promene bračnog stanja, zaposlenja ili prebivališta ne dovode do veće promene u stabilnosti nivoa subjektivnog blagostanja tokom dužeg vremenskog perioda. Još jedan argument koji se u literaturi navodi kao podrška genetskoj determinisanosti subjektivnog blagostanja je De Neve-ova i Cooper-ova (1998) studija 197 istraživanja koja je pokazala značajnu povezanost crta ličnosti i subjektivnog blagostanja, a na osnovu koje su autori pretpostavili postojanje korespondencije između personalnog stila i individualnih razlika u subjektivnom blagostanju.

Dalja ispitivanja petofaktorskog modela ličnosti i subjektivnog blagostanja su pokazala da socijabilnost korelira sa prijatnim afektivitetom, a ekstraverzija i neuroticizam su povezani i sa prijatnim i sa neprijatnim afektivitetom. Prijatnost i

savesnost umereno koreliraju sa subjektivnim blagostanjem, pri čemu ovu korelaciju može moderirati socijalna poželjnost s obzirom na to da u većini kultura prijatnost i savesnost predstavljaju socijalno prihvaćene i poželjne osobine. Otvorenost ka novim iskustvima se povezuje sa intenzitetom emocija i manjim značajem hedonističkog balansa (Diener, Sandvik, Pavot i Fujita, 1992)

Diener i Lucas (1999) smatraju da nalazi koji ukazuju na povezanost petofaktorskog modela ličnosti i subjektivnog blagostanja nisu iznenađujući s obzirom da je pozitivan afektivitet jedna od karakteristika ekstraverzije, a neuroticizam je skoro definisan negativnim afektivitetom. Ovi autori su kontrolišući grešku merenja utvrdili korelaciju 0.80 između pozitivnog afekta i ekstraverzije, dok se negativni afektivitet i neuroticizam nisu mogli razlikovati. Stoga se može reći da je negativna relacija između subjektivnog blagostanja i neuroticizma koji sam po sebi sadrži negativni afektivitet tautologijska (Ryan i Deci, 2001). Diener i Lucas (1999) navode da su savesnost, prijatnost i otvorenost ka iskustvima slabije povezane sa subjektivnim blagostanjem usled toga što imaju izvor u «nagradama u okolini». Drugim rečima, ove tri crte su pod većim uticajem sredine u odnosu na ekstraverziju i neuroticizam koji su značajno genetski determinisani (Rakić-Bajić, 2010).

Ispitivanja autora koji polaze od eudemoničkog koncepta psihološkog blagostanja su, takođe, utvrdila povezanost crta ličnosti i psihološkog blagostanja. Sheldon i saradnici (1997) su na osnovu teorije samodeterminacije ispitivali povezanost stepena varijabilnosti na skalama ekstraverzije, neuroticizma, savesnosti, prijatnosti i otvorenosti ka iskustvima u različitim životnim ulogama i psihološkog blagostanja i pokazali da su najviša odstupanja u onim životnim ulogama u kojima su ljudi najmanje autentični i u kojima se osećaju najmanje sposobnim da izraze svoje pravo ja, pri čemu je veća varijabilnost u odstupanju rangova na crtama ličnosti u različitim životnim ulogama povezana sa nižim opštim psihološkim blagostanjem.

Ispitujući validnost svog multidimenzionog modela Ryff-ova se takođe bavila i relacijom crta ličnosti i psihološkog blagostanja. Schutte i Ryff (1997) su utvrdili povezanost ekstraverzije, savesnosti i niskog neuroticizma sa dimenzijama Samoprihvatanje, Ovladavanje veštinama i Svrha života; otvorenost ka iskustvima i ekstraverzija su povezane sa Personalnim rastom; prijatnost i ekstraverzija su

povezane sa Pozitivnim odnosima sa drugima, dok je neuroticizam povezan sa Autonomijom.

Koristeći subskalu Svrha života iz skala psihološkog blagostanja Ryff-ove kao meru psihološkog blagostanja, Ferguson i Goodwin (2010) su ispitivale nivo optimizma, socijalnu podršku i percepciju kontrole kao prediktore subjektivnog i psihološkog blagostanja na uzorku od 225 starih osoba uzrasta od 65 do 94 godine. Utvrdile su da je optimizam značajan prediktor i subjektivnog i psihološkog blagostanja, pri čemu je percepcija socijalne podrške medijator relacije optimizma i subjektivnog blagostanja, ali ne i relacije optimizma i psihološkog blagostanja, dok je percepcija kontrole medijator relacije optimizma i psihološkog blagostanja, ali ne istovremeno i medijator relacije optimizma i subjektivnog blagostanja.

4.4. Fiziološki aspekt psihološkog blagostanja

Da li je «U zdravom telu – zdrav duh»?

Ova antička maksima je verovatno bliska svakom laiku i navodi na intuitivni zaključak da su psihološko i fizičko zdravlje izraženo povezani. Iako postoje velike individualne razlike u načinima reagovanja na narušeno fizičko zdravlje naučna ispitivanja psiho-fizičkog zdravlja daju potvrde o povezanosti psiho-fizičkog blagostanja, odnosno pokazuju da osobe sa višim psihološkim blagostanjem imaju bolje fizičko zdravlje.

U pokušaju da objasni pojavu zadržavanja visokog nivoa psihološkog blagostanja u uslovima objektivno narušenog fizičkog zdravlja Okun sa saradnicima (1984) sprovodi istraživanje u kome koristi subjektivne procene i medicinske dijagnoze. Rezultati su pokazali da korelacija od 0.32 između samoizveštaja o fizičkom zdravlju i subjektivnog blagostanja pada na 0.16 kada se umesto subjektivnih procena zdravlja koriste medicinske dijagnoze. Utvrđeno je i da optimistični pacijenti oboleli od raka žive u proseku osam godina duže od pesimističnih (Maruta, Colligan, Malinchoc i Offord, 2000), da je visoko blagostanje povezano sa boljim oporavkom posle operacije i većom toleracijom na bol (Heikkila, Heikkila, Eisemann, 1998; Zelman, Howland, Nichols, Cleeland, 1991). Takođe, srećni ljudi su manje podložni prehladi i imunitet je bolji danima kada je osoba u dobrom raspoloženju (Cohen, Doyle, Turner, Alper, Skoner, 2003; Stone, Cox, Valdimarsdottir, Jandorf, Neale, 1987). Prethodni podaci navode na zaključak da subjektivno pridavanje značaja zdravlju može biti jedan od glavnih faktora subjektivnog blagostanja.

Na osnovu nalaza da su psihološko i fizičko blagostanje povezani Ryff i Singer (2000) su ispitivali koliko različite dimenzije multidimenzionog modela psihološkog blagostanja doprinose zdravlju, uključujući alostatička opterećenja i

autoimuno funkcionisanje, te utvrdili da dimenzija Pozitivni odnosi sa drugima ima najveći uticaj na procese koji su povezani sa zdravljem.

Dalja ispitivanja Ryff-ove i saradnika (2004) su utvrdila povezanost biomarkera (kardiovaskularnih, neuroendokrinih, imunih) sa nivoom psihološkog blagostanja. Starije žene sa višim skorovima na dimenzijama Svrha života i Personalni rast su imale bolju neuroendokrinu regulaciju u odnosu na starije žene sa niskim skorovima na ove dve dimenzije. Takođe, više postignuće na prethodne dve dimenzije je pozitivno povezano sa HDL holesterolom. Viši skorovi na dimenziji Svrha života su povezani sa nižim nivoom inflamatornih markera, dok su visoki skorovi na dimenzijama Ovladavanje okruženjem, Pozitivni odnosi sa drugima i Samoprihvatanje povezani sa nižim nivoom markera za insulinsku rezistenciju.

Osim biomarkera, Ryff-ova je ispitivala i vezu dužine sna i psihološkog blagostanja, te utvrdila da žene sa bržim ulaskom u REM fazu i dužim periodima REM faze imaju više skorove na Ovladavanju okruženjem. Duži periodi REM faze su, takođe, bili povezani sa višim nivoom na dimenziji Pozitivni odnosi sa drugima i zajedno sa višim nivoom na dimenziji Svrha života povezani sa manje pokreta tokom spavanja (Ryff i saradnici, 2004).

Veza psiho-fizičkog zdravlja će posredno biti ispitivana i u ovom radu, te će u istraživačkom delu biti prikazani rezultati koji se odnose na relaciju subjektivne procene zadovoljstva fizičkim zdravljem, subjektivnog blagostanja i multidimenzionog modela psihološkog blagostanja.

4.5. Uticaj kulture na psihološko blagostanje

U dosadašnjem izlaganju je više puta pomenuto da istraživanja potvrđuju razlike u nivou psihološkog blagostanja u odnosu na ekonomski razvoj zemlje i kulturu kojoj ispitanici pripadaju, te ćemo u nastavku na kraju teorijskog razmatranja koncepta psihološkog blagostanja ukratko prikazati relevantna kroskulturalna istraživanja ovog konstrukta.

Ispitujući subjektivno blagostanje u različitim kulturama Diener, Diener i Diener (1995) su utvrdili da je intenzitet povezanosti samopoštovanja i subjektivnog blagostanja veći u individualističkim kulturama u odnosu na kolektivističke. Zadovoljstvo bračnim odnosima je takođe više u individualističkim kulturama, iako je i procenat razvoda viši nego u kolektivističkim kulturama (Diener, Suh i Oishi, 1997). Prema Suh-u i saradnicima (1998) u individualističkim kulturama emocije su snažniji prediktor zadovoljstva životom od normi, dok u kolektivističkim kulturama nema razlike između prediktivne moći normi i emocija. Takođe, utvrđena je i razlika u konstrukciji subjektivne procene zadovoljstva životom. Studenti u individualističkim kulturama zadovoljstvo procenjuju na osnovu skorašnjih emocionalnih iskustava, a studenti kolektivističkih kultura osim emocija u procenu uključuju i percipirane kulturne vrednosti zadovoljavajućeg života (Suh, Diener, Oishi i Triandis, 1998).

Moguće je da ljudi u individualističkim nacijama događaje pripisuju internim faktorima i da usled te tendencije dolazi do amplifikacije bilo dobrih bilo loših atribucija. Takođe, individualisti su usmereni na sopstvene interese i želje i samim tim češće doživljavaju samoispunjenje. Istovremeno, u individualističkim kulturama ima manje socijalne podrške u problematičnim situacijama i pripadnici ovih kultura se češće razvode i češće izvršavaju samoubistva. Iz prethodno rečenog proizilazi da individualisti doživljavaju ekstremnije nivoe subjektivnog blagostanja, dok pripadnici kolektivističkih kultura imaju sigurniju strukturu koja produkuje manje izuzetno srećnih ljudi, ali i manje ljudi koji su izolovani i depresivni (Rakić-Bajić, 2010).

Kada je reč o psihološkom blagostanju određenom kao usklađenosti individue sa svojim pravim selfom, Sirigatti i saradnici (2013) su ispitivali razlike u psihološkom blagostanju merene Ryff-ovim skalama na uzorku italijanskih i beloruskih srednjoškolaca i studenata. Primenili su kratku skalu dužine 18 ajtema i utvrdili šestofaktorsku strukturu sa jednim faktorom opšteg blagostanja II reda. Dalja multi-grupna konfirmativna faktorska analiza je pokazala da se faktorska struktura prethodno utvrđenog šestofaktorskog modela nije promenila ni u italijanskom ni u beloruskom uzorku, te su autori zaključili da je Ryff-ova skala psihološkog blagostanja kulturno invarijantne uz napomenu da su predlažu dalja ispitivanja ovog nalaza.

Poredeći psihološko blagostanje odraslih ispitanika iz Srbije i Francuske Alinčić – Zorić (2014) primenjuje skalu Ryff-ove dužine 84 ajtema. Faktorske analize instrumenta u oba uzorka nije potvrdila šestodimenzioni model, već je predloženo petofaktorsko rešenje. Daljim ispitivanjem registrovane su značajne razlike u nivou psihološkog blagostanja kada se ono svede na prvu glavnu komponentu – ispitanici iz Srbije pokazuju viši nivo psihološkog blagostanja u odnosu na ispitanike iz Francuske. Razlike se uočavaju i kada se posmatraju pojedinačne dimenzije – ispitanici iz Srbije izveštavaju o višem nivou dimenzije Svrha, dok ispitanici iz Francuske izveštavaju o višem nivou dimenzije Samoprihvatanje.

ISTRAŽIVAČKI DEO

5. Problem i ciljevi istraživanja

5.1. Problem istraživanja

Iako je pitanje šta su sreća, zadovoljstvo, dobar život i kako se oni dostižu postavljano još u antičko doba, psihologija ovom temom počinje da se bavi tek drugom polovinom 20. veka i to prvenstveno putem empirijski zasnovanog koncepta subjektivnog blagostanja. Tek nakon Selidžmenovog izbora za predsednika Američkog društva psihologa (1998) i poziva da se dominantan fokus psiholoških istraživanja pomeri sa negativnih na pozitivna mentalna stanja dolazi do razvoja oblasti pozitivne psihologije, a u okviru nje i do ekspanzije istraživanja koja se bave konceptualizacijom psihološkog blagostanja i faktorima koji imaju značajan efekat na njega. Na osnovu brojnih studija u savremenoj literaturi su se izdvojila dva dominantna pravca koja paralelno egzistiraju, razlikuju se u odnosu na filozofsko uporište, povremeno pokreću ostrašćene diskusije (Springer i Hauser, 2006; Ryff i Singer, 2006 i još uvek ne daju konačan odgovor na skoro večno pitanje „šta je sreća i dobar život“. Takođe, postoje i konceptualizacije po kojima su subjektivno/hedonističko blagostanje i psihološko/eudemonističko blagostanje samo različiti aspekti šireg, sveobuhvatnog konstrukta psihološkog blagostanja (Kashdan i sar., 2008).

Istorijski gledano, prvo je razvijen multidimenzioni koncept subjektivnog blagostanja koji se oslanja na hedonističko filozofsko stanovište, a obuhvata kognitivni i emotivni aspekt. Kognitivni aspekt čini zadovoljstvo sopstvenim životom, a emotivni čine dimenzija neprijatnog i dimenzija prijatnog afektiviteta (Diener, 1984). Smatrajući da su dotadašnja istraživanja psihološkog blagostanja slabo

teorijski zasnovana, te usko usmerena na ispitivanje emocionalnog aspekta blagostanja i zadovoljstva životom, Ryff (1989) sa saradnicima konstruiše teorijski multidimenzioni model psihološkog blagostanja koji se oslanja na eudeimonizam..

U istraživanju koje je sa ciljem operacionalizacije modela sprovedeno na odraslim ispitanicima Ryff (1989) ekstrahuje 6 dimenzija: Autonomija, Pozitivni odnosi sa drugima, Lični rast, Svrha života, Samoprihvatanje i Ovladavanje okruženjem. Dobijene su visoke korelacije između dimenzija Samoprihvatanje i Ovladavanja životom, Samoprihvatanje i Svrhe života, Svrhe života i Ličnog rasta, te Svrhe života i Ovladavanja okruženjem. Sama autorka navodi da ovako visoke korelacije mogu govoriti o preklapanju dimenzija. No, u prilog tezi da su ipak u pitanju samostalne dimenzije navodi da postoji diferencijacija dimenzija u odnosu na godine. Daljim testiranjem teorijskog modela (Ryff i Keyes, 1995) su utvrdili da empirijski šestofaktorski model odgovara pretpostavljenom teorijskom modelu, pri čemu je utvrđena visoka korelacija Samoprihvatanja i Ovladavanja okruženjem. Clarke i saradnici (2001) su, takođe, potvrdili multidimenzionu strukturu modela Ryff-ove i ponovo utvrdili visoke korelacije Samoprihvatanja i Ovladavanja okruženjem, te Svrhe života i Ličnog rasta.

Ryff (1989) je poredeći svoj model sa do tada korišćenim merama psihološkog blagostanja (skala za procenu balansa afekta, zadovoljstvo životom, samopouzdanje, moral, lokus kontrole i depresivnost) utvrdila da Pozitivni odnosi sa drugima, Autonomija, Svrha života i Lični rast nisu u značajnoj korelaciji sa ranijim indeksima procene. Na osnovu ovog nalaza autorka zaključuje da je potvrđena njena tvrdnja da u dosadašnjim istraživanjima nisu bili zastupljeni ključni aspekti pozitivnog funkcionisanja.

S druge strane, u više istraživanja (Kafka i Kozma, 2002, van Dierendonck, 2004, Springer i Hauser, 2006) nije potvrđena šestofaktorska struktura, već je utvrđeno značajno preklapanje dimenzija kojim se opovrgava teorijska pretpostavka da je psihološko blagostanje definisano navedenim dimenzijama. Dalje provere konstruktne validnosti modela su pokazale povezanost demografskih varijabli (uzrast i nivo obrazovanja) sa dimenzijama psihološkog blagostanja (Ryff, 1989, Ryff i Keyes, 1995, Ryff i Singer, 2006). Zatim, utvrđena je i umerena povezanost dimenzija

modela i subjektivnog blagostanja, pri čemu su najjače povezani Pozitivni odnosi sa drugima i nivo pozitivnih emocija (Ryff i Singer, 1998). Takođe, u više istraživanja je utvrđena povezanost poverenja i podržavajućih interpersonalnih odnosa sa blagostanjem (Baumaster i Leary, 1995, prema Ryan i Deci, 2001, Mikulincer i Florian, 1998, Argyle, 1999, Myers, 1999, Simpson, 1990, La Guardia i sar., 2000, Ryff, 1995), te značaj afektivne vezanosti za subjektivno blagostanje (Argyle, 1999, Myers, 1999, Reis i Patrick, 1996, Simpson, 1990).

Iz prethodno navedenih studija sledi da dosadašnja ispitivanja validnosti multidimenzionog modela ipak nisu dala nedvosmisleni potvrdu njegove strukture i još uvek je otvoreno pitanje nezavisnosti njegovih mera, odnosno visokih korelacija pojedinih dimenzija, pre svega Samoprihvatanja i Ovladavanja okruženjem. S druge strane, iako je koncept afektivnog vezivanja implicitno uključen u multidimenzioni model kroz dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima, do sada nije ispitivana relacija mera multidimenzionog modela i obrazaca partnerskog afektivnog vezivanja. Imajući u vidu predstavljene nalaze, kao i činjenicu da su prikazana istraživanja vršena pretežno u zapadnim zemljama, a da su u našoj zemlji ispitivanja psihološkog blagostanja malobrojna, formulisana su sledeća istraživačka pitanja:

- Kakva je struktura odnosa između mera psihološkog blagostanja po modelu Carol Ryff i mera subjektivnog blagostanja (nivoa pozitivnog afektiviteta, nivoa negativnog afektiviteta i zadovoljstva životom)?
- Kakve su relacije psihološkog blagostanja i drugih psiholoških konstrukata koji se smatraju ključnim za mentalno zdravlje (optimizma, pesimizma, depresivne ličnosti, samostišavanja i obrazaca partnerskog afektivnog vezivanja)?

5.2. Ciljevi

Osnovni cilj ovog istraživanja je validacija koncepta šestodimenzionog modela psihološkog blagostanja Carol Ryff, odnosno konstrukcija nomološke mreže.

Da bi se ovaj cilj postigao, postavljeni su sledeći specifični ciljevi:

1. ispitivanje strukture odnosa između mera psihološkog blagostanja Carol Ryff (Autonomija, Pozitivni odnosi sa drugima, Ovladavanje okruženjem, Samoprihvatanje, Svrha života i Lični rast) i mera subjektivnog blagostanja (zadovoljstvo životom, pozitivan i negativan afektivitet)
2. ispitivanje strukture relacija mera psihološkog blagostanja Carol Ryff (Autonomija, Pozitivni odnosi sa drugima, Ovladavanje okruženjem, Samoprihvatanje, Svrha života i Lični rast) i mera partnerskog afektivnog vezivanja, anksioznosti, depresivne ličnosti, samostišavanja, optimizma i pesimizma
3. ispitivanje strukture relacija mera psihološkog blagostanja Carol Ryff (Autonomija, Pozitivni odnosi sa drugima, Ovladavanje okruženjem, Samoprihvatanje, Svrha života i Lični rast) i demografskih varijabli (pol, uzrast, nivo obrazovanja, bračno stanje, radni status)
4. ispitivanje strukture relacija mera psihološkog blagostanja Carol Ryff (Autonomija, Pozitivni odnosi sa drugima, Ovladavanje okruženjem, Samoprihvatanje, Svrha života i Lični rast) i samoprocena fizičkog zdravlja i materijalne situacije

5.3. Uzorak

Istraživanje je sprovedeno na prigodnom uzorku koji je obuhvatao 657 odraslih osoba iz Srbije. Ispitivanje je vršeno individualno ili u manjim grupama u domovima ispitanika ili radnim organizacijama u kojima su ispitanici zaposleni.

Uzorak se sastojao od 275 (41,9%) ispitanika muškog pola i 382 (58,1%) ženskog pola koji su, za potrebe pojedinih statističkih analiza, prema uzrastu podeljeni u četiri uzrasne grupe, a raspon godina je bio od 18 do 89 godina. Najveći broj ispitanika ima završenu srednju školu (50,8%), u braku je (53,3%) i ima decu (64,8%). Zaposleno je 33% ispitanika. Preko 60% ispitanika svoje fizičko zdravlje procenjuje kao dobro ili odlično, a 50,8% za svoju materijalnu situaciju smatra da je osrednja.

Detaljna struktura ispitanika prema uzrastu, nivou obrazovanja, radnom statusu, bračnom stanju, subjektivnim procenama fizičkog zdravlja i materijalnog stanja je prikazana u tabelama broj 5-1 i 5-2.

Tabela 5-1. Struktura uzorka prema demografskim varijablama

	kategorija	N	procenat
Uzrast ispitanika	18 do 24 godina	139	21.2
	25 do 39 godina	154	23.4
	40 do 64 godine	212	32.3
	Preko 65 godina	152	23.1
	Ukupno	657	100.0
Nivo obrazovanja	Fakultet ili više	104	15.8
	Viša škola	50	7.6
	Srednja škola	334	50.8
	Osnovna škola	115	17.5
	Nepotpuna osnovna škola	38	5.8
	Bez školske spreme	12	1.8
	Ukupno	653	99.4
	Nedostajući podaci	4	0.6
Ukupno	657	100.0	

Bračno stanje	Oženjen/udata	350	53.3
	Neoženjen/neudata	141	21.5
	Razveden/razvedena	26	4.0
	Udovac/udovica	66	10.0
	Zajednički život	4	.6
	Partnerska veza	64	9.7
	Ukupno	651	99.1
	Nedostajući podaci	6	.9
	Ukupno	657	100.0
Radni status	Zaposlen/a	218	33.2
	Na plaćenom odsustvu	6	.9
	Nezaposlen/a	179	27.2
	Penzioner/ka	156	23.7
	Student/kinja	89	13.5
	Ukupno	648	98.6
	Nedostajući podaci	9	1.4
	Ukupno	657	100.0

Tabela 5-2. Struktura uzorka prema subjektivnim procenama fizičkog zdravlja i materijalne situacije

	kategorija	N	procenat
Subjektivna procena fizičkog zdravlja	Odlično	183	27.9
	Dobro	252	38.4
	Osrednje	144	21.9
	Slabo	56	8.5
	Veoma slabo	22	3.3
	Ukupno	657	100.0
Subjektivna procena materijalne situacije	Dobra	198	30.1
	Osrednja	334	50.8
	Loša	80	12.2
	Ne želim da odgovorim	45	6.8
	Ukupno	657	100.0

5.4. Nacrt i varijable istraživanja

U istraživanju je primenjen korelacioni nacrt, prema kome su na jednoj grupi ispitanika prikupljeni podaci, a uključene su sledeće varijable:

- demografske varijable – pol, uzrast, nivo obrazovanja, radni status, bračno stanje
- varijable samoprocene – samoprocene materijalne situacije i fizičkog zdravlja
- varijable subjektivnog blagostanja – varijable koje se odnose na samoprocenu globalnog zadovoljstva životom, nivoa pozitivnog i negativnog afektiviteta
- varijable psihološkog blagostanja – Samoprihvatanje, Autonomija, Svrha života, Pozitivni odnosi sa drugima, Ovladavanje okruženjem i Lični rast
- varijable obrazaca partnerske afektivne vezanosti – sigurna vezanost, preokupirana vezanost, bojažljiva vezanost i izbegavajuća vezanost
- varijable koje se odnose na karakteristike ličnosti – optimizam, pesimizam, samostišavanje, anksioznost i depresivna ličnost

5.5. Instrumenti

Da bi odgovorili na postavljena istraživačka pitanja konstruisana je baterija koja se sastojala iz sledećih instrumenata:

1. Upitnik o sociodemografskim podacima i subjektivnim procenama konstruisan za potrebe istraživanja
2. Skala zadovoljstva životom (The satisfaction with life scale; Diener, 1985)
3. Skale psihološkog blagostanja (Scales of psychological well-being; Ryff, 1989)
4. Skala pozitivnog i negativnog afektiviteta (The positive and negative affect schedule – PANAS; Watson i sar., 1988)

5. Upitnik za procenjivanje partnerske afektivne vezanosti (Experience of Close Relationships Scale; Brennan, Clark and Shaver, 1998)
6. Bekov inventar anksioznosti (Beck Anxiety Inventory – BAI; Beck, 1988)
7. Skala samostišavanja (Nekić, Lacković-Grgin, Penezić, 2006)
8. Skala optimizma – pesimizma (O – P skala; Penezić, 2002)
9. Skala depresivne ličnosti (DL; Novović, Mihić, Tovilović, 2009)

Instrumenti su u nastavku prikazani redosledom kako su prezentovani ispitanicima u okviru baterije.

1. Upitnik o sociodemografskim podacima i subjektivnim procenama konstruisan za potrebe istraživanja – upitnik sadrži 14 ajtema sa ciljem prikupljanja demografskih informacija (pol, uzrast, zanimanje, nivo obrazovanja, bračno stanje, broj dece, radni status – ajtemi od 1 do 10) o ispitaniku i njegovim subjektivnim procenama materijalne situacije, psiho-fizičkog zdravlja. Subjektivne procene obuhvataju ajteme 11, 12 i 13 u okviru kojih ispitanici svoje psiho-fizičko zdravlje i materijalnu situaciju procenjuju na skali Likertovog tipa.

2. Skala zadovoljstva životom (The satisfaction with life scale, Diener, 1985) – ispituje nivo opšteg zadovoljstva životom. Zadovoljstvo životom je kognitivni aspekt subjektivnog blagostanja i određeno je kao globalna procena individuinog života prema njenim sopstvenim kriterijumima. Kao meru zadovoljstva životom Diener (1985) konstruiše skalu dužine 5 ajtema na koje ispitanici odgovaraju na sedmostepenoj skali Likertovog tipa. Minimalni mogući skor je 5, a maksimalni 35. Visok sumacioni skor govori o visokom zadovoljstvu životom.

Inicijalna verzija skale je uključivala 48 ajtema pri čemu su se kako je faktorska analiza pokazala neki odnosili na pozitivan i negativan afektivitet. Nakon eliminacija ajtema koji su pripadali faktorima pozitivnog i negativnog afektiviteta i onih koji su činili faktor zadovoljstva životom, ali su im faktorska opterećenja bila manja od 0,6 preostalo je 10 ajtema. Nakon semantičke analize i eliminacije semantički sličnih ajtema ostalo je 5 ajtema koji čine finalnu verziju skale. Pouzdanost interne konzistencije Skale zadovoljstva životom na engleskom jeziku (Kronbah alfa) je bila 0.87, a test-retest korelacija nakon 2 meseca je iznosila 0.82 (Diener, 1985). Kasnija provera pouzdanosti skale na različitim američkim uzorcima je, takođe, pokazala

zadovoljavajuću pouzdanost – prosečan Kronbah alfa koficijent se kretao od 0.83 do 0.85 (Pavot, Diener, Colvin, Sandvik, 1991).

Pouzdanost skale zadovoljstva života u ovom istraživanju je, takođe, zadovoljavajuća - Kronbah alfa koficijent iznosi 0.848.

3. Skale psihološkog blagostanja (Scales of psychological well-being, Ryff, 1989) – ispituju nivo šest dimenzija psihološkog blagostanja. U ovom istraživanju je korišćena celokupna baterija koja ima 84 ajtema i sastoji se od šest supskala: Samoprihvatanje, Autonomija, Pozitivni odnosi sa drugima, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast. Svaka supskala ima 14 ajtema. Ispitanici na ajteme odgovaraju na šestostepenoj skali Likertovog tipa (uopšte se ne slažem – 1 do u potpunosti se slažem – 6). Visok sumacioni skor na svakoj supskali govori o visokom stepenu psihološkog blagostanja. Opis postupka konstrukcije skale i operacionalizacija dimenzija nalazi se u teorijskom uvodu u okviru poglavlja o pouzdanosti i validnosti mera psihološkog blagostanja.

Da bi se ostvarili ciljevi postavljeni u ovom istraživanju bilo je neophodno validirati ovaj instrument te će detaljne psihometrijske karakteristike biti prikazane u rezultatima istraživanja.

4. Skala pozitivnog i negativnog afektiviteta (The positive and negative affect schedule, Watson i sar., 1988) – ispituje nivo pozitivnog i negativnog afektiviteta, pri čemu se pozitivan afektivitet može odrediti i kao intenzitet individune aktivacije prijatnih osećanja, a negativan afektivitet kao intenzitet subjektivnog distresa i neprijatnog reagovanja na okolinu (Crawford i Henry, 2004). Sastoji se od ukupno 20 ajtema raspoređenih u 2 supskale: supskalu pozitivnog afektiviteta čini 10 ajtema koji se odnose na pozitivne emocije, a supskalu negativnog afektiviteta čini 10 ajtema koji se odnose na negativne emocije. Ispitanik na petostepenoj skali Likertovog tipa izražava u kojoj meri je u određenom proteklom periodu osećao svaku pojedinačnu emociju. Prema autorima period za koji ispitanik izveštava intenzitet emocija može biti: sadašnji trenutak, danas, prethodnih par dana, prošla nedelja, prethodnih par nedelja, prošla godina ili generalno. U zavisnosti od ciljeva istraživanja u kome se

PANAS primenjuje menja se i instrukcija vremenskog perioda za koji ispitanik daje izveštaj. Svaka supskala ima minimalni mogući skor 10, a maksimalni mogući skor 50. Visok sumacioni skor na supskali pozitivnog afekta govori o visokoj zastupljenosti prijatnih, a visok sumacioni skor na supskali negativnog afekta govori o visokoj zastupljenosti neprijatnih emocija.

Obe supskale imaju zadovoljavajuću pouzdanost – Kronbah alfa koeficijenti za različite vremenske periode su se kretali od 0.86 do 0.90 za supskalu pozitivnog afektiviteta i od 0.84 do 0.87 za supskalu negativnog afektiviteta. Kada se u instrukciji od ispitanika tražilo da odredi intenzitet svojih emocija generalno (prosečno u toku života) koeficijenti interne konzistencije su iznosili 0.88 za pozitivan afektivitet i 0.87 za negativan afektivitet. Test – retest korelacija nakon osam nedelja za različite vremenske periode se kretala od 0.47 do 0.68 za supskalu pozitivnog i od 0.39 do 0.71 za skalu negativnog afektiviteta. Za prosečan intenzitet emocija u toku života koeficijent stabilnosti je iznosio 0.68 za supskalu pozitivnog afektiviteta i 0.71 za supskalu negativnog afektiviteta. Ispitivanje konstuktne validnosti skale je pokazalo da su mere supskale negativnog afektiviteta pozitivno povezane sa merama generalnog distresa i disfunkcije, depresije i anksioznosti (Watson i sar., 1988). U ovom istraživanju Kronbah alfa koeficijent pouzdanosti za supskalu pozitivnog afektiviteta iznosi 0.867, a za supskalu negativnog afektiviteta iznosi 0.798.

5. Upitnik za procenjivanje partnerske afektivne vezanosti (Experience of Close Relationships Scale, Brennan, Clark and Shaver,1998) – namenjen je utvrđivanju obrazaca afektivnog vezivanja u partnerskim odnosima. Sastoji se od 18 ajtema raspoređenih u dve supskale: supskalu anksioznosti i supskalu izbegavanja. Od ispitanika se traži da na sedmostepenoj skali Likertovog tipa izrazi stepen svog slaganja sa svakom od ponuđenih tvrdnji. Prilikom skorovanja posebno se sabiraju parni ajtemi koji čine supskalu anksioznosti i neparni ajtemi koji čine supskalu izbegavanja. Ajteme 9, 13 i 17 je potrebno rekodovati. Pripadnost ispitanika određenom obrascu afektivnog vezivanja zavisi od odnosa dimenzija anksioznosti i izbegavanja. Ukrštanjem supskala dobijaju se 4 obrasca partnerskog afektivnog vezivanja:

- Sigurni obrazac (dimenzija anksioznosti < 36, dimenzija izbegavanja < 36)

- Izbegavajući obrazac (dimenzija anksioznosti < 36, dimenzija izbegavanja > 36)
- Preokupirani obrazac (dimenzija anksioznosti > 36, dimenzija izbegavanja < 36)
- Bojažljivi obrazac (dimenzija anksioznosti > 36, dimenzija izbegavanja > 36)

Na osnovu ovog upitnika skorovanje je moguće na dva načina: mogu se posmatrati skorovi ispitanika na dimenzijama anksioznost i izbegavanje ili se može vršiti kategorizacija ispitanika prema obrascima vezanosti.

U ovom istraživanju izvršena je modifikacija skale stepena slaganja sa tvrdnjama – umesto sedmostepene skale korišćena je petostepena. U skladu sa modifikovanjem skale, korigovan je i granični skor na osnovu kog se određuju obrasci:

- Sigurni obrazac (dimenzija anksioznosti < 27, dimenzija izbegavanja < 27)
- Izbegavajući obrazac (dimenzija anksioznosti < 27, dimenzija izbegavanja > 27)
- Preokupirani obrazac (dimenzija anksioznosti > 27, dimenzija izbegavanja < 27)
- Bojažljivi obrazac (dimenzija anksioznosti > 27, dimenzija izbegavanja > 27)

Provera pouzdanosti upitnika u ovom istraživanju je pokazala zadovoljavajuću pouzdanost supskale Anksioznost – Kronbah alfa koeficijent iznosi 0.764 i nezadovoljavajuću pouzdanost supskale Izbegavanje – Kronbah alfa koeficijent iznosi 0.575.

6. Bekov inventar anksioznosti (Beck Anxiety Inventory – BAI, Beck, 1988) – Skala se sastoji od 21 ajtema i obuhvata emocionalne, fiziološke i kognitivne simptome anksioznosti. Ispitanici na četvorostepenoj skali Likertovog tipa procenjuju u kojoj meri su u određenom proteklom periodu osećali svaki od navedenih simptoma. Minimalni mogući skor je 0, a maksimalni mogući 63. Na osnovu celokupnog raspona skale, autor je predložio sledeće kategorije: skor od 0 do 7 označava minimalni nivo anksioznosti, od 8 do 15 blagi nivo anksioznosti, od 16 do 25 srednji nivo anksioznosti i od 26 do 63 visok nivo anksioznosti. Tokom šestogodišnjeg perioda skala je validirana na ukupnom uzorku od 1086 pacijenata (58% žena i 42% muškaraca) i utvrđena je zadovoljavajuća diskriminativnost u odnosu na mere

depresivnosti. Kronbah alfa koeficijenti prilikom konstrukcije skale je iznosio 0.92, a test – retest pouzdanost nakon 7 dana je 0.75 (1988, Beck i sar.)

U ovom istraživanju je utvrđena visoka pouzdanost skale – Kronbah alfa koeficijent iznosi 0.927.

7. Skala samostišavanja (Nekić, Lacković-Grgin, Penezić, 2006) – je namenjena utvrđivanju stepena individualnog potvrđivanja samostišavajućih misli i delovanja. Kao pokušaj odgovora na empirijske podatke o znatno učestalijoj depresiji kod žena u odnosu na muškarce postavljen je konstrukt samostišavanja koji označava kognitivne šeme kreiranja i održavanja sigurnog, intimnog odnosa na način da žena bude pasivna i potiskuje svoja osećanja, mišljenje i delovanje kako bi zadovoljila potrebe partnera. Samostišavanje usmerava osobu na poželjno ponašanje u vezi sa partnerom čak i kada je to ponašanje u sukobu sa njenim željama i potrebama (Jack, 1992). Validacije skale nisu potvrdile da se žene više samostišavaju od muškaraca, dok je potvrđena povezanost samostišavanja i depresivnosti (Nekić, Lacković-Grgin, Penezić, 2006). Originalnu verziju skale je konstruisala Jack (1992), obuhvata 31 ajtem, derivirana je iz longitudinalne studije klinički depresivnih žena i meri stepen do kog osobe potvrđuju samostišavajuće misli i delovanja. Obuhvata četiri supskale: samostišavanje, briga kao požrtvovanost, eksternalizovano samoopažanje i podeljeno ja (Nekić, Lacković-Grgin, Penezić, 2006).

Adaptaciju Skale samostišavanja korišćenu u ovom istraživanju su izvršili Nekić, Lacković-Grgin i Penezić (2006). Zbog niskog faktorskog zasićenja i niske korelacije sa ukupnim rezultatom izostavljeni su ajtemi 1, 21 i 24 iz originalne verzije. Pouzdanost interne konzistencije se kretala od srednje do visoke (alfa = 0.789 - 0.895). Skala samostišavanja je značajno pozitivno povezana sa Bekovom skalom depresivnosti i bojažljivim, zaokupljenim i odbacujućim stilom afektivne vezanosti, a značajno negativno povezana sa sigurnim stilom privrženosti, osećanjem koherentnosti i zadovoljstvom u bračnom odnosu (Nekić, Lacković-Grgin i Penezić, 2006). Adaptirana skala obuhvata 28 ajtema na koje ispitanici odgovaraju na petostepenoj skali Likertovog tipa. Prilikom skorovanja potrebno je obrnuto bodovati stavke 7 i 14. Visok sumacioni skor označava visok stepen samostišavajućih misli i delovanja.

Pouzdanost skale u ovom istraživanju je zadovoljavajuća – Kronbah alfa = 0.809

8. Skala optimizma – pesimizma (O – P skala, Penezić, 2002) – O – P skala je Penezićeva adaptacija Changove skale optimizma i pesimizma. Optimizam i pesimizam se definišu kao generalizovano očekivanje pozitivnih ili negativnih ishoda aktivnosti i tretiraju se kao dve delimično nezavisne dimenzije (Penezić, 2002).

O – P skala obuhvata 14 ajtema, raspodeljenih u 2 supskale. Supskalu optimizma čini 6 ajtema (ajtemi broj: 2, 5, 6, 8, 11 i 14), a supskalu pesimizma 8 ajtema (ajtemi broj: 1, 3, 4, 7, 9, 10, 12 i 13). Ispitanik svoje slaganje sa svakom tvrdnjom izražavana na petostepenoj skali Likertovog tipa. Ukupan rezultat se formira kao linearna kombinacija rezultata pojedinačnih ajtema, posebno za supskalu optimizma i posebno za supskalu pesimizma. Visok skor na supskali optimizma ukazuje na visok nivo optimizma, a visok skor na supskali pesimizma govori o visokom nivou pesimizma ispitanika.

Na hrvatskom uzorku ispitanika uzrasta od 18 do 65 godina pouzdanost je zadovoljavajuća i u zavisnosti od uzrasta kreće se od 0.745 do 0.778 za supskalu optimizma i od 0.785 do 0.831 za supskalu pesimizma (Penezić, 2002) U istom istraživanju (Penezić, 2002) je utvrđena i visoka povezanost rezultata na skalama optimizma i pesimizma sa subjektivnim procenama zdravstvenog stanja, te visoka pozitivna povezanost optimizma sa samopoštovanjem i zadovoljstvom životom.

Pouzdanost supskale optimizma ispitivana Kronbah alfa koeficijentom u ovom istraživanju iznosi 0.752, a supskale pesimizma 0.768.

9. Skala depresivne ličnosti (DL, Novović, Mihić, Tovilović, 2009) – je 26-ajtemska skala bazirana na Šnajderovom opisu depresivne ličnosti. koje je formalizovao Akiskal u vidu sedam crta: 1. mirna, introvertirana, pasivna i neasertivna, 2. turobna, pesimistična, ozbiljna i nesposobna za šalu, 3. samokritična, samooptužujuća i samoomalovažavajuća, 4. skeptična, hiperkritična i teško udovoljiva, 5. savesna, odgovorna i samodisciplinovana, 6. zamišljena i zabrinuta i 7. preokupirana negativnim događajima, osećanjem neadekvatnosti i svojim nedostacima (Klein, 1990). Početni skup od 70 ajtema sveden je na 26 nakon provere na uzorku studenata i psihometrijske analize. Ajtemi su formulisani u vidu stavova za koje ispitanici

određuju stepen slaganja na petostepenoj Likertovoj skali. Minimalan skor je 0, a maksimalan 104. Pretvaranjem sirovih u T – skorove, dobijaju se sledeće kategorije: nenaglašene osobine depresivne ličnosti, umereno izražene osobine depresivne ličnosti, naglašene karakteristike depresivne ličnosti i veoma naglašene karakteristike depresivne ličnosti. Pouzdanost konačne verzije skale na istom uzorku izražena Kronbah alfa koeficijentom je na nekliničkom uzorku .90, a na kliničkom 0.87 (Novović i sar., 2009).

U ovom istraživanju pouzdanost skale je, takođe, zadovoljavajuća – Kronbah alfa koeficijent iznosi 0.894.

5.6. Metode obrade podataka

Prikupljeni podaci su obrađeni statističkim programima SPSS 20.0 i AMOS 22.0 for Windows.

Za elementarnu statističku obradu korišćene su deskriptivne mere: frekvencije, procenti, aritmetičke sredine i standardne devijacije. Provera faktorske strukture instrumenta za merenje psihološkog blagostanja sa svrhom validacije multidimenzionog modela Carol Ryff je vršena konfirmativnom i eksploratornom faktorskom analizom. Za ispitivanje relacija psihološkog blagostanja i eksternih varijabli su korišćeni regresiona analiza, multivarijatna analiza varijanse (MANOVA), multivarijatna analiza kovarijanse (MANCOVA) i strukturalno modelovanje (SEM).

6. REZULTATI

6.1. Provera faktorske strukture multidimenzionog modela Carol Ryff

Opšti cilj sprovedenog istraživanja je validacija multidimenzionalnosti koncepta psihološkog blagostanja Carol Ryff, odnosno konstrukcija nomološke mreže. Da bi se postavljeni cilj ostvario prevashodno je validiran instrument namenjen merenju nivoa dimenzija psihološkog blagostanja: Autonomija, Pozitivni odnosi sa drugima, Ovladavanje okruženjem, Samoprihvatanje, Svrha života i Lični rast (Ryff, 1989). Rezultati dosadašnjih provera psihometrijskih karakteristika ove skale daju različite rezultate, te neke studije uz visoke interkorelacije faktora potvrđuju (Ryff i Keyes, 1995; Clarke i sar, 2001; Lindfors i sar., 2006; Nišević, 2006, van Dierendonck i sar., 2008; Burns i Machin, 2009; Fernandes i sar, 2010), a neke ne potvrđuju autorkinu šestofaktorsku strukturu (Kafka i Kozma, 2002; van Dierendonck, 2004; Abbott i sar., 2006; Springer i Hauser, 2006; Sirigati i sar., 2009; Abbott i sar., 2010).

Konfirmativna faktorska analiza Skala psihološkog blagostanja Carol Ryff

Za potvrdu multidimenzionalnosti modela na različitim dužinama skale primenjene su konfirmativne faktorske analize. Ispitivana je podesnost modela na skalama dužine 84 ajtema, 54 ajtema, 42 ajtema i 18 ajtema. Priprema podataka za

analizu je uključivala i imputaciju nedostajućih vrednosti. Prilikom analize nedostajućih vrednosti je utvrđeno da na stavku broj 16 koja glasi «Ja sam od onih osoba koje vole da isprobavaju nove stvari» nije odgovorila čak trećina ispitanika (200 ispitanika nije odgovorilo, a ukupan uzorak je činilo 657 ispitanika). Takođe, stavka broj 16 je jedina stavka u okviru Ryff-ove baterije na koju nijedan ispitanik nije odgovorio sa maksimalnim slaganjem, odnosno sa stepenom «potpuno se slažem».

Nije utvrđena nikakva pravilnost u nedostajućim odgovorima na ovu stavku, a odlučeno je da nakon testiranja apriornog šestofaktorskog modela Ryff-ove ona bude izostavljena iz daljih analiza. Nedostajući odgovori na ostale stavke su činili manje od 1% i korigovani su imputacijom. Podaci su tretirani kao intervalni, korišćena je metoda maksimalne verodostojnosti, a kao pokazatelji za procenu podesnosti modela uz hi-kvadrat koji je osetljiv na veličinu uzorka i kompleksnost modela su prema preporukama (Hu i Bentler, 1995; Kline, 2005) korišćeni i GFI, CFI, RMSEA i SRMR pokazatelji podesnosti. U nastavku će biti prikazani testirani modeli psihološkog blagostanja i njihovi koeficijenti podesnosti.

Prvi testiran model je šestodimenzioni model psihološkog blagostanja koji je predložila Ryff (1989). Obuhvatao je 84 stavke i utvrđena je nezadovoljavajuća podesnost modela (GFI = .577, CFI = .506, RMSEA (90% CI) = 0.58 (0.57 – 0.60)

U sledećem testiranom modelu je iz prethodno navedenih razloga isključena stavka broj 16, te je ukupna dužina skale bila 83 ajtema, a ispitivana je predložena šestofaktorska struktura (Ryff, 1989). Podesnost modela nije bila zadovoljavajuća. Kovarijanse dimenzija su pri tome bile veoma visoke i kretale su se od 0,47 između Ovladavanja okruženjem i Autonomije do čak 0,99 između Ovladavanja okruženjem i Svrhe života. Modeli sa skraćenim verzijama skale, takođe, nisu potvrdili šestofaktorsku strukturu Ryff-ove. Najbolju podesnost ima model na skali dužine 18 ajtema, ali ni on nema adekvatne koeficijente podesnosti na osnovu kojih bi se mogla potvrditi šestodimenziona struktura. Korekcije modela nisu dovele do zadovoljavajućeg poboljšanja, te se može reći da nije potvrđena a priorna šestodimenziona struktura skale psihološkog blagostanja, nezavisno od njene dužine. Koeficijenti podesnosti su prikazani u tabeli broj 6-1.

Tabela 6-1. Koeficijenti podesnosti šestodimenzionog modela

	χ^2	GFI	CFI	RMSEA (90% CI)	SRMR
83 ajtema	10709.467	.586	.510	.058 (.057 – .060)	.0811
54 ajtema	5305.662	.661	.516	.065 (.063 – .067)	.0825
42 ajtema	3465.653	.695	.520	.071 (.069 – .074)	.0854
18 ajtema	502.336	.908	.728	.070 (.063 – .076)	.0623

Nakon provere podesnosti a priornog multidimenzionog modela Ryff-ove (1989) i utvrđivanja da nijedan model ne pokazuje zadovoljavajuće koeficijente podesnosti, proveravana je podesnost jednodimenzionog modela psihološkog blagostanja na različitim dužinama skale. Koeficijenti podesnosti su prikazani u tabeli 6-2.

Tabela 6-2. Koeficijenti podesnosti jednodimenzionog modela psihološkog blagostanja

	χ^2	GFI	CFI	RMSEA (90% CI)	SRMR
83 ajtema	11388.916	.570	.466	.061 (.060 – .062)	.0807
54 ajtema	5574.715	.654	.484	.067 (.065 – .068)	.0835
42 ajtema	3645.613	.693	.490	.073 (.070 – .075)	.0870
18 ajtema	526.618	.904	.721	.067 (.061 - .073)	.0632

U sledećem koraku provere multidimenzionalnosti modela ispitivana je podesnost korigovanih modela na skalama različitih dužina koje su predložili drugi autori (van Dierendonck, 2004; Abbott i sar, 2006)

Na skali dužine 83 ajtema su ispitivani sledeći modeli:

- model šestofaktorske strukture i jednog faktora opšteg psihološkog blagostanja II reda
- model šestofaktorske strukture i jednog faktora II reda koji čine dimenzije Samoprihvatanja, Svrhe života, Ovladavanja okruženjem i Ličnog rasta
- model u kome jedan faktor obuhvata 4 dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomije a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima i jedan faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda
- trofaktorski model u kome jedan faktor obuhvata ajteme 4 dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomija; a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima

Rezultati testiranja modela su prikazani u tabeli 6-3.

Tabela 6-3. Koeficijenti podesnosti modela na skali dužine 83 ajtema

	χ^2	GFI	CFI	RMSEA (90% CI)	SRMR
šestofaktorska struktura i jedan faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda	10792.534	.581	.505	.059 (.057 – .060)	.0806
model šestofaktorske strukture i jednog faktora II reda koji čine dimenzije Samoprihvatanja, Svrhe života, Ovladavanja okruženjem i Ličnog rasta	11368.064	.587	.467	.061 (.060 – .062)	.1204

<p>model u kome jedan faktor obuhvata 4 dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomije a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima i jedan faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda</p>	10948.417	.577	.495	.059 (.058 – .06)	.0803
<p>trofaktorski model u kome jedan faktor obuhvata ajteme 4 dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomija; a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima</p>	10948.417	.577	.495	.059 (.058 – .06)	.0803

Prethodni modeli su proveravani i na skali dužine 54 ajtema, a rezultati su prikazani u tabeli 6-4:

Tabela 6-4. Koeficijenti podesnosti modela na skali dužine 54 ajtema

	χ^2	GFI	CFI	RMSEA (90% CI)	SRMR
šestofaktorska struktura i jedan faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda	5359.291	.659	.510	.065 (.063 – .067)	.0828

model šestofaktorske strukture i jednog faktora II reda koji čine dimenzije Samoprihvatanja, Svrhe života, Ovladavanja okruženjem i Ličnog rasta	5883.965	.655	.445	.069 (.067 – .071)	.1193
model u kome jedan faktor obuhvata 4 dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomije, treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima i jedan faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda	5388.078	.659	.507	.065 (.063 – .067)	.0828
trofaktorski model u kome jedan faktor obuhvata ajteme 4 dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomija; a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima	5388.078	.659	.507	.065 (.063 – .067)	.0828

Po ugledu na studiju Abbott-a i saradnika (2006) testiran je i model koji uključuje faktore metoda, odnosno pozitivnih i negativnih ajtema na skali dužine 42 ajtema. U nastavku su prikazani testirani modeli i njihovi koeficijenti podesnosti (tabela 6-5):

- šestodimenzioni model sa jednim faktorom II reda (Svrha života, Samoprihvatanje, Lični rast i Ovladavanje okruženjem) i faktorima Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima

- šestodimenzioni model sa jednim faktorom II reda (Svrha života, Samoprihvatanje, Lični rast i Ovladavanje okruženjem) i faktorima Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima sa dozvoljenim korelacijama među faktorima
- šestodimenzioni model sa jednim opštim faktorom II reda i dva faktora metoda
- šestodimenzioni model sa jednim faktorom II reda i dva faktora metoda i dozvoljenom korelacijom među faktorima

Tabela 6-5. Koeficijenti podesnosti modela na skali dužine 42 ajtema

	χ^2	GFI	CFI	RMSEA (90% CI)	SRMR
šestodimenzioni model sa jednim opštim faktorom II reda	3515.933	.693	.513	.071 (.069 – .074)	.0861
model sa jednim faktorom II reda (Svrha života, Samoprihvatanje, Lični rast i Ovladavanje okruženjem) i faktorima Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima	3513.162	.693	.513	.071 (.069 – .074)	.0860
model sa jednim faktorom II reda (Svrha života, Samoprihvatanje, Lični rast i Ovladavanje okruženjem), faktorima Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima i 2 metoda faktora	1936.655	.875	.790	.048 (.045 – .051)	.0532
šestodimenzioni model sa jednim opštim faktorom II reda i dva faktora metoda	1917.409	.876	0.793	.048 (.045 – .050)	.0528
šestodimenzioni model sa jednim faktorom II reda i dva faktora metoda i dozvoljenom korelacijom među faktorima	1898.938	.877	.796	.047 (.045 – .050)	.0532

Testiran je i model na osnovu koga Abbot i saradnici (2006) govore o hijerarhijskoj strukturi psihološkog blagostanja, pri čemu je skala obuhvatala 40 ajtema, a jedan ajtem je iz dimenzije Ovladavanje okruženjem prebačen u dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima, dok su iz dimenzije Lični rast isključena 2 ajtema iz polazne skale dužine 42 ajtema.

- Koeficijenti podesnosti modela sa jednim faktorom II reda koji obuhvata dimenzije Svrha, Samoprihvatanje, Lični rast i Pozitivni odnosi sa drugima, dva faktora I reda: Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima i dva faktora metoda na modifikovanoj skali dužine 40 ajtema:

GFI = .877, CFI = 0.780, RMSEA (90% CI) = .049 (.047 – .052)

U dosadašnjim istraživanjima (Ryff i Keyes, 1995; Clarke, Marshall, Ryff i Wheaton, 2001; Lindfors i sar., 2006) šestodimenzioni model je nekoliko puta potvrđen na skali dužine 18 ajtema, pri čemu su alfa koeficijenti pouzdanosti supskala bili niski. Koeficijenti podesnosti modela su prikazani u tabeli 6-6.

Tabela 6-6. Koeficijenti podesnosti modela na skali dužine 18 ajtema

	χ^2	GFI	CFI	RMSEA (90% CI)	SRMR
šestofaktorska struktura i jedan faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda	510.443	.906	.729	.067 (.061 - .073)	.0627
model šestofaktorske strukture i jednog faktora II reda koji čine dimenzije Samoprihvatanja, Svrhe života, Ovladavanja okruženjem i Ličnog rasta	821.477	.869	.510	.089 (.083 - .095)	.1197
trofaktorski model u kome jedan faktor obuhvata 4 ajteme dimenzija: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju	522.263	.905	.722	.067 (.061 - .073)	.0625

Autonomija; a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima					
model u kome jedan faktor obuhvata 4 dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomije a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima i jedan faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda	523.098	.906	.727	.066 (.060 - .072)	.0625
šestofaktorska struktura i jedan faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda i metodski faktori	267.813	.956	.888	.046 (.039 - .054)	.0446
model šestofaktorske strukture i jednog faktora II reda koji čine ajtemi Samoprihvatanja, Svrhe života, Ovladavanja okruženjem i Ličnog rasta, plus metodski	258.003	.958	.895	.045 (.038 - .053)	0.429
trofaktorski model u kome jedan faktor obuhvata 4 dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomija; a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima i metodski faktori	284.284	.953	.879	.048 (.041 - .055)	0.445

Kao što se može videti na osnovu prethodnih rezultata nijedan testirani model nije dao zadovoljavajuće koeficijente podesnosti. Najbolje, iako još uvek ne zadovoljavajuće, koeficijente podesnosti daje model sa jednim faktorom II reda (Samoprihvatanje, Svrha života, Lični rast i Ovladavanje okruženjem), faktorima Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima, te dva faktora metoda. No, ni ovaj model nema zadovoljavajuće vrednosti svih korišćenih koeficijenata podesnosti. Iz prikazanih rezultata sledi zaključak da nije potvrđena teorijski pretpostavljena šestodimenziona struktura psihološkog blagostanja na skali dužine 18 ajtema.

Pouzdanost dimenzija psihološkog blagostanja različite dužine u ovom istraživanju je prikazana u sledećoj tabeli 6-7:

Tabela 6-7. Pouzdanost supskala šestodimenzionog modela psihološkog blagostanja

dimenzija	Kronbah alfa koeficijent			
	84 ajtema	54 ajtema	42 ajtema	18 ajtema
Pozitivni odnosi sa drugima	0.807	0.728	0.662	0.395
Autonomija	0.652	0.561	0.515	0.300
Ovladavanje okruženjem	0.637	0.462	0.391	0.137
Personalni rast	0.653	0.563	0.446	0.529
Svrha života	0.708	0.593	0.527	0.017
Samoprihvatanje	0.772	0.646	0.578	0.422

Analiza prethodne tabele pokazuje da jedino Svrha života i Samoprihvatanje, svaka dužine 14 ajtema u okviru 84 – ajtemskog instrumenta, imaju niske, ali zadovoljavajuće koeficijente pouzdanosti. Sve ostale supskale u okviru 84 – ajtemskog instrumenta nisu zadovoljavajuće pouzdane. Sve supskale u okviru instrumenata dužine 54, 42 i 18 ajtema nisu zadovoljavajuće pouzdane.

Eksploratorna faktorska analiza Skala psihološkog blagostanja Carol Ryff

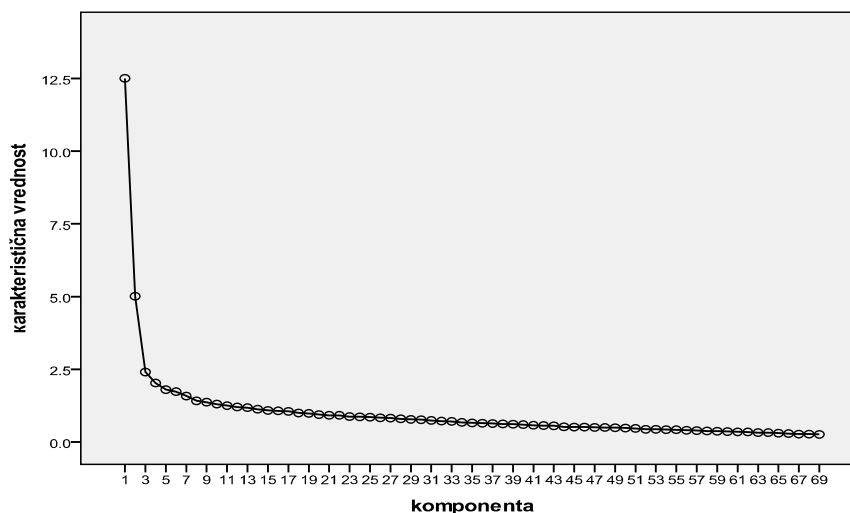
S obzirom na to da nijedan od testiranih modela nije potvrdio pretpostavljenu šestofaktorsku strukturu, primenjena je eksploratorna faktorska analiza. Korišćena je metoda glavnih komponenata uz Promax rotaciju koja dozvoljava korelacije među faktorima.

Primenom Gutman-Kajzerovog kriterija broj ekstrahovanih faktora je 17. Paralelna analiza Monte Carlo metodom pokazala je da se može zadržati 7 faktora. Na osnovu skri dijagrama se može uočiti preging nakon 3. faktora. Nakon analize prema sva tri kriterija, uz razmatranje rezultata prethodnih konfirmativnih analiza odlučeno je da se zadrži interpretabilno trofaktorsko rešenje kojim je objašnjeno 29 % varijanse. Kompletni rezultati faktorske analize nalaze se u prilogu.

Tabela 6-8. Procenat objašnjene varijanse

	Karakteristične vrednosti	% varijanse	kumulativni %
1.	12.507	18.127	18.127
2.	5.011	7.263	25.390
3.	2.405	3.486	28.875

Slika 6-1. Skri – dijagram skala psihološkog blagostanja

U odnosu na šestofaktorski model Ryff-ove u predloženom trofaktorskom rešenju ovog istraživanja izdvojene su dimenzije Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Stavke koje u modelu Ryff-ove pripadaju dimenzijama Svrha života, Samoprihvatanje, Ovladavanje okruženjem i Lični rast čine faktor koji je nazvan Samoprihvatanje-kompetencija. Prilikom imenovanja faktora se nastojalo da nazivi budu korespondentni nazivima dimenzija modela Ryff-ove.

Prvi faktor objašnjava 18.13% varijanse, nazvan je Samoprihvatanje-kompetencija i dominantno obuhvata stavke iz četiri dimenzije (Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast) originalnog modela Ryff-ove za koje je u različitim istraživanjima utvrđena visoka interkorelacija (Ryff, 1989; Ryff i Keyes, 1995; Springer i Hauser, 2006; Abbott i sar., 2006). Faktor Samoprihvatanje – kompetencija se odnosi na doživljaj opšte kompetentnosti, zadovoljstva sobom, osećaj svrhovitosti života i spremnost za kontinuirani lični razvoj. U tabeli broj 6-9 je prikazan sklop prvog faktora.

Pouzdanost interne konzistencije Kronbah alfa je 0.906.

Tabela 6-9. Sklop faktora Samoprihvatanje - kompetencija

b78SP Kada uporedim sebe sa svojim prijateljima i poznanicima osećam se dobro zbog toga ko sam.	.612
b23SZ Imam osećaj cija i svrhe u svom životu.	.606
b52LR Imam utisak da sam se mnogo razvila kao osoba tokom vremena.	.600
b51OO Umem dobro da rasporedim svoje vreme tako da sam u stanju da uradim sve što treba da se uradi.	.596
b53SZ Aktivno sprovodim planove koje sam sebi zacrtao/la.	.594
b71SZ Moji ciljevi u životu više su izvor zadovoljstva nego što su povod za nerviranje.	.572
b46LR Vremenom sam stekla mnoge uvide o svom životu koji su učinili da budem jača i sposobnija ličnost.	.544
b21OO Prilično dobro uspevam da ispunjavam obaveze koje mi donosi svakodnevni život.	.543
b48SP Najvećim delom ponosna sam na ono što sam i na život koji vodim.	.539

b70LR Uživam da vidim kako su se moji pogledi tokom vremena promenili i sazreli.	.539
b47SZ Uživam da pravim planove za budućnost i da radim na tome da se oni ostvare.	.536
b50AU Čak i kada je ono suprotno opštem shvatanju verujem svojim stavovima.	.533
b28LR Mislim da je važno imati nova iskustva kojima ću preispitivati kako razmišljam o sebi i svetu.	.527
b69OO Moji naponi da nađem aktivnosti i odnose sa ljudima koji su mi potrebni uglavnom su uspešni.	.527
b12SP Uopšteno, osećam da imam pouzdanje u sebe i mislim o sebi pozitivno.	.517
b59SZ Neki ljudi tumaraju besciljno kroz život, ali ja nisam jedan od njih.	.513
b77SZ Nalazim zadovoljstvo kada razmišljam o svemu što sam u životu postigla.	.511
b57OO Moj svakodnevni život je pun obaveza, ali sam zadovoljna jer uspevam da sve postignem.	.508
b30SP Sviđa mi se većina mojih ličnih osobina.	.507
b3OO Uopšteno, osećam da sam ja taj koji ima kontrolu nad okolnostima u kojim živim.	.483
b72SP U prošlosti je bilo i uspona i padova, ali uopšteno ne bih želela da je menjam.	.471
b80AU Sudim o sebi spram stvari koje su meni bitne, a ne spram vrednosti za koje drugi misle da su važne.	.464
b5SZ Osećam se dobro kada pomislim na sve što sam uradio u prošlosti i što ću uraditi u budućnosti.	.457
b8AU Ne plašim se da kažem šta mislim čak i kada to nije u skladu sa mišljenjem većine drugih ljudi.	.432
b79POD Moji prijatelji i ja saosećamo sa problemima jednih sa drugima.	.427
b10LR Uopšteno, osećam da ću vremenom nastaviti da saznajem sve više o sebi.	.421
b14AU Moje odluke često nisu pod uticajem onoga što drugi rade.	.410
b39OO Uglavnom se dobro snalazim u svojim finansijskim i ličnim poslovima.	.410
b6SP Kada se osvrnem na svoju životnu priču zadovoljan sam kako su se stvari odvijale.	.405
b49POD Drugi bi me opisali kao osobu koja daje, koja je spremna da svoje vreme podeli sa drugima.	.400
b68AU Nisam osoba koja podpada pod društvene uticaje i misli i ponaša se na određeni način.	.391

b64LR Za mene je život stalan proces učenja, promena i rasta.	.359
b1POD Većina ljudi misli da sam topla i prijatna osoba.	.353
b19POD Uživam u ličnim i uzajamnim razgovorima sa članovima svoje porodice.	.352
b33OO Da sam nesrećna zbog okolnosti u kojima živim učinila bih efikasne korake da to popravim.	.290

Drugi faktor je, u skladu sa originalnom dimenzijom Ryff-ove, nazvan Autonomija i objašnjava 7,26% varijanse. Odnosi se na stepen samostalnosti, odlučnosti i razvijenu sposobnost autonomnog donošenja odluka. U okviru ovog faktora su se grupisali negativni ajtemi iz navedenih dimenzija, tako da je zbog čitljivosti rezultata invertovan, te visok skor označava osobe sa visokim nivoom Autonomije. Sklop faktora je prikazan u tabeli 6-10.

Pouzdanost interne konzistencije Kronbah alfa je 0.835.

Tabela 6-10. Sklop faktora Autonomija

b56AU Teško mi je da iskažem svoje mišljenje kada je ono u suprotnosti sa ostalim.	.629
b44AU Važnije mi je da se "uklapam" sa drugima nego da budem sam/a sa svojim principima.	.624
b84SP Svako ima neke slabosti, ali mi se čini da ih ja imam više nego drugi.	.517
b62AU Često se predomislim oko neke odluke, ako se moji prijatelji ili porodica ne slažu sa mnom.	.498
b32AU Pod uticajem sam drugih ljudi koji imaju snažno mišljenje o nečemu.	.498
b75OO Teško mi je da svoj život organizujem na način koji je za mene zadovoljavajući.	.460
b45OO Nalazim da je stresno to što ne mogu da održavam korak sa svim stvarima koje treba da uradim svakog dana.	.454
b74AU Brine me kako drugi ljudi procenjuju izbore koje sam napravio u životu.	.453
b24SP Kada bi imao prilike mnoge stvari bih kod sebe promeno.	.443
b54SP Zavidim mnogim ljudima zbog života koji žive.	.422

b83SZ U konačnoj analizi nisam sigurna da se u mom životu može nešto zapravo računati kao bitno.	.416
b2AU Ponekad promenim svoje mišljenje da bih bio sličan ljudima oko sebe.	.415
b42SP Osećam razočarenje zbog svojih postignuća u životu u mnogim stvarima.	.403
b66SP Mnogo puta probudim se obeshrabren zbog toga kako živim.	.376
b18SP Osećam da je većina ljudi koje poznajem dobila mnogo više nego ja od života.	.358
b76LR Odavno sam odustao od pokušaja da poboljšam svoj život ili da ga promenim na bolje.	.355
b63OO Često se iznerviram kada pokušam da isplaniram svoje dnevne aktivnosti jer nikada ne uspem da ostvarim ono što sam zamislio.	.311
b20AU Brine me šta drugi misle o meni.	.296

Treći faktor obuhvata 3,49% varijanse. S obzirom na to da najviša zasićenja imaju stavke iz originalne dimenzije Pozitivni odnosi sa drugima tako je i nazvan. Odnosi se na razvijenu sposobnost snalaženja u interpersonalnim odnosima, postojanje bliskih relacija sa drugima i pozitivnu orijentaciju ka planiranju sopstvenog života. Zbog lakše čitljivosti rezultata u kasnijim analizama faktor je invertovan, te visok skor označava osobe sa visokim nivoom Pozitivnih odnosa sa drugima. Faktorski sklop je prikazan u tabeli 6-11.

Pouzdanost interne konzistencije Kronbah alfa je 0.836.

Tabela 6-11. Sklop faktora Pozitivni odnosi sa drugima

b15OO Ne uklapam se baš najbolje sa ljudima i okruženjem u kome živim.	.670
b13POD Često se osećam usamljeno jer imam malo bliskih prijatelja sa kojima mogu da podelim svoje brige.	.656
b7POD Teško mi je da održavam bliske odnose sa drugima.	.577
b11SZ Živim život od danas do sutra.	.553
b17SZ Više volim da sam okrenut sadašnjosti jer mi budućnost skoro uvek donosi probleme .	.539
b31POD Ne postoji mnogo ljudi koji žele da me slušaju kada imam potrebu da sa nekim porazgovaram.	.535

b43POD Čini mi se da većina drugih ljudi ima više prijatelja nego što ih imam ja.	.534
b61POD Kada se radi o prijateljstvima, često se osećam po strani.	.455
b25POD Važno mi je da budem dobar slušalac kada mi bliski prijatelji govore o svojim problemima.	.447
b37POD Osećam da iz svojih prijateljstava dobijam mnogo.	.430
b55POD Nisam doživela mnogo toplih i poverljivih odnosa sa drugima.	.429
b41SZ Nekada sam imala ciljeve za sebe, ali sada mi se čini da je to gubljenje vremena.	.416
b35SZ Nemam pravi osećaj o tome šta pokušavam da postignem u životu.	.403
b67POD Znam da mogu da verujem svojim prijateljima i znam da oni mogu da veruju meni.	.402
b29SZ Često mi se moje svakodnevne obaveze čine trivijalnim i nevažnim.	.331
b73POD Kada razgovaram sa drugima zaista mi je teško da se otvorim.	.317

6.2. Ispitivanje strukture odnosa između mera psihološkog blagostanja i mera subjektivnog blagostanja

Sledeći cilj istraživanja je bilo ispitivanje relacija i zajedničke strukture mera psihološkog i subjektivnog blagostanja. Mere psihološkog blagostanja su bile ekstrahovani faktori: Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima, a mere subjektivnog blagostanja su bile zadovoljstvo životom, pozitivan afekat i negativan afekat. Da bi se ostvario navedeni cilj prvo je provereno postojanje statistički značajne povezanosti varijabli, a zatim je ispitana struktura relacija mera hedonističkog i eudemoničkog blagostanja eksploratornom faktorskom analizom, te je dobijena faktorska struktura proveravana konfirmativnom faktorskom analizom. U tabeli broj 6-12. su prikazane korelacije varijabli hedonističkog i eudemonističkog blagostanja. Korišćeni su sumacioni skorovi.

Tabela 6-12. Korelacije mera psihološkog i subjektivnog blagostanja

	Samoprihvatanje - kompetencija	Autonomija	Pozitivni odnosi sa drugima
Zadovoljstvo životom	.429	.211	.243
Pozitivan afekat	.579	.398	.464
Negativan afekat	-.168	-.275	-.194

Korelacije svih mera psihološkog blagostanja (Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima) sa svim merama subjektivnog blagostanja (Zadovoljstvo životom, Pozitivan afekat, Negativan afekat) su statistički značajne na nivou 0,01. Raspon korelacija se kreće od niskih (najniža je negativna korelacija Samoprihvatanja-kompetencije i negativnog afekta, $r = -0.168$) do umerenih (najviša je korelacija Samoprihvatanja-kompetencije i pozitivnog afekta $r = 0.579$).

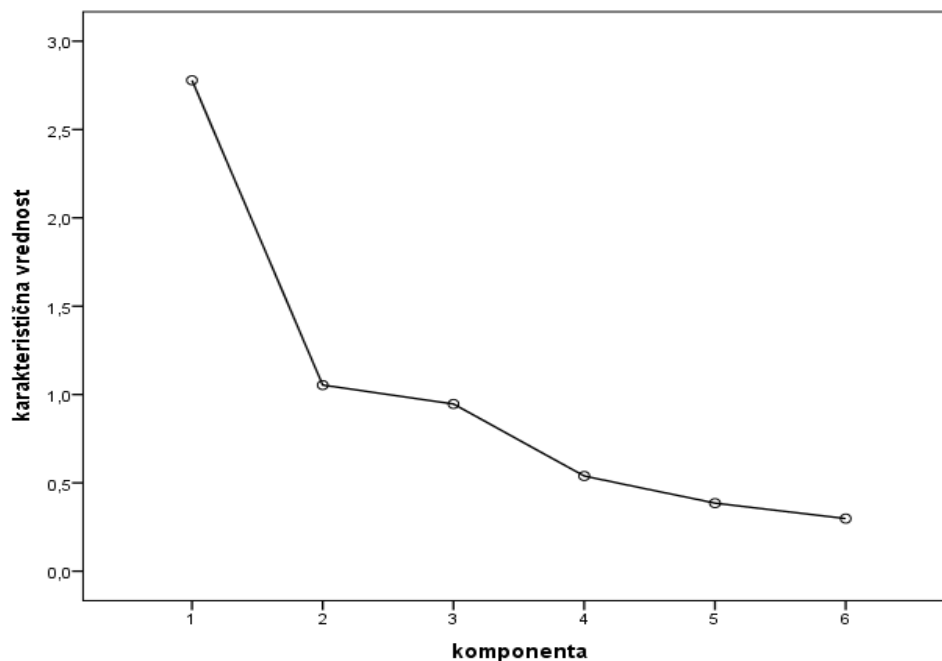
Sa svrhom provere zajedničke latentne strukture mera psihološkog i subjektivnog blagostanja u eksploratornu faktorsku analizu su uključene tri mere subjektivnog blagostanja (zadovoljstvo životom, pozitivan afekat i negativan afekat) i prethodno u ovom istraživanju ekstrahovane tri mere psihološkog blagostanja (Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima).

Prema Gutman – Kajzerovom kriterijumu na osnovu karakterističnih vrednosti izdvojena su dva faktora, dok paralelna Hornova analiza sugerise izdvajanje jednog faktora. Uzevši u obzir i analizu rotirane matrice sklopa u kojoj se vidi da drugi faktor visoko zasićuje samo negativan afektivitet, odlučeno je da se zadrži samo jedan faktor koji objašnjava oko 46% varijanse.

Tabela 6-13. Procenat objašnjene varijanse

	Karakteristične vrednosti	% varijanse	kumulativni %
1	2,779	46,311	46,311
2	1,053	17,556	63,867
3	,946	15,774	79,641

Slika 6-2. Skri dijagram

Za razliku od većine dosadašnjih istraživanja (Waterman, 1993, Compton i sar., 1996, McGregor i Little, 1998, Ryff i Keyes, 1995; Keyes i sar., 2002) jednofaktorsko rešenje implicira da mere hedoničkog i eudemoničkog blagostanja imaju zajednički izvor varijanse, odnosno da predstavljaju samo različite aspekte istog konstrukta.

Analiza faktorske strukture prikazane u tabeli 6-14. pokazuje visoka zasićenja varijablama i psihološkog i subjektivnog blagostanja, što takođe govori u prilog tezi da psihološko i subjektivno blagostanje nisu kvalitativno različiti.

Tabela 6-14. Struktura zajedničkog faktora psihološkog i subjektivnog blagostanja

	komponenta
Pozitivni odnosi sa drugima	,796
Samoprihvatanje - kompetencija	,773
Autonomija	,759
Pozitivan afekat	,733
Zadovoljstvo životom	,565
Negativan afekat	-,337

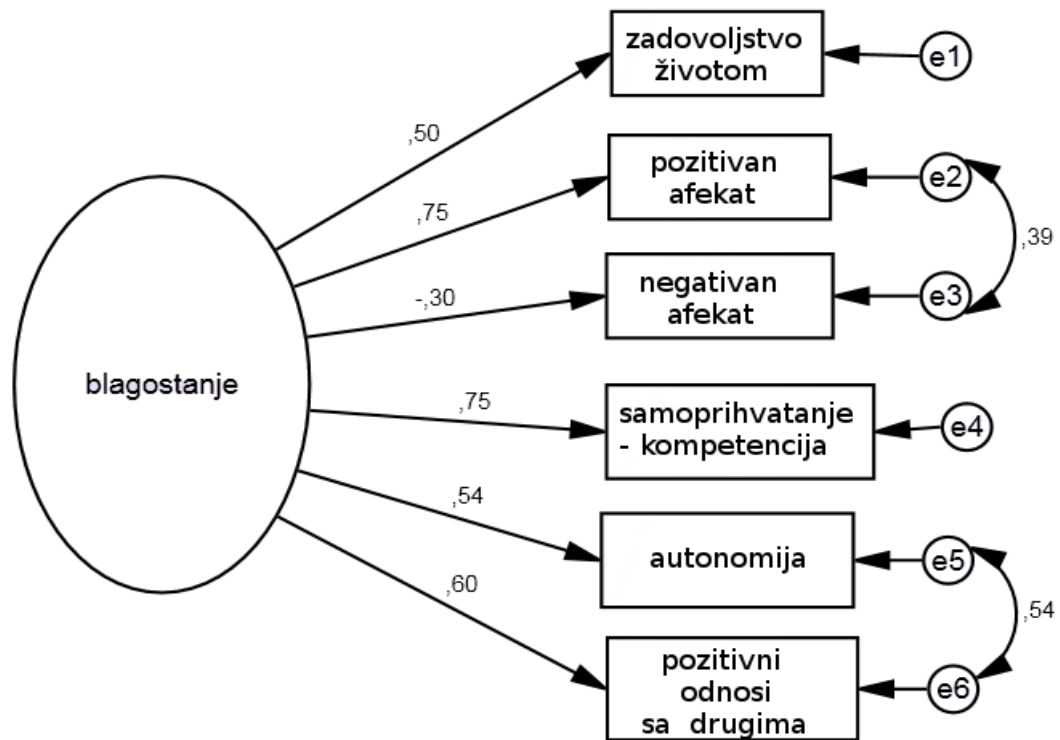
Da bi se proverila pretpostavljena jednodimenziona struktura primenjena je konfirmativna faktorska analiza. Postavljen model je prikazan na slici 6-3.

Koeficijenti podesnosti modela prikazani u tabeli 6-15. ukazuju na adekvatnu podesnost modela, te govore u prilog pretpostavke da bi mere subjektivnog i psihološkog blagostanja mogle biti dimenzije istog latentnog konstrukta.

Tabela 6-15. Koeficijenti podesnosti

χ^2	GFI	CFI	RMSEA (90% CI)	SRMR
21.521	.989	.986	.64 (.36 – 0.94)	.0292

Slika 6-3. Zajednički faktor psihološkog i subjektivnog blagostanja

6.2.1. Mogućnost predikcije mera subjektivnog blagostanja merama psihološkog blagostanja

Zadovoljstvo životom

Za ispitivanje pojedinačnog doprinosa mera psihološkog blagostanja varijansi zadovoljstva životom, kao kognitivnog aspekta subjektivnog blagostanja, primenjena je višestruka regresiona analiza. Prethodna analiza korelacija je pokazala statistički značajne korelacije svih mera psihološkog blagostanja i zadovoljstva životom kao mere subjektivnog blagostanja, te su kao prediktori uključene dimenzije:

Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Zadovoljstvo životom je u analizu uključeno kao kriterijum. Regresioni model je statistički značajan, a navedeni prediktori objašnjavaju oko 18% varijanse zadovoljstva životom ($R^2 = 0,188$, korigovani $R^2 = 0.184$, $F(3,638) = 49.10$, $p < 0.01$). U tabeli broj 6-16. su prikazani regresioni koeficijenti.

Tabela 6-16. Regresioni koeficijenti zadovoljstva životom

	β	t	p	sr^2
Samoprihvatanje - kompetencija	.399	9.904	.000	.125
Autonomija	.028	.560	.576	.0004
Pozitivni odnosi sa drugima	.044	.853	.394	.0009

sr^2 – kvadrirana semiparcijalna korelacija

Iako je regresioni model u celini značajan, kada se posmatraju jedinstveni doprinosi varijabli psihološkog blagostanja varijansi zadovoljstva životom prikazani u tabeli 10-12. uočljivo je da samo dimenzija Samoprihvatanje-kompetencija (beta = 0,399) ima statistički značajan jedinstveni doprinos, dok Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima nemaju. Dakle, možemo reći da je porast nivoa Samoprihvatanja-kompetencije praćen porastom nivoa Zadovoljstva životom, odnosno da su osobe koje prihvataju svoju celovitu ličnost i imaju doživljaj sopstvene kompetencije istovremeno i zadovoljne svojim životom.

Afektivni aspekt subjektivnog blagostanja

Da bi se ispitala mogućnost predikcije emotivnog aspekta subjektivnog blagostanja, odnosno pozitivnog i negativnog afektiviteta merama psihološkog blagostanja koje su ekstrahovane u ovom istraživanju primenjene su višestruke regresione analize.

Pozitivan afektivitet i mere psihološkog blagostanja

Prethodna analiza korelacija je utvrdila statistički značajne korelacije pozitivnog afekta i svih mera psihološkog blagostanja, te su kao prediktori uključene sve tri mere psihološkog blagostanja (Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima), a kao kriterijum pozitivan afekat. Regresioni model je u celini statistički značajan i na osnovu rezultata se može reći da mere psihološkog blagostanja objašnjavaju oko 39% varijanse pozitivnog afekta ($R^2 = 0,391$, korigovani $R^2 = 0.388$, $F(3,638) = 136.419$, $p < 0.01$). Jedinostveni doprinosi prediktora su prikazani u tabeli broj 6-17.

Tabela 6-17. Regresioni koeficijenti pozitivnog afektiviteta

	β	t	p	sr^2
Samoprihvatanje - kompetencija	.457	13.119	.000	.164
Autonomija	.087	2.015	.044	.004
Pozitivni odnosi sa drugima	.197	4.425	.000	.019

sr^2 – kvadrirana semiparcijalna korelacija

Na osnovu prikazanih regresionih koeficijenata se vidi da je jedinstveni doprinos sve tri mere psihološkog blagostanja varijansi pozitivnog afektiviteta statistički značajan, pri čemu je najveći doprinos dimenzije Samoprihvatanje-kompetencija ($\beta=0.457$), a Autonomije najmanji ($\beta = 0,087$). Uzevši u obzir rezultate prethodno prikazane analize može se reći da sa porastom nivoa psihološkog blagostanja, odnosno nivoa Samoprihvatanja-kompetencije, Pozitivnih odnosa sa drugima i Autonomije može da se očekuje i porast intenziteta pozitivnog afektiviteta.

Negativan afektivitet i mere psihološkog blagostanja

U regresioni model su kao prediktori uključene dimenzije: Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima, a kao kriterijum negativan

afektivitet. Rezultati pokazuju da je model u celini statistički značajan ($R^2 = 0,081$, korigovani $R^2 = 0.076$, $F(3,638) = 18.644$, $p < 0.01$), mada navedeni prediktori objašnjavaju samo oko 8% varijanse negativnog afektiviteta. Jedinstveni doprinosi prediktora su prikazani u tabeli broj 6-18.

Tabela 6-18. Regresioni koeficijenti negativnog afektiviteta

	β	t	p	sr^2
Samoprihvatanje - kompetencija	-.078	-1.818	.070	.005
Autonomija	-.260	-4.916	.000	.035
Pozitivni odnosi sa drugima	.021	.376	.707	.000

sr^2 – kvadrirana semiparcijalna korelacija

Analiza regresionih koeficijenata pokazuje da jedino dimenzija Autonomija (beta = -0,260) ima statistički značajan jedinstveni doprinos varijansi negativnog afekta. Odnosno, sa opadanjem nivoa Autonomije može se očekivati porast intenziteta negativnog afektiviteta.

Prikazani rezultati govore u prilog pretpostavkama Kashdan i saradnika (2008) da subjektivno i psihološko blagostanje nisu kvalitativno različiti konstrukti, no, ne daju slobodu da se zaključak generalizuje van okvira sprovedenog istraživanja. Za konačan odgovor na pitanje o strukturi i eventualnoj kauzalnosti odnosa varijabli subjektivnog i psihološkog blagostanja bi bilo potrebno sprovesti longitudinalno istraživanje na reprezentativnom uzorku.

6.3. Ispitivanje strukture relacija mera psihološkog blagostanja i mera partnerskog afektivnog vezivanja

Nastojeći da što preciznije definišemo konstrukt psihološkog blagostanja i njegove antecedente, kao jedan od ciljeva istraživanja postavljeno je i ispitivanje relacije psihološkog blagostanja i afektivnog vezivanja u odraslom dobu. Postojeća istraživanja afektivne vezanosti i psihološkog blagostanja ukazuju na njihovu povezanost, pri čemu se u istraživanjima afektivnih stilova koriste i četvorokategorijalni i dvodimenzioni pristup. Brennan, Clark i Shaver (1998), čiji adaptiran Upitnik za procenjivanje partnerske afektivne vezanosti je primenjen u ovom istraživanju, preporučuju dimenzioni pristup, dok Fraley i Spieker (2003) navode da većina istraživanja ukazuje da su individualne varijacije u afektivnoj vezanosti kategorijalne prirode, te je u cilju dobijanja što iscrpnijih podataka odlučeno da se primene oba načina.

Mogućnost predikcije dimenzija psihološkog blagostanja je ispitana regresionim analizama u koje su kao prediktori uključene dimenzije afektivnih stilova: Anksioznost i Izbegavanje, a kao kriterijumi su uključene dimenzije psihološkog blagostanja: Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima.

Regresioni modeli pokazuju da su dimenzija Anksioznost i Izbegavanje značajni prediktori Samoprihvatanja – kompetencije, Autonomije i Pozitivnih odnosa sa drugima. Pri tome su procenti objašnjene varijanse varijabli psihološkog blagostanja modelima u celini niži i kreću se od 5 do 14%:

- regresioni model u kome su prediktori Anksioznost i Izbegavanje objašnjava oko 5% varijanse Samoprihvatanja – kompetencije, $R^2 = 0,054$, korigovani $R^2 = 0.051$, $F(2,628) = 18.009$, $p < 0.01$
- regresioni model u kome su prediktori Anksioznost i Izbegavanje objašnjava oko 14% Autonomije $R^2 = 0,144$, korigovani $R^2 = 0.141$, $F(2,628) = 52.74$, $p < 0.01$
- regresioni model u kome su prediktori Anksioznost i Izbegavanje objašnjava oko 11% Pozitivnih odnosa sa drugima, $R^2 = 0,112$, korigovani $R^2 = 0.109$, $F(2,628) = 39.472$, $p < 0.01$

Pojedinačni doprinosi prediktora prikazani u tabeli 6-19. pokazuju da i Anksioznost i Izbegavanje imaju značajan parcijalni doprinos svim varijablama psihološkog blagostanja, pri čemu je Anksioznost bolji prediktor Samoprihvatanja – kompetencije, Autonomije i Pozitivnih odnosa sa drugima u odnosu na Izbegavanje. Dakle, u zavisnosti od pozicije ispitanika na bipolarnim dimenzijama Anksioznosti i Izbegavanja možemo pretpostaviti i nivo njegovog psihološkog blagostanja, te što su niže Anksioznost i Izbegavanje, to je više blagostanje.

Tabela 6-19. Parcijalni doprinosi prediktora

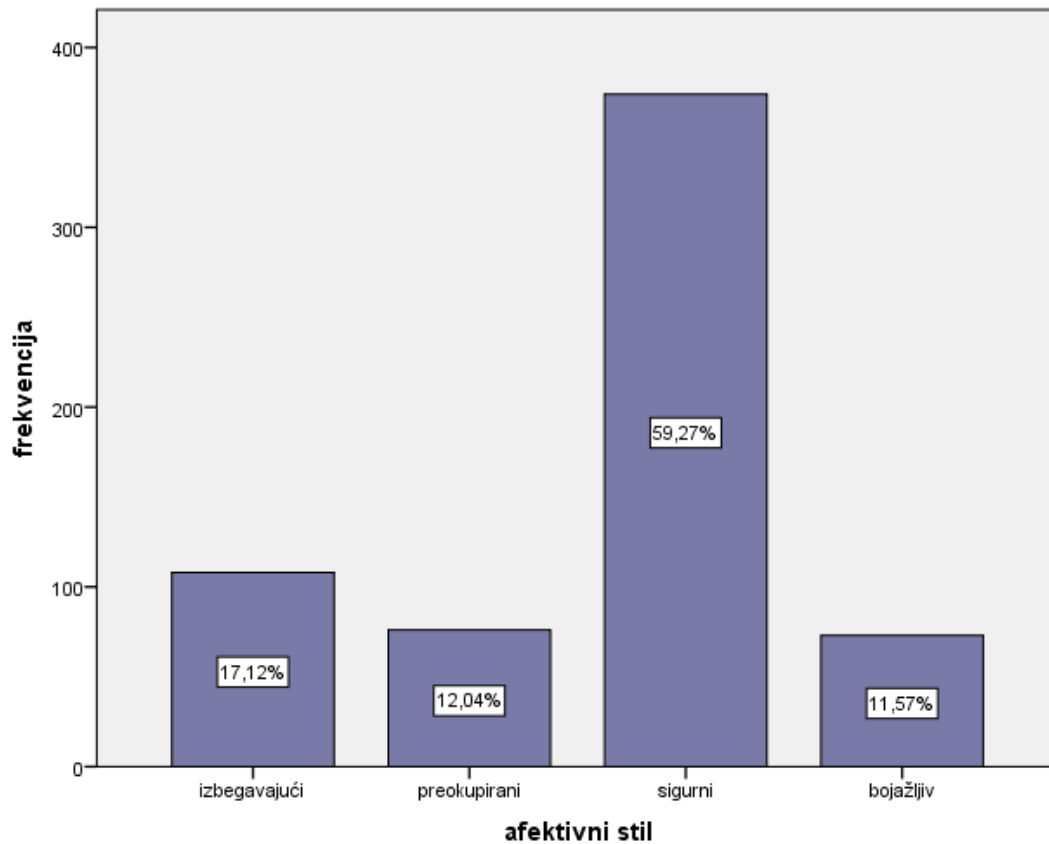
		Anksoiznost	Izbegavanje
Samoprihvatanje - kompetencija	β	-,264	,120
	t	-6,001	2,731
	p	,000	,006
	sr^2	,054	,011
Autonomija	β	-,241	-,200
	t	-5,763	-4,789
	p	,000	,000
	sr^2	,042	,031
Pozitivni odnosi sa drugima	β	-,269	-,108
	t	-6,320	-2,536
	p	,000	,011
	sr^2	,056	,009

sr^2 – kvadrirana semiparcijalna korelacija

Ukrštanjem skorova dobijenih na dimenzijama Anksioznost i Izbegavanje prelazimo na kategorijalni pristup obrascima afektivnog vezivanja koji obuhvata četiri kategorije: izbegavajući, preokupirani, sigurni i bojažljivi obrazac partnerske afektivne vezanosti. Način kategorizacije ispitanika na osnovu skorova dobijenih na dimenzijama Anksioznost i Izbegavanje nalazi se u odeljku o instrumentima.

Na osnovu raspodele stilova partnerskog afektivnog vezivanja prikazanoj na grafiku 6-1. se vidi da je u uzorku najzastupljeniji sigurni stil afektivnog vezivanja, a potom slede izbegavajući, bojažljivi i preokupirani stil. Najviša izraženost sigurnog stila je utvrđena i u drugim istraživanjima (Bartholomew i Horowitz, 1991; Brennan i Shaver, 1995; Collins i Read, 1990; Feeney i Noller, 1990; Hazan i Shaver, 1987, Stefanović-Stanojević, 2002).

Grafik 6-1. Raspodela stilova partnerskog afektivnog vezivanja

Da bi se odgovorilo na pitanje da li se ispitanici koji pripadaju različitim kategorijama partnerskog afektivnog vezivanja statistički značajno razlikuju i u nivou

psihološkog blagostanja primenjena je multivarijatna analiza varijanse – MANOVA. Kao nezavisna varijabla u analizu je uključena varijabla partnerski afektivni stil koja ima podnivo: sigurni, preokupirani, bojažljivi i izbegavajući afektivni stil partnerskog vezivanja. Kao zavisne varijable su uključene mere psihološkog blagostanja: Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Preliminarne analize nisu pokazale značajno narušavanje pretpostavki normalnosti, linearnosti, homogenosti i multikolinearnosti.

Model je statistički značajan u celini, odnosno postoji statistički značajna razlika među grupama ispitanika sa različitim afektivnim stilovima u odnosu na kompozit dimenzija psihološkog blagostanja (Wilks' Lambda = 0.857 F = 11.219, $p < 0.01$, parcijalni eta kvadrat = 0,050), pri čemu je efekat partnerskog afektivnog stila na dimenzije psihološkog blagostanja u celini nizak (svega 5% varijanse kompozita mera psihološkog blagostanja je objašnjeno partnerskim afektivnim stilovima).

Podaci prikazani u tabeli 6-20. pokazuju statistički značajan efekat afektivnog stila na sve tri dimenzije psihološkog blagostanja, pri čemu je najveći efekat na Autonomiju (parcijalni eta kvadrat = 0.110)

Tabela 6-20. Efekat stila partnerskog afektivnog vezivanja na pojedinačne dimenzije psihološkog blagostanja

	SS	df	MS	F	p	Parcijalni Eta kvadrat
Samoprihvatanje - kompetencija	6873.192	3	2291.064	4.070	.007	.019
Autonomija	17622.210	3	5874.070	26.407	.000	.110
Pozitivni odnosi sa drugima	8484.392	3	2828.131	14.389	.000	.063

Post hoc LSD testovi su pokazali da se u nivou Samoprihvatanja-kompetencije značajno razlikuju ispitanici koji imaju preokupirani (MD = 153.673, SD = 2.721) afektivni stil od onih koji imaju izbegavajući (MD = 164.759, SD = 2.283), sigurni (MD = 163.430, SD = 1.219) i bojažljivi (MD = 161.280, SD = 2.669) afektivni stil. Na osnovu vrednosti aritmetičkih sredina se vidi da najviši nivo Samoprihvatanja-

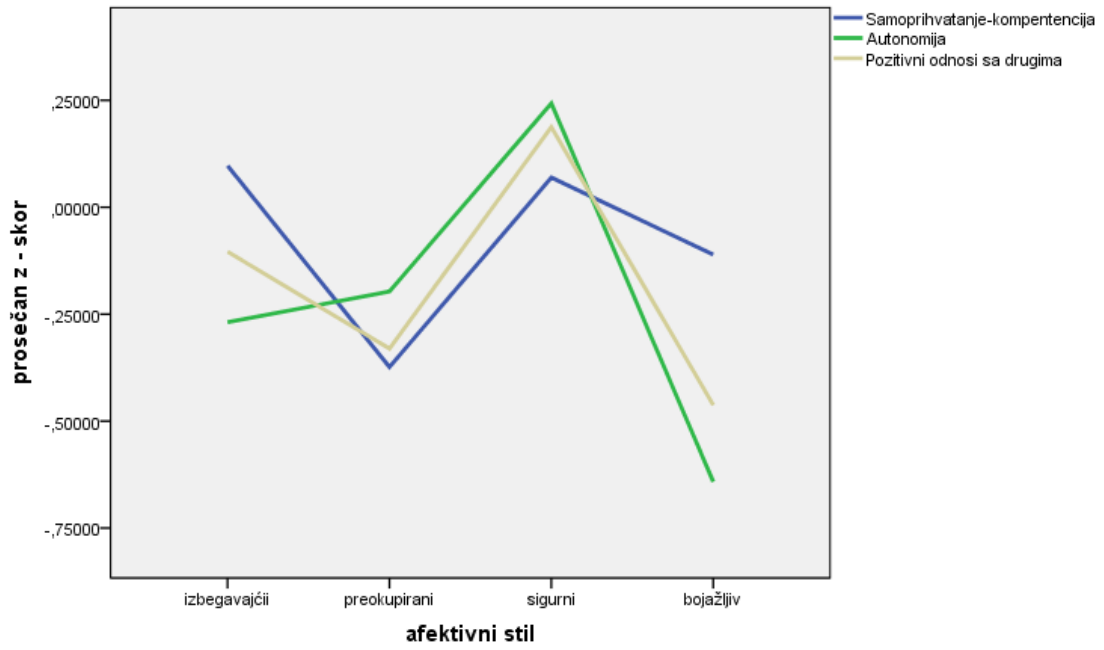
kompetencije imaju ispitanici sa izbegavajućim obrascem, a najniži ispitanici sa bojažljivim afektivnim stilom.

Na dimenziji Autonomija post hoc LSD testovi su pokazali da se statistički značajno razlikuje grupa ispitanika izbegavajućeg (MD = 70.354, SD = 1.435) afektivnog stila od grupa sigurnog (MD = 77.971, SD = .766) i bojažljivog (MD = 62.905, SD = 1.678) afektivnog stila, te ispitanici preokupiranog (MD = 71.465, SD = 1.711) afektivnog obrasca od grupa ispitanika sigurnog (MD = 77.971, SD = .766) i bojažljivog (MD = 62.905, SD = 1.678) stila partnerskog afektivnog vezivanja. Takođe, statistički značajno se razlikuju ispitanici sigurnog (MD = 77.971, SD = .766) i bojažljivog (MD = 62.905, SD = 1.678) afektivnog stila. Grupe ispitanika izbegavajućeg i preokupiranog stila se ne razlikuju značajno u nivou Autonomije. Pri tome se na osnovu prikazanih aritmetičkih sredina može videti da ispitanici bojažljivog afektivnog stila imaju najniži nivo Autonomije, a da ispitanici sigurnog afektivnog stila imaju najviši nivo Autonomije.

Nivo na dimenziji Pozitivni odnosi sa drugima, prema post hoc LSD testovima, se statistički značajno razlikuje među grupama ispitanika sigurnog (MD = 71.637, SD = .720) i izbegavajućeg (MD = 67.779, SD = 1.349), preokupiranog (MD = 64.549, SD = 1.608) i bojažljivog (MD = 61.721, SD = 1.577) afektivnog obrasca. Ispitanici izbegavajućeg (MD = 67.779, SD = 1.349) stila se razlikuju i od grupe ispitanika bojažljivog stila (MD = 61.721, SD = 1.577). Najviši nivo na dimenziji Pozitivni odnosi sa drugima postižu ispitanici sigurnog stila afektivnog vezivanja, a najniži postižu ispitanici bojažljivog afektivnog stila.

Kompletni rezultati post hoc testova se nalaze u prilogima, a sledi grafički prikaz prosečnih skorova dimenzija Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima u okviru različitih stilova partnerskog afektivnog vezivanja.

Grafik 6-2. Prosečni skorovi dimenzija psihološkog blagostanja u kategorijama afektivnih stilova

6.4. Ispitivanje strukture relacija mera psihološkog blagostanja i anksioznosti, samostišavanja, optimizma, pesimizma i depresivne ličnosti

6.4.1. Relacija mera psihološkog blagostanja i anksioznosti

Da bi se odgovorilo na pitanje u kakvom su odnosu mere psihološkog blagostanja i anksioznosti, u prvom koraku je sprovedena analiza korelacija koja je pokazala da su korelacije Samoprihvatanja-kompetencije, Autonomije i Pozitivnih odnosa sa drugima sa anksioznošću statistički značajne (visina korelacija je prikazana u tabeli 6-21.). U sledećem koraku, da bi se ispitalo koliko dobro se na osnovu nivoa dimenzija psihološkog blagostanja može proceniti nivo anksioznosti, primenjena je višestruka regresiona analiza. Prediktori uključeni u analizu su bili Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima, a kriterijum Anksioznost.

Tabela 6-21. Korelacije anksioznosti i mera psihološkog blagostanja

		Samoprihvatanje - kompetencija	Autonomija	Pozitivni odnosi sa drugima
Anksioznost	r	-.287	-.325	-.335
	p	.001	.001	.001

Regresioni model u celini je statistički značajan i objašnjava oko 15% varijanse anksioznosti ($R^2 = 0,148$, korigovani $R^2 = 0,144$, $F(3,638) = 36,950$, $p < 0,01$).

Analiza jedinstvenog doprinosa prediktora pokazuje da su Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima podjednako dobri prediktori Anksioznosti, odnosno da sve tri mere imaju slične vrednosti statistički značajnih jedinstvenih doprinosa varijansi Anksioznosti. Parcijalni doprinosi prediktora su prikazani u tabeli 6-22., a na osnovu rezultata primenjenih analiza se može reći da je očekivano da ispitanici koji izveštavaju o nižem nivou na dimenzijama Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima izveštavaju i o višem nivou anksioznosti.

Tabela 6-22. Parcijalni doprinosi prediktora anksioznosti

	β	t	p	sr ²
Samoprihvatanje - kompetencija	-.156	-3.785	.000	.019
Autonomija	-.159	-3.130	.002	.013
Pozitivni odnosi sa drugima	-.154	-2.925	.004	.012

sr² – kvadrirana semiparcijalna korelacija

6.4.2. Relacija mera psihološkog blagostanja i samostišavanja

Nakon utvrđivanja povezanosti psihološkog blagostanja i anksioznosti, pristupilo se ispitivanju relacije sa sledećom varijablom negativnog mentalnog zdravlja - samostišavanjem. Samostišavanje se odnosi na stepen supresije sopstvenih potreba, osećanja i mišljenja da bi se zadovoljile potrebe partnera/ke, te održao partnerski odnos i usmerava osobu na poželjno ponašanje u vezi sa partnerom/kom, čak i kada je to ponašanje u sukobu sa njenim željama i potrebama.

Ispitivanjem korelacija mera psihološkog blagostanja i samostišavanja je utvrđeno da su Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima statistički značajno povezani sa Samostišavanjem, dok Samoprihvatanje-kompetencija i Samostišavanje nisu. Pri tome je jačina povezanosti Autonomije i Samostišavanja umerena, a

Pozitivnih odnosa sa drugima i Samostišavanja niska. U tabeli 6-23. su prikazane visine korelacija.

Tabela 6-23. Koeficijenti korelacije mera psihološkog blagostanja i Samostišavanja

		Samoprihvatanje - kompetencija	Autonomija	Pozitivni odnosi sa drugima
Samostišavanje	r	-.068	-.376	-.258
	p	.085	.01	.01

Da bi se detaljnije ispitala relacija ovih varijabli i odgovorilo na pitanje u kojoj meri Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima objašnjavaju varijansu Samostišavanja primenjena je višestruka regresiona analiza. U regresioni model, koji se pokazao u celini statistički značajan, kao prediktori su uključeni Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima, dok je Samostišavanje bilo kriterijum. Navedeni prediktori objašnjavaju oko 14% varijanse Samostišavanja ($R^2 = 0,141$, korigovani $R^2 = 0.138$, $F(2,639) = 52.488$, $p < 0.01$).

Parcijalni doprinosi prediktora su prikazani u tabeli 6-24. na osnovu koje se vidi da statistički značajan doprinos u objašnjavanju varijanse Samostišavanja ima Autonomija, dok dimenzija Pozitivni odnosi sa drugima nema. Drugim rečima, Autonomija je značajan prediktor Samostišavanja, dok varijabla Pozitivni odnosi sa drugima nije. U skladu sa prethodnim analizama se može reći da ukoliko osoba ima manje izraženu Autonomiju vrlo verovatno će postizati viši skor na skali Samostišavanja.

Tabela 6-24. Regresioni koeficijenti

	β	t	p	sr^2
Autonomija	-.378	-7.446	.000	.075
Pozitivni odnosi sa drugima	.003	.056	.955	.000

sr^2 – kvadrirana semiparcijalna korelacija

6.4.3. Relacija mera psihološkog blagostanja i optimizma i pesimizma

Ispitivanje postojanja povezanosti mera psihološkog blagostanja sa optimizmom i pesimizmom je pokazalo da su sve mere psihološkog blagostanja u statistički značajnoj korelaciji i sa optimizmom i sa pesimizmom – pri čemu sa porastom optimizma rastu i dimenzije psihološkog blagostanja, dok sa porastom pesimizma opadaju. Vrednosti Pirsonovih koeficijenata korelacije dimenzija psihološkog blagostanja sa optimizmom i pesimizmom su prikazane u tabeli 6-25.

Tabela 6-25. Korelacije mera psihološkog blagostanja sa optimizmom i pesimizmom

		Samprihvatanje – kompetencija	Autonomija	Pozitivni odnosi sa drugima
Optimizam	r	.426	.296	.283
	p	.000	.000	.000
Pesimizam	r	-.355	-.464	-.461
	p	.000	.000	.000

Optimizam

Dalje ispitivanje strukture relacija mera psihološkog blagostanja i optimizma, te psihološkog blagostanja i pesimizma vršeno je regresionim analizama. Dosadašnja istraživanja (Ferguson i Goodwin, 2010) pokazuju da su optimizam i pesimizam prediktori psihološkog blagostanja, te su ove varijable uključene kao prediktori, a Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima su bili kriterijumi.

Regresione analize su pokazale da je Optimizam značajan prediktor Samoprihvatanja-Kompetencije ($R^2 = 0,181$, korigovani $R^2 = 0.180$, $F(1,640) = 141,776$, $p < 0.01$), Autonomije ($R^2 = 0,088$, korigovani $R^2 = 0.086$, $F(1,640) = 61,677$, $p < 0.01$) i Pozitivnih odnosa sa drugima ($R^2 = 0,080$, korigovani $R^2 = 0.079$, $F(1,640) = 55,822$, $p < 0.01$)

Jedinstveni doprinosi prediktora prikazani u tabeli 6-26. govore da je Optimizam bolji prediktor Samoprihvatanja-kompetencije, u odnosu na Autonomiju i Pozitivne odnose sa drugima.

Na osnovu rezultata, može se očekivati da osobe koje pokazuju viši nivo optimizma istovremeno u većoj meri i prihvataju svoju ličnost u celini, imaju doživljaj sopstvene kompetentnosti, razvijenu autonomiju i održavaju dobre i ispunjavajuće odnose sa svojom okolinom.

Tabela 6-26. Regresioni koeficijenti - Optimizam

	Samoprihvatanje - kompetencija	Autonomija	Pozitivni odnosi sa drugima
β	.426	.296	.283
t	11.907	7.853	7.471
p	.01	.01	.01
sr ²	.181	.088	.080

sr² – kvadrirana semiparcijalna korelacija

Pesimizam

U sledećem koraku je ispitivana mogućnost predikcije mera psihološkog blagostanja pesimizmom. Prediktor je bio Pesimizam, a kriterijumske varijable su bile Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Rezultati su pokazali da je Pesimizam je značajan prediktor Samoprihvatanja – kompetencije ($R^2 = 0,126$, korigovani $R^2 = 0.125$, $F(1,640) = 92,296$, $p < 0.01$), Autonomije ($R^2 = 0,215$, korigovani $R^2 = 0.214$, $F(1,640) = 175,789$, $p < 0.01$) i Pozitivnih odnosa sa drugima ($R^2 = 0,212$, korigovani $R^2 = 0.211$, $F(1,640) = 172,467$, $p < 0.01$). Na osnovu analize parcijalnih doprinosa prediktora prikazanih u tabeli 6-27. može se reći da je Pesimizam nešto bolji prediktor Autonomije i Pozitivnih odnosa sa drugima nego Samoprihvatanja – kompetencije.

Tabela 6-27. Regresioni koeficijenti - Pesimizam

	Samoprihvatanje - kompetencija	Autonomija	Pozitivni odnosi sa drugima
β	-.355	-.464	-.461
t	-9.607	-13.259	-13.133
p	.000	.000	.000
sr^2	.126	.215	.213

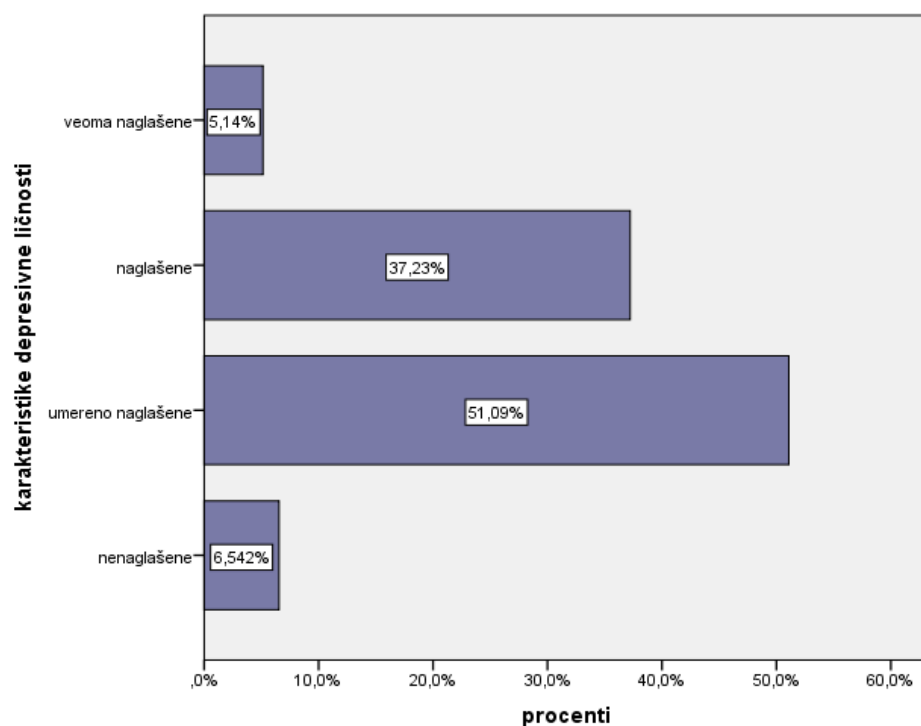
sr^2 – kvadrirana semiparcijalna korelacija

Prema prikazanim rezultatima, pesimistične osobe najverovatnije izveštavaju o sniženom psihološkom blagostanju u celini, sklonosti ka konformizmu, nezadovoljavajućim odnosima sa drugima, te niskom nivou prihvatanja sopstvene ličnosti i nejasno koncipiranom smislu života.

6.4.4. Relacija mera psihološkog blagostanja i depresivne ličnosti

Da bi se ostvario cilj ispitivanja odnosa mera psihološkog blagostanja i karakteristika depresivne ličnosti primenjena je multivarijatna analiza varijanse – MANOVA. Kao zavisne varijable su uključene mere psihološkog blagostanja: Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Nezavisna varijabla je bila izraženost karakteristika depresivne ličnosti i obuhvatala je sledeće kategorije: nenaglašene karakteristika depresivne ličnosti, umereno naglašene karakteristike depresivne ličnosti, naglašene karakteristike depresivne ličnosti i veoma naglašene karakteristike depresivne ličnosti. Na grafiku 6-3. je prikazana procentualna raspodele kategorija izraženosti karakteristika depresivne ličnosti, na osnovu koje se vidi da 51% ispitanika ima umereno izražene karakteristike depresivne ličnosti, a da samo oko 7% ispitanika nema karakteristika depresivne ličnosti.

Grafik 6-3. Procentualna raspodela izraženosti karakteristika depresivne ličnosti

Sve korelacije depresivne ličnosti i mera psihološkog blagostanja su značajne na nivou 0.01, srednje jačine i negativne.

Tabela 6-28. Korelacije depresivne ličnosti i mera psihološkog blagostanja

	Samoprihvatanje - kompetencija	Autonomija	Pozitivni odnosi sa drugima
Depresivna ličnost	-.308	-.432	-.376

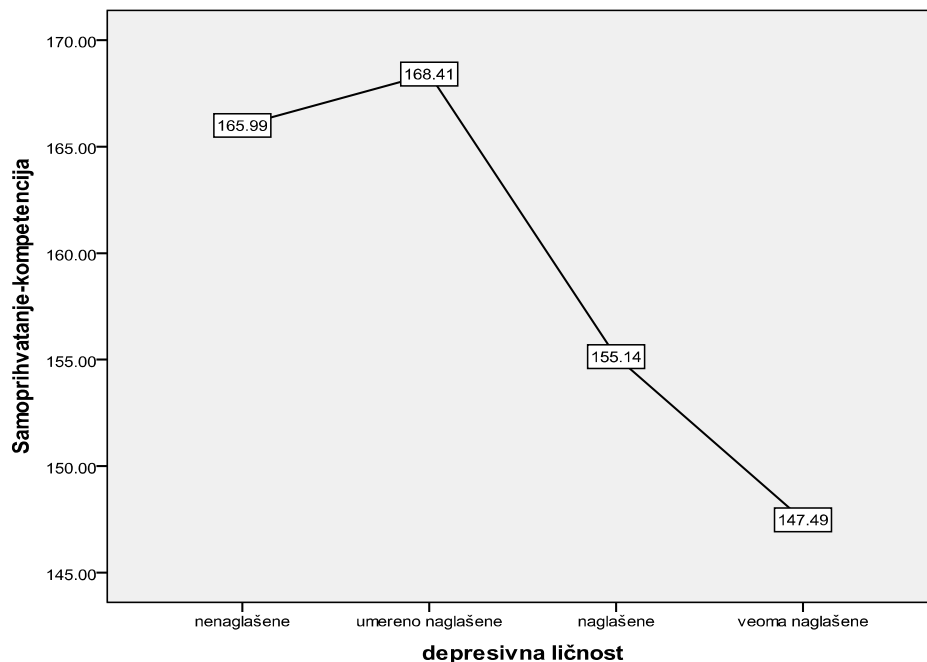
Rezultati MANOVE su pokazali da je model u celini statistički značajan (Wilks' Lambda = .760, $F = 20.507$, $p < 0.01$, parcijalni eta kvadrat = 0,087), pri čemu je efekat mali (oko 9% varijanse kompozita mera psihološkog blagostanja je objašnjeno karakteristikama depresivne ličnosti).

Ispitivanje efekta izraženosti depresivnih karakteristika ličnosti na pojedinačne dimenzije psihološkog blagostanja je pokazalo statistički značajan efekat na dimenzije: Samoprihvatanje-kompetencija ($F = 20.584$, $p < 0.01$, parcijalni eta

kvadrat = 0,088), Autonomija ($F = 45.845$, $p < 0.01$, parcijalni eta kvadrat = 0,177) i Pozitivni odnosi sa drugima ($F = 51.762$, $p < 0.01$, parcijalni eta kvadrat = 0,196). Kompletni post hoc LSD testovi se nalaze u priložima.

Na osnovu vrednosti aritmetičkih sredina prikazanih na grafiku 10-4. se vidi da najviši nivo Samoprihvatanja-kompetencije imaju ispitanici sa umereno izraženim depresivnim karakteristikama ličnosti, a najniži ispitanici sa veoma naglašenim depresivnim karakteristikama ličnosti. Analiza post hoc testova primenjene MANOVE je pokazala da se u nivou Samoprihvatanja-kompetencije značajno razlikuju grupa ispitanika nenaglašenih depresivnih karakteristika ličnosti ($MD = 165.994$, $SD = 3.529$) i grupa ispitanika sa naglašenim ($MD = 155.139$, $SD = 1.479$) i veoma naglašenim ($MD = 147.486$, $SD = 3.981$) depresivnim karakteristikama ličnosti, te grupa ispitanika sa umereno naglašenim ($MD = 168.406$, $SD = 1.479$) depresivnim karakteristikama ličnosti od grupa ispitanika sa naglašenim ($MD = 155.139$, $SD = 1.479$) i veoma naglašenim ($MD = 147.486$, $SD = 3.981$) depresivnim karakteristikama ličnosti. Grupe ispitanika sa nenaglašenim i umereno naglašenim depresivnim karakteristikama ličnosti, kao i grupe ispitanika sa naglašenim i veoma naglašenim depresivnim karakteristikama ličnosti se statistički značajno ne razlikuju.

Grafik 6-4. Aritmetičke sredine skorova na dimenziji Samoprihvatanje-kompetencija

Grafik 6-5. prikazuje aritmetičke sredine grupa ispitanika na dimenziji Autonomija. Ispitanici sa umereno naglašenim depresivnim karakteristikama pokazuju najviši nivo Autonomije, dok ispitanici sa veoma naglašenim karakteristikama pokazuju najniži nivo Autonomije. Post hoc testovi su pokazali da se statistički značajno ne razlikuju jedino grupe ispitanika sa nenaglašenim i umereno naglašenim karakteristikama depresivne ličnosti, dok se sve ostale grupe međusobno statistički značajno razlikuju. U tabeli 6-29. su prikazane aritmetičke sredine i standardne devijacije različitih grupa na dimenziji Autonomija.

Grafik 6-5. Aritmetičke sredine na dimenziji Autonomija

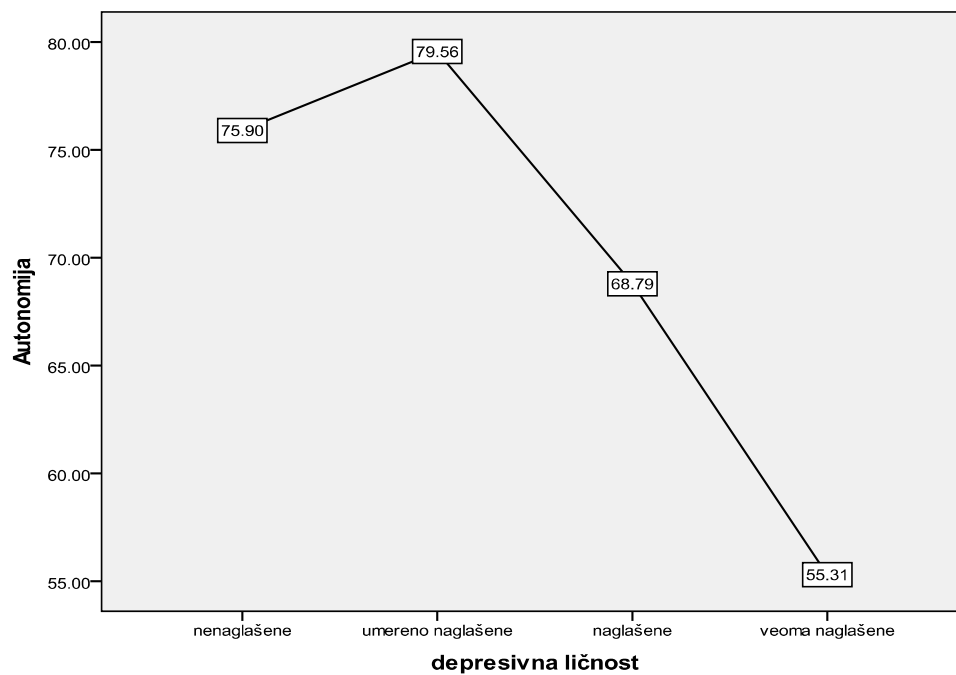

Tabela 6-29. Aritmetičke sredine i standardne devijacije na dimenziji Autonomija

Karakteristike depresivne ličnosti	AS	SD
Nema	75.903	2.213
Umereno naglašene	79.559	.792
Naglašene	68.793	.928
Veoma naglašene	55.308	2.497

Izraženost depresivnih karakteristika ličnosti u različitim grupama je prikazana na grafiku 6-6. Najviši stepen izraženosti dimenzije Pozitivni odnosi sa drugima imaju ispitanici sa umereno naglašenim depresivnim karakteristikama ličnosti (MD = 74.788, SD = .717), a najniži ispitanici sa veoma naglašenim depresivnim karakteristikama ličnosti (MD = 54.447, SD = 2.261). Tabela 6-30. prikazuje aritmetičke sredine i standardne devijacije svih grupa ispitanika. Post hoc testovi su pokazali da se u nivou dimenzije Pozitivni odnosi sa drugima statistički značajno ne razlikuju jedino grupa ispitanika sa nenaglašenim karakteristikama depresivne ličnosti i grupa ispitanika sa naglašenim karakteristikama depresivne ličnosti, dok se sve ostale grupe ispitanika međusobno statistički značajno razlikuju.

Grafik 6-6. Aritmetičke sredine na dimenziji Pozitivni odnosi sa drugima

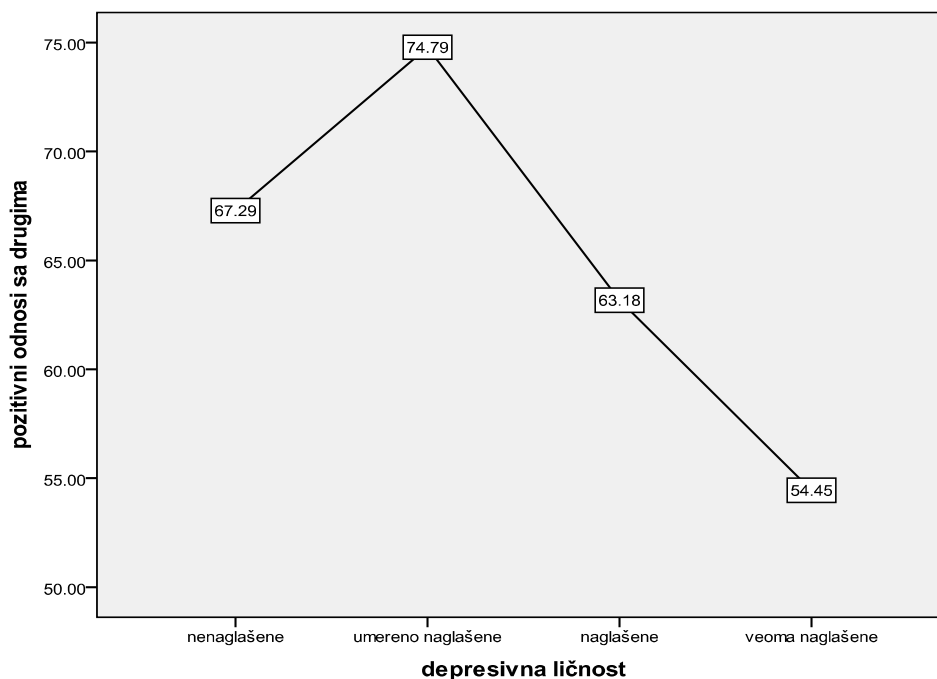

Tabela 6-30. Aritmetičke sredine i standardne devijacije na dimenziji Pozitivni odnosi sa drugima

Karakteristike depresivne ličnosti	AS	SD
Nema	67.287	2.005
Umereno naglašene	74.788	.717
Naglašene	63.175	.840
Veoma naglašene	54.447	2.261

6.5. Ispitivanje strukture relacija mera psihološkog blagostanja i samoprocena fizičkog zdravlja i materijalne situacije

Samoprocena fizičkog zdravlja

Kao još jedan način za bolje opisivanje i proveru validnosti konstrukta psihološkog blagostanja, ispitane su relacije dimenzija psihološkog blagostanja sa samoprocenama fizičkog zdravlja i materijalne situacije. Samoprocena fizičkog zdravlja je ispitivana ajtemom: „Kako procenjujete svoje fizičko zdravlje?“ na koji ispitanici odgovaraju petostepenom skalom: 1 – odlično, 2 – dobro, 3 – osrednje, 4 – slabo, 5 – veoma slabo. Procena zadovoljstva materijalnom situacijom je ispitivana ajtemom: „Kako procenjujete svoju materijalnu situaciju?“ na koji su ispitanici odgovarali biranjem jedne od ponuđenih opcija: 1 – dobra, 2 – osrednja, 3 – loša, 4 – ne želim da odgovorim. Oni ispitanici koji su odabrali opciju „4“, odnosno nisu želeli da izveštavaju o svojoj proceni materijalne situacije nisu uključeni u analizu odnosa samoprocene materijalne situacije i mera psihološkog blagostanja.

Rezultati analize korelacija prikazanih u tabeli 6-31. su pokazali da je procena fizičkog zdravlja statistički značajno povezana sa svim merama psihološkog blagostanja, pri čemu su korelacije sa Autonomijom i Pozitivnim odnosima sa drugima niskog intenziteta. Utvrđena statistički značajna povezanost mera psihološkog blagostanja i samoprocene fizičkog zdravlja je u skladu sa očekivanjima i rezultatima prethodnih istraživanja izloženim u teorijskom delu rada.

Tabela 6-31. Korelacije samoprocene fizičkog stanja i dimenzija psihološkog blagostanja

		Samoprocena fizičkog zdravlja
Samoprihvatanje - kompetencija	r	0.367
	p	0.000
Autonomija	r	0.197
	p	0.000
Pozitivni odnosi sa drugima	r	0.212
	p	0.000

Da bi se utvrdilo da li su mere psihološkog blagostanja adekvatni prediktori samoprocena fizičkog zdravlja primenjena je višestruka regresiona analiza. Kao prediktori su uključene sve dimenzije psihološkog blagostanja: Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Kriterijum je bila samoprocena fizičkog zdravlja. Rezultati analize su pokazali da je model u celini statistički značajan ($R^2 = 0,139$, korigovani $R^2 = 0.135$, $F(3,638) = 34.318$, $p < 0.01$), odnosno da varijable psihološkog blagostanja objašnjavaju oko 14% varijanse samoprocene fizičkog zdravlja.

Jedinstveni doprinosi varijabli prikazani u tabeli 6-32. pokazuju da jedino dimenzija Samoprihvatanje-kompetencija ima statistički značajan doprinos varijansi samoprocene fizičkog zdravlja. Drugim rečima, ispitanici koji postižu visoke skorove na dimenziji Samoprihvatanje-kompetencija svoje fizičko zdravlje procenjuju kao odlično ili veoma dobro.

Tabela 6-32. Jedinstveni doprinosi prediktora subjektivne procene zdravlja

	β	t	p	sr^2
Samoprihvatanje - kompetencija	.341	8.218	.000	.097
Autonomija	.048	-.942	.347	.001
Pozitivni odnosi sa drugima	-.021	-.388	.698	.000

sr^2 – kvadrirana semiparcijalna korelacija

Samoprocena materijalne situacije

Ispitivanjem povezanosti samoprocene materijalne situacije i dimenzija psihološkog blagostanja su utvrđene statistički značajne niske pozitivne korelacije ove varijable sa sve tri dimenzije psihološkog blagostanja. Koeficijenti korelacije su prikazani u tabeli 6-33.

Tabela 6-33. Korelacije samoprocene materijalnog stanja i psihološkog blagostanja

		Samoprocena materijalnog stanja
Samoprihvatanje - kompetencija	r	0.225
	p	0.000
Autonomija	r	0.091
	p	0.027
Pozitivni odnosi sa drugima	r	0.111
	p	0.007

Za dalju proveru mogućnosti predikcije samoprocene materijalne situacije dimenzijama Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima primenjena je višestruka regresiona analiza čiji rezultati su pokazali da je model u celini statistički značajan ($R^2 = 0,051$, korigovani $R^2 = 0.046$, $F(3,594) = 10.537$, $p < 0.01$), ali da je procenat objašnjene varijanse samo oko 5%.

U tabeli 6-34. su prikazani jedinstveni doprinosi prediktorskih varijabli na osnovu kojih se vidi da jedino dimenzija Samoprihvatanje-kompetencija ima statistički značajan jedinstveni doprinos varijansi samoprocene materijalne situacije. Na osnovu prethodnih rezultata može se reći da ispitanici koji postižu više nivoe na dimenziji Samoprihvatanje-kompetencija bolje procenjuju i svoju materijalnu situaciju, ali je pri interpretaciji dobijenih rezultata potrebno voditi računa o tome da je procenat objašnjene varijanse kriterijuma prediktorskim varijablama veoma mali (svega 5%).

Tabela 6-34. Jedinstveni doprinosi prediktorskih varijabli

	β	t	p	sr^2
Samoprihvatanje - kompetencija	.220	-4.868	.000	0.038
Autonomija	.004	.064	.949	0.000
Pozitivni odnosi sa drugima	-.013	-.233	.816	0.000

6.6. Ispitivanje strukture relacija mera psihološkog blagostanja i demografskih varijabli (pol, uzrast, nivo obrazovanja, bračno stanje, radni status)

Da bi se ispitaio odnos mera psihološkog blagostanja i sociodemografskih varijabli primenjena je multivarijatna analiza kovarijanse. Kao zavisne varijable uključene su dimenzije psihološkog blagostanja: Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Nezavisne varijable su bile: pol, nivo obrazovanja, bračno stanje i radni status. Za potrebe analize su početne kategorije sažete na manji broj. Radni status je obuhvatao kategorije: zaposlen/a, nezaposlen/a, penzioner/ka i student/kinja. Nivo obrazovanja je obuhvatao kategorije: osnovna škola, srednja škola i fakultet ili više, a bračni status je obuhvatao kategorije: u braku, nisu u braku, razvedeni/udovištvo. S obzirom na to da je u prethodnim istraživanjima (Bradburn, 1969, Ryff, 1989, Ryff i Singer, 2008) i psihološkog i subjektivnog blagostanja utvrđena promena nivoa blagostanja u odnosu na uzrast, starost ispitanika je uključena u analizu kao kovarijat. Provera normalnosti, linearnosti, homogenosti i multikolinearnosti nije pokazala značajnije narušavanje pretpostavki.

Multivarijatna analiza kovarijanse je pokazala da kada se efekat uzrasta na mere psihološkog blagostanja drži pod kontrolom i dalje postoji statistički značajan efekat pola, nivoa obrazovanja i bračnog stanja na kompozit mera psihološkog blagostanja. Efekti interakcije demografskih varijabli na psihološko blagostanje nisu statistički značajni. Statistici statističke značajnosti su prikazani u tabeli 6-35., a univarijatni efekti u tabeli 6-36.

Tabela 6-35. Statistički značajni efekti demografski varijabli na mere psihološkog blagostanja

	F	p	Eta
Nivo obrazovanja	2,196	,041	,011
Bračno stanje	2,447	,023	,012
Pol	3,329	,019	,017

Tabela 6-36. Univarijatni efekti sociodemografskih varijabli na mere psihološkog blagostanja

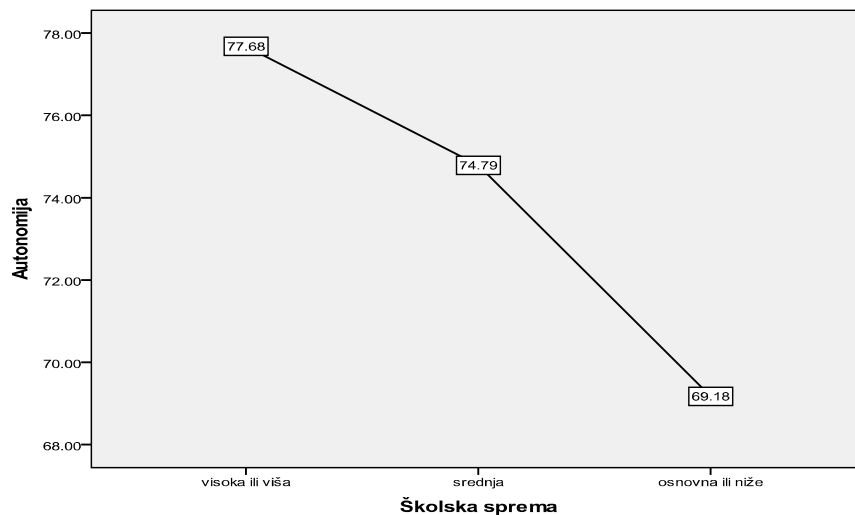
		SS	df	MS	F	p	Eta
Uzrast	Samoprihvatanje - kompetencija	633.872	1	633.872	1.215	.271	.002
	Autonomija	1645.423	1	1645.423	6.827	.009	.011
	Pozitivni odnosi sa drugima	932.875	1	932.875	4.758	.030	.008
Pol	Samoprihvatanje - kompetencija	4662.198	1	4662.198	8.936	.003	.015
	Autonomija	27.426	1	27.426	.114	.736	.000
	Pozitivni odnosi sa drugima	17.937	1	17.937	.091	.762	.000
Nivo obrazovanja	Samoprihvatanje - kompetencija	2836.656	2	1418.328	2.719	.067	.009
	Autonomija	2666.467	2	1333.234	5.532	.004	.018
	Pozitivni odnosi sa drugima	1258.174	2	629.087	3.209	.041	.011
Bračno stanje	Samoprihvatanje - kompetencija	2474.734	2	1237.367	2.372	.094	.008
	Autonomija	846.319	2	423.160	1.756	.174	.006
	Pozitivni odnosi sa drugima	2398.827	2	1199.414	6.118	.002	.020

Iz prethodne tabele se vidi da postoje statistički značajne polne razlike u nivou dimenzije Samoprihvatanje-kompetencija, pri čemu muškarci imaju niži nivo ($AS = 160.55$, $SD = 23.83$) od žena ($AS = 163.43$, $SD = 23.898$).

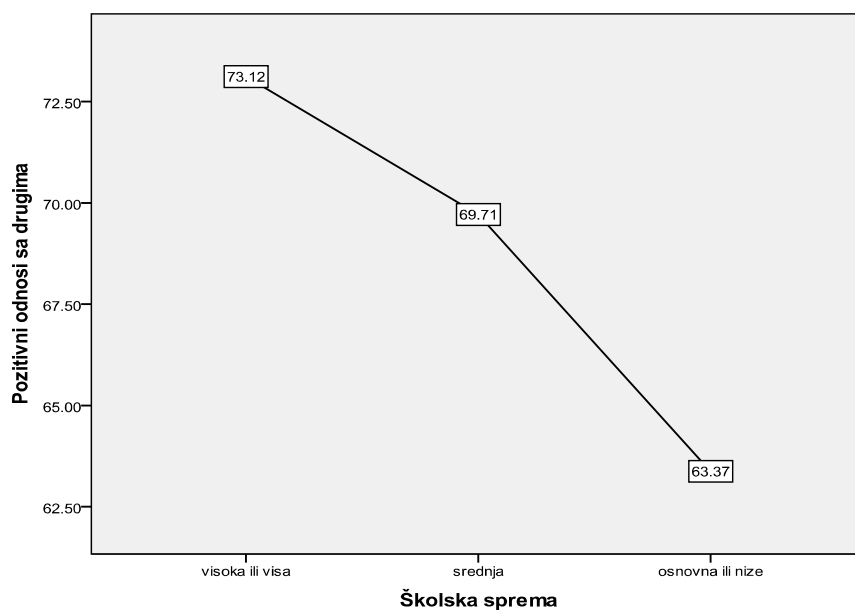
Nivo obrazovanja ima statistički značajan efekat na dimenzije Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima, a bračni status na dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima.

Kako se na graficima 6-7. i 6-8. može videti najviši stepen izraženosti Autonomije i Pozitivnih odnosa sa drugima pokazuju ispitanici koji su visoko obrazovani, a najniži oni koji imaju osnovnoškolsko obrazovanje. Ove dve grupe ispitanika se statistički značajno razlikuju i u nivou Pozitivnih odnosa sa drugima.

Grafik 6-7. Aritmetičke sredine grupa različitog nivoa obrazovanja na dimenziji Autonomija

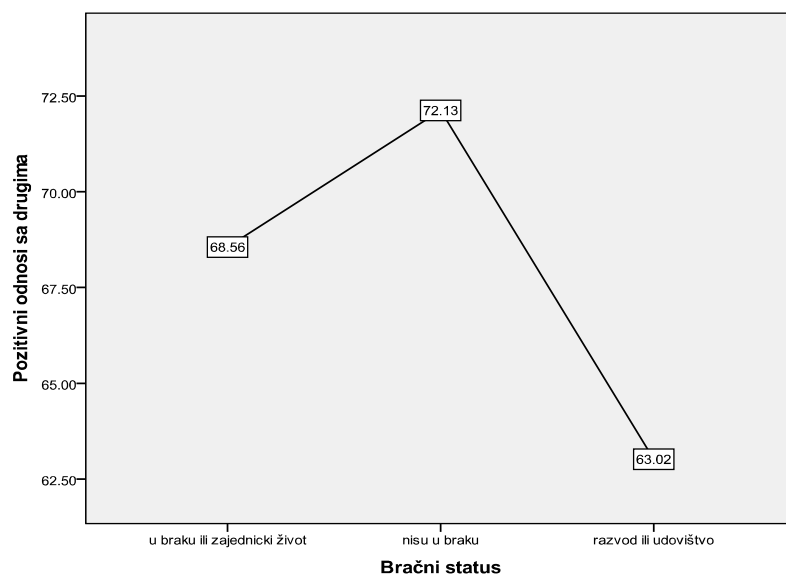

Grafik 6-8. Aritmetičke sredine grupa različitog nivoa obrazovanja na dimenziji Pozitivni odnosi sa drugima

Bračno stanje ima statistički značajan efekat na dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima. Post hoc LSD testovima je utvrđeno da se razlikuju grupe ispitanika koji su u formalnom ili neformalnom braku (AS = 68.56, SD = 0.77) od ispitanika koji su razvedeni ili udovci (AS = 63.02, SD = 1.61). Grupa ispitanika koji nisu u braku iako izveštava o najvišem nivou Pozitivnih odnosa sa drugima se statistički značajno ne razlikuje od grupe ispitanika u formalnom ili neformalnom braku i grupe ispitanika sa iskustvom udovištva ili razvoda. Drugim rečima, ispitanici koji imaju iskustvo razvoda ili udovištva postižu značajno niže skorove na dimenziji Pozitivni odnosi sa drugima od ispitanika koji su u braku ili koji nisu u braku.

Grafik 6-9. Aritmetičke sredine grupa različitog bračnog statusa na dimenziji Pozitivni odnosi sa drugima

6.7. Ispitivanje relacije psihološkog blagostanja i utvrđenih značajnih korelata

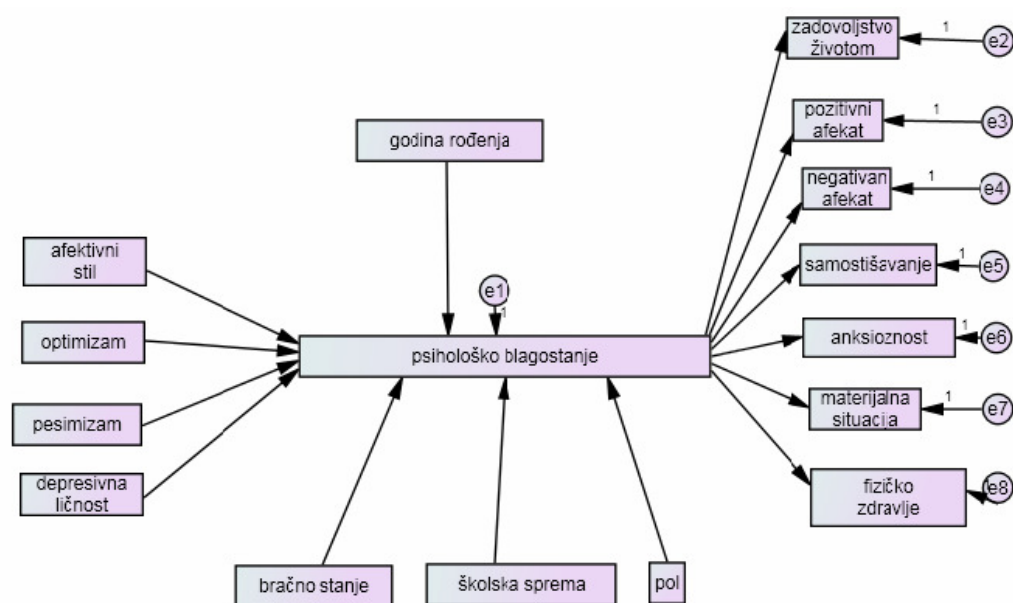
Prikazana istraživanja i dosadašnje regresione analize sprovedene u okviru ovog istraživanja su pokazale da su partnerski afektivni stil vezivanja, pesimizam, optimizam i depresivna ličnost značajni prediktori dimenzija psihološkog blagostanja (Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima), te da su dimenzije psihološkog blagostanja prediktori mera subjektivnog blagostanja, anksioznosti, samostišavanja i subjektivnih samoprocena materijalne situacije i fizičkog zdravlja. Takođe, multivarijatnom analizom kovarijanse utvrđeni su značajni efekti pola, nivoa obrazovanje i bračnog statusa, pri kontroli uzrasta na pojedine dimenzije psihološkog blagostanja. Sa ciljem rezimiranja dobijenih veza u preglednijem formatu postavljen je strukturalni model prikazan na slici 6-4. Zbog kompleksnosti modela umesto pojedinačnih dimenzija psihološkog blagostanja (Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima) u model je uključena prva glavna komponenta psihološkog blagostanja, koja je prethodno ekstrahovana eksploratornom faktorskom analizom. Kao pokazatelji podesnosti modela korišćeni su GFI, CFI, RMSEA i SRMS.

Testiranje modela je pokazalo nezadovoljavajuću podesnost (koeficijenti podesnosti su prikazani u tabeli 6-37.), te je model korigovan uključivanjem dodatnih kovarijacija i direktnih veza.

Tabela 6-37. Koeficijenti podesnosti početnog modela

χ^2	df	p	χ^2/df	GFI	CFI	RMSEA (90% CI)	SRMR
1633.33	105	0.000	15.555	.722	.402	0.151 (.144 - .157)	0.1617

Slika 6-4. Pretpostavljeni strukturalni model

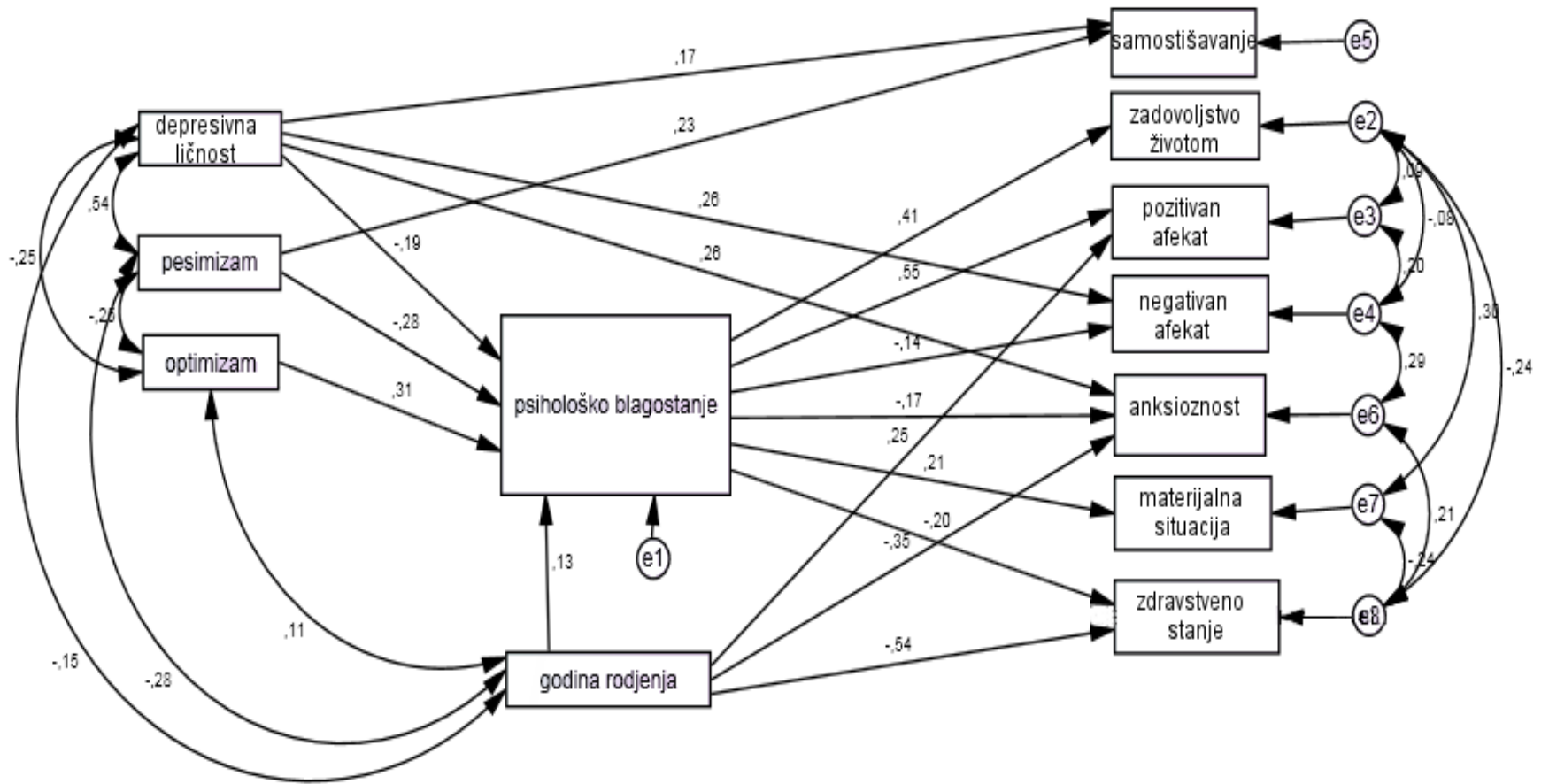
Korigovani model sa odgovarajućim koeficijentima podesnosti je prikazan na slici 6-5. na sledećoj strani.

Tabela 10-38. Koeficijenti podesnosti korigovanog modela

χ^2	df	p	χ^2/df	GFI	CFI	RMSEA (90% CI)	SRMR
92.536	35	0.000	2.644	0.977	0.974	0.51 (0.38 – 0.63)	0.375

Prikazani model pokazuje da optimizam, pesimizam, depresivna ličnost i godine rođenja imaju direktan uticaj na psihološko blagostanje. Godine rođenja imaju direktan uticaj i na pozitivan afektivitet, anksioznost i samoprocenu fizičkog zdravlja. Depresivna ličnost, takođe, ima i direktan uticaj na negativan afektivitet, anksioznost i samostišavanje, na koje i pesimizam ima direktan uticaj. Uključivanjem navedenih veza, gubi se značajan direktni uticaj psihološkog blagostanja na samostišavanje i značajni efekti pola, nivoa obrazovanja i bračnog stanja na psihološko blagostanje.

Slika 6-5. Korigovani strukturalni model

7. Diskusija

Validacija Skala psihološkog blagostanja Carol Ryff

Carol Ryff je svoj multidimenzioni model psihološkog blagostanja konstruisala pre 25 godina, no, njegova struktura još uvek nije definitivno potvrđena ni opovrgnuta. Uzevši u obzir da je psihološko blagostanje jedan od ključnih pojmova pozitivne psihologije, ne iznenađuje to što interesovanje istraživača za ispitivanje strukture psihološkog blagostanja i konstruisanje odgovarajućeg instrumenta za njegovo merenje još uvek traje. Takođe, pregledom literature se može videti da u našoj zemlji ispitivanje psihološkog blagostanja nije široko zastupljeno, te je prikazano istraživanje sprovedeno sa ciljem doprinosa boljem razumevanju psihološkog blagostanja odraslih u Srbiji. Da bi se to ostvarilo, prvobitno je ispitivan multidimenzioni model psihološkog blagostanja Carol Ryff, odnosno, proveravana je faktorska stuktura i psihometrijske karakteristike instrumenta namenjenog za merenje dimenzija psihološkog blagostanja.

Konfirmativne faktorske analize skala psihološkog blagostanja Carol Ryff različitih dužina (84, 54, 42 i 18 ajtema) nisu pokazale zadovoljavajuće koeficijente podesnosti modela. Ni nakon korekcija modela nije ostvarena zadovoljavajuća podesnost šestodimenzionog modela nezavisno od dužine skale. Ovi nalazi nisu neobični, s obzirom na to da je i sama autorka prilikom konstrukcije skale utvrdila visoke interkorelacije među pojedinim faktorima (Ovladavanje okruženjem i Samoprihvatanje – 0.76, Svrha života i Samoprihvatanje – 0.72, Personalni rast i Svrha života – 0.72) koje su ukazivale na preklapanje predmeta merenja (Ryff, 1989). No, na osnovu toga što su prilikom konstrukcije skale zadržani samo oni ajtemi koji su imali više interdimenzione korelacije u odnosu na korelacije sa drugim dimenzijama i na osnovu toga što navedene dimenzije imaju različite raspodele

koeficijenata korelacije sa drugim psihološkim merama - Affect balance scale (Bradburn, 1969), The life satisfaction index (Neugarten i saradnici, 1961), Self-esteem (Rosenberg, 1965), The Revised Philadelphia Geriatric Center Morale Scale (Lawton, 1972), Locus controle (Levenson, 1974) i Depression Scale (Zung, 1965) – Ryff-ova zaključuje da se ipak radi o različitim dimenzijama.

Kasnije validacije šestofaktorskog modela su koristile različite uzorke i skale različite dužine te dale oprečne rezultate. Clarke i saradnici (2001) su koristeći skalu dužine 18 ajtema na uzorku starih osoba oba pola utvrdili da najbolju podesnost ima model sa šest dimenzija pri čemu 2 ajtema zasićuju predviđenu dimenziju i još jednu. No, iako su koeficijenti podesnosti modela uz navedenu korekciju bili prihvatljivi, koeficijenti interne konzistencije za sve supskale su bili niski, te Clarke i saradnici (2001) preporučuju dalja poboljšanja skale.

Sledeća provera validnosti šestodimenzionog modela nije potvrdila apriorni model Ryff-ove. Kafka i Kozma (2002) su na uzorku od 277 odraslih i dužini skale od 120 ajtema primenili eksploratornu faktorsku analizu. Kada broj faktora nije bio definisan, ekstrahovano je 15 faktora prema Gutman – Kajzerovom kriterijumu. Pri definisanju broja faktora na šest, ajtemi se ne raspoređuju u očekivane dimenzije. Kada su autori u analizu uključili i ajteme Skale zadovoljstva životom i Skale sreće Memorijalnog njufaundlenskog univerziteta (Kafka i Kozma, 2002) ekstrahovano je 3 faktora od kojih je prvi objašnjavao skoro polovinu ukupne varijanse, a činili su ga ajtemi dimenzija Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast. Upravo ove dimenzije su prilikom konstrukcije skale imale visoke interkorelacije (Ryff, 1989), a neke od kasnijih validacija su pokazale da hijerarhijski trodimenzioni model u kome ove dimenzije čine jedan faktor II reda imaju zadovoljavajuće koeficijente podesnosti (Abbott i saradnici, 2006).

U daljim proverama modela, van Dierendonck (2004) na uzorcima studenata i odraslih primenjuje skale dužine 84, 54 i 18 ajtema. Potvrdio je šestodimenzioni model sa jednim opštim faktorom II reda u oba uzorka, pri čemu je predložio skalu dužine 39 ajtema. Skala dužine 18 ajtema je imala najbolje koeficijente podesnosti, ali istovremeno i niske koeficijente interne konzistencije, te visoke interkorelacije dimenzija Samoprihvatanje, Svrha života, Lični rast i Ovladavanje okruženjem.

Potvrdu multitemenzionalnosti modela na korigovanoj skali dužine 39 ajtema van Dierendonck sa saradnicima (2008) ponavlja i na uzorku adolescenata i odraslih španskog govornog područja uz visoke interkorelacije dimenzija Samoprihvatanje, Svrha života, Lični rast i Ovladavanje okruženjem.

Sledeća potvrda multidimenzionalnosti modela je usledila od Lindfors i saradnika (2006) koji navode da su na 18-ajtemskoj skali potvrdili na uzorku odraslih Švedana šestofaktorski model uz nezadovoljavajuće koeficijente interne konzistencije za sve supskale. S druge strane, Springer i Hauser (2006) na osnovu opsežne validacije na velikim uzorcima odraslih iz tri različite studije smatraju da nisu potvrdili model Ryff-ove. Dužine skale su varirale od 12 do 42 ajtema u zavisnosti od studije. Kritikujući metod validacije, odnosno tehniku prikupljanja podataka, primenjen nivo merenja i metod estimacije parametara Ryff-ove (1995), Springer i Hauser (2006) su sve podatke (nezavisno od studije i načina prikupljanja) tretirali kao ordinalne. U skladu sa tim koristili su i matrice polihoričkih korelacija. Testiranje različitih modela je pokazalo da uključivanje faktora metoda (faktora koji uključuje ajteme koji se obrnuto skoruju) značajno poboljšava koeficijente podesnosti modela. Dodatna poboljšanja podesnosti su postignuta dozvoljavanjem korelacija susednih ajtema. Nakon uvođenja korekcija za metodološke karakteristike instrumenta, pokazatelji podesnosti modela su dostigli zadovoljavajuće vrednosti za šestodimenzioni model. No, interkorelacije dimenzija su i dalje ostale veoma visoke, posebno korelacije Svrhe života, Ovladavanja okruženjem, Samoprihvatanja i Personalnog rasta. Na osnovu validiranja modela u sve tri studije, na različitim dužinama skala i sa primenom metodoloških korekcija Springer i Hauser (2006) zaključuju da šestodimenzionalnost modela Ryff-ove nije potvrđena i predlažu dalje korekcije skale i modela.

Inspirisani Springer – Hauser-ovom (2006) studijom i primenom matrica polihoričkih korelacija Abbott i saradnici (2006) su na odraslim Britankama i skali dužine 42 ajtema validirali šestodimenzionalnost modela. U testiranje modela su uključili još jedan metodski faktor (faktor pozitivno formulisanih ajtema). No, iako je uključivanje metodskih faktora dovelo do poboljšanja podesnosti modela i utvrđeno je da najbolju podesnost pokazuje šestodimenzioni model sa 2 dodatna metoda faktora, visine koeficijenata podesnosti i dalje nisu dozvoljavale da se zaključi da je

model potvrđen. Da bi postigli adekvatne indekse podesnosti, Abbott i saradnici (2006) koriguju model i skalu tako što isključuju 2 ajtema i premeštaju jedan ajtem iz jedne supskale u drugu (sa kojom je imao značajno višu korelaciju). Ponovljena testiranja različitih varijacija modela na korigovanoj skali su pokazala najbolju podesnost šestodimenzioni model sa jednim opštim faktorom II reda i 2 faktora metoda, te hijerarhijski model u kome su faktori Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima prvog reda, dok su ostale dimenzije koje su i u drugim studijama visoko korelirane (Svrha života, Samoprihvatanje, Ovladavanje okruženjem i Lični rast) uključene u faktor II reda. Ajtem analiza predloženog hijerarhijskog modela, odnosno faktora II reda je pokazala da se on odnosi na motivacioni aspekt psihološkog blagostanja koji uključuje orijentaciju ka cilju i samousmerenost, te ga Abbott i saradnici (2006) povezuju sa teorijom samodeterminacije Ryan-a i Deci-ja (2001) u okviru koje se navodi da se blagostanje dostiže zadovoljenjem tri bazične potrebe: autonomija, povezanost i kompetencija. Značajno je napomenuti da već sami autori (Abbott i sar, 2006) skreću pažnju da iako postoji preklapanje koncepta autonomije Ryff-ove i Ryan-a i Deci-ja, postoje i razlike u njihovom definisanju – autonomija kako je definišu Ryan i Deci se odnosi i na sržni koncept personalne kontrole, dok ajtemi Ryff-ove uključuju i nezainteresovanost za tuđe mišljenje.

Kao što se iz prethodnog pregleda validacija šestodimenzionog modela može videti provere modela su vršene na različitim dužinama skala, različitim uzrastima ispitanika i veličinama uzoraka, te različitim metodama. Upravo ova metodološka raznovrsnost rezultata prikazanih studija su podstakla Burns-a i Machin-a (2009) da sprovedu još jednu proveru validnosti modela Ryff-ove. Da bi prevazišli nedostatak koji proizilazi iz primene različitih dužina skala (skala dužine 18 ajtema ima samo po jedan isti ajtem u svakoj dimenziji kao skala od 42 ajtema) na uzorku studenata primenjuju skalu dužine 84 ajtema, a na uzorku nastavnika skalu od 54 ajtema. Eksploratorne faktorske analize podataka u obe studije su izdvojile tri faktora: Autonomija, Pozitivni odnosi sa drugima i treći faktor koga zasićuju Svrha života, Lični rast, Samoprihvatanje i Ovladavanje okruženjem. Nakon eksploratorne faktorske analize Burns i Machin (2009) primenjuju konfirmativnu faktorsku analizu sa očekivanjem da trofaktorski model dobijen eksploratornom analizom ima bolju podesnost nego šestodimenzioni model. Međutim, njihova očekivanja se nisu potvrdila – na oba uzorka najbolje koeficijente podesnosti su imali šestodimenzioni

modeli sa jednim opštim faktorom II reda i koreliranim greškama određenih ajtema, te autori predlažu hijerarhijski model uz sugestiju ka daljem proveravanju multidimenzione strukture psihološkog blagostanja.

Slične rezultate su dobili i Villar, Triado i Celdran (2010) u dve studije na uzorku starih. Ovi autori su takođe prvo primenili eksploratornu, a zatim konfirmativnu faktorsku analizu. Rezultati eksploratorne faktorske analize su izdvojili četiri faktora koje su Villar, Triado i Celdran (2010) nazvali: Samopouzdanje, Orijentacija ka budućnosti, Stres i Socijalna tenzija, pri čemu je početna skala bila 54, a krajnja, nakon modifikacije, 22 ajtema. Nakon implementacije modifikovane skale na drugom uzorku testiran je četvorofaktorski model, koji nije potvrđen.

Kako je uočljivo iz dosadašnjih validacija, nezavisno od toga da li je šestodimenzioni model potvrđen ili ne, konzistentno se ponavlja nalaz da su korelacije između četiri dimenzije veoma visoke. Uostalom, sama autorka je izvestila o visokim korelacijama ovih dimenzija prilikom konstruisanja skale, a u prilog tome da su u pitanju različite dimenzije navela da su uzrasne distribucije dimenzija različite (Ryff, 1989). Takođe, uvođenje metodskih faktora poboljšava podesnost modela. S druge strane, ni ekstrahovana trofaktorska – četvorofaktorska rešenja nisu potvrđena.

Uzevši u obzir prethodne studije, u ovom istraživanju su na skalama dužine 84, 54, 42 i 18 ajtema, ispitivane različite varijante korigovanih modela. Iako su Springer i Hauser (2006) kritikujući metod Ryff-ove sugerisali da se podaci tretiraju kao ordinalni, odlučeno je da se ova sugestija ne uvaži iz dva razloga. Prvi je što se težilo što približnijem ponavljanju metodoloških uslova (intervalni podaci i metoda ponderisanja najmanjih kvadrata) u kojima je Ryff-ova konstruisala i kasnije validirala svoj model. Drugi razlog proizilazi iz samog načina administracije upitnika. Iako bi se moglo diskutovati o nivou merenja podataka u kasnijoj validaciji Ryff-ove i Keyes-a (1995) na uzorku odraslih Amerikanaca i 18-ajtemskoj skali koja je administrirana telefonskim putem, pri čemu su ispitanici prvo pitani da li se slažu sa tvrdnjom, a zatim su određivali stepen svog slaganja ili neslaganja u trostepenom rasponu, u našem istraživanju su ispitanici samostalno popunjavali upitnik i procenjivali stepen svog slaganja sa tvrdnjom na šestostepenoj skali Likertovog tipa.

Kako je u odeljku sa rezultatima detaljnije objašnjeno nakon testiranja šestodimenzionog modela na skali dužine 84 ajtema, jedan ajtem je isključen iz analize i pristupilo se testiranju sledećih modela:

- model sa jednim opštim faktorom psihološkog blagostanja
- model šestofaktorske strukture i jednog faktora opšteg psihološkog blagostanja II reda
- model šestofaktorske strukture i jednog faktora II reda koji obuhvata dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast;
- trofaktorski model u kome jedan faktor obuhvata dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomija; a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima
- model koji čini trofaktorski model u kome jedan faktor obuhvata dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomije a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima i jedan faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda

Nijedan od testiranih modela nije pokazao zadovoljavajuće koeficijente podesnosti da bismo mogli reći da je potvrđena šestodimenziona struktura. Ovakav nalaz je korespondentan sa rezultatima van Dierendonck-a (2004), Burns-a i Muchin-a (2009) i Sirigatti-ja i saradnika (2009) koji su u svojim studijama koristili skalu iste dužine. Korelacije dimenzija Svrha života, Samoprihvatanje, Ovladavanje okruženjem i Lični rast su bile veoma visoke kao i u prethodno spomenutim validacijama (Ryff, 1989, van Dierendonck, 2004, van Dierendonck i sar., 2008, Springer i Hauser, 2006, Abbott i sar, 2006). Posebno su visoke korelacije između Svrhe života i Ovladavanja okruženjem – 0.981 i Svrhe života i Samoprihvatanja – 0.942 što može da ukazuje na preklapanje dimenzija. Pri tome, ni koeficijenti interne konzistencije čak tri dimenzije (Autonomija, Lični rast i Ovladavanje okruženjem) nisu dovoljno visoki da bi mogli govoriti o pouzdanom instrumentu.

U sledećem koraku je ispitivana struktura skale dužine 54 ajtema i testirani su isti modeli:

- model sa jednim opštim faktorom psihološkog blagostanja
- model šestofaktorske strukture i jednog faktora opšteg psihološkog blagostanja II reda
- model šestofaktorske strukture i jednog faktora II reda koji obuhvata dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast;
- trofaktorski model u kome jedan faktor obuhvata dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomija; a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima
- model koji čini trofaktorski model u kome jedan faktor obuhvata dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomije a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima i jedan faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda

Dobijeni rezultati su slični kao i u slučaju dužine skale od 83 ajtema. Koeficijenti podesnosti su bili nedovoljno visoki da bismo mogli reći da je potvrđen šestodimenzioni model, pri čemu su korelacije dimenzija visoke. Koeficijenti interne konzistencije svih supskala osim Pozitivni odnosi sa drugima su nedovoljno visoki.

U testiranju modela na skali dužine 42 ajtema su po ugledu na Springer-a i Hauser-a (2006) i Abbota i saradnika (2006) uvedeni i faktori metoda (faktori negativnih i pozitivnih ajtema). Testirani su modeli:

- šestodimenzioni model sa jednim faktorom II reda (Svrha života, Samoprihvatanje, Lični rast i Ovladavanje okruženjem) i faktorima Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima
- šestodimenzioni model sa jednim faktorom II reda (Svrha života, Samoprihvatanje, Lični rast i Ovladavanje okruženjem) i faktorima Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima sa dozvoljenim korelacijama među faktorima

- šestodimenzioni model sa jednim opštim faktorom II reda i dva faktora metoda
- šestodimenzioni model sa jednim faktorom II reda i dva faktora metoda i dozvoljenom korelacijom među faktorima

Kako se u rezultatima može videti, korespondentno sa rezultatima Abbott-ove (2006) studije – iako nisu korišćene matrice polihoričkih korelacija već su podaci tretirani kao intervalni, uvođenje faktora koji uključuju pozitivno i negativno formulisane ajteme dovodi do značajnog poboljšanja koeficijenata podesnosti, a najviše koeficijente je imao šestodimenzioni model sa jednim opštim faktorom i dva faktora metoda. Ipak, nisu svi koeficijenti dostigli kritične vrednosti za potvrdu modela – RMSEA i SRMR su imali vrednost koja govori u prilog podesnosti modela, dok GFI i CFI nisu. Ponovljene su visoke interkorelacije dimenzija.

Provera predloženog hijerarhijskog modela Abbott-a i saradnika (2006) na korigovanoj skali, a koji je uključivao Autonomiju i Pozitivne odnose sa drugima kao faktore prvog reda, faktor drugog reda koji je obuhvatao Svrhu života, Samoprihvatanje, Lični rast i Ovladavanje okruženjem, te dva faktora metoda, nije potvrdila multidimenzioni model. Takođe, primetan je trend opadanja pouzdanosti sa skraćivanjem skala. Nijedna supskala nije imala zadovoljavajući koeficijent interne konzistentnosti.

Psihološka istraživanja svakako karakteriše nastojanje da se sa što kraćim upitnicima prikupi što više informacija, te je najkraća verzija Skala psihološkog blagostanja Ryff-ove često korišćena i validirana. No, kao i sa dužim varijantama skala psihološkog blagostanja, u nekim prethodno navedenim studijama je model potvrđen, a u nekim nije.

U ovom istraživanju su testirani modeli:

- šestofaktorska struktura i jedan faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda
- model šestofaktorske strukture i jednog faktora II reda koji čine ajtemi Samoprihvatanja, Svrhe života, Ovladavanja okruženjem i Ličnog rasta

- trofaktorski model u kome jedan faktor obuhvata 4 dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomija, a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima
- model u kome jedan faktor obuhvata 4 dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomije, a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima i jedan faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda
- šestofaktorska struktura i jedan faktor opšteg psihološkog blagostanja II reda i metodski faktori
- model šestofaktorske strukture i jednog faktora II reda koji čine ajtemi Samoprihvatanja, Svrhe života, Ovladavanja okruženjem i Ličnog rasta, plus metodski faktori
- trofaktorski model u kome jedan faktor obuhvata 4 visoko korelirane dimenzije: Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast; drugi obuhvata dimenziju Autonomija; a treći dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima i metodski faktori

Kao što je prethodno već navedeno, u studijama (Springer i Hauser, 2006, Abbott i sar, 2006) uvođenje metodskih faktora poboljšava podesnost modela. Tako su i u ovom istraživanju podesniji bili modeli sa faktorima metoda u odnosu na one bez faktora metoda nezavisno od toga da li je model šestodimenzion ili trodimenzion. Poređenjem modela se vidi da najbolje koeficijente podesnosti ima šestofaktorski model sa jednim faktorom II reda koji obuhvata dimenzije Svrha života, Lični rast, Ovladavanje okruženjem i Samoprihvatanje, te dva metoda faktora. Ovakav nalaz jeste potvrda hijerarhijskog modela Abbott-ove i saradnika, no, ostaje pitanje prirode metodskih faktora, odnosno njihovog sadržaja. Naime, metodski faktori u ovom istraživanju su definisani po ugledu na istraživanje Abbott-ove koja ih je odredila na osnovu načina skorovanja. Jedan faktor obuhvata negativne stavke, odnosno sve stavke koje se obrnuto skoruju, a drugi pozitivne stavke, odnosno sve stavke koje se čije se skorovanje ne koriguje. Međutim, ukoliko se pogleda sama formulacija ajtema, u faktoru negativnih ajtema se ne nalaze samo negativno formulisani ajtemi, već i pozitivno i negativno formulisani. Uzevši to u obzir, može se postaviti pitanje, koje su latentne dimenzije u osnovi navedenih ajtema i da li su ovi faktori zaista faktori

metoda ili su dimenzije pozitivnog i negativnog psihološkog blagostanja. S druge strane, alfa koeficijenti interne konzistencije nemaju zadovoljavajuće vrednosti da bi za instrument mogli reći da je pouzdan.

Sumiranjem rezultata testiranja modela na različitim dužinama skala, može se zaključiti da u ovom istraživanju nije potvrđen šestodimenzioni model Carol Ryff. Uvođenje faktora negativno i pozitivno formulisanih ajtema značajno doprinosi poboljšanju podesnosti modela, pri čemu je najviše koeficijente podesnosti imao hijerarhijski model psihološkog blagostanja koji ima dva faktora I reda: Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima; jedan faktor II reda koji uključuje dimenzije: Svrha života, Lični rast, Samoprihvatanje i Ovladavanje okruženjem, te dva faktora metoda (pozitivni i negativni ajtemi) I reda. No, za neka buduća istraživanja, ostaje pitanje sadržaja faktora metoda.

Nakon konfirmativnih analiza koje nisu potvrdile teorijski predloženu strukturu Ryff-ove, primenjene su eksploratorne faktorske analize na skali dužine 84 ajtema metodom glavnih komponenti, uz kosouglu promaks rotaciju koja je odgovarajuća prethodno utvrđenim visokim interkorelacijama faktora (Ryff, 1989). Iako su Springer i Hauser (2006), te Abbott-ova i saradnici (2006) predlagali metod maksimalne verodostojnosti i polihoričke korelacije, odabran je metod glavnih komponenti i tretiranje podataka na intervalnom nivou da bi se što približnije ponovio metod koji je koristila Ryff-ova. Prema sugestiji Burns-a i Machin-a (2009) koji su kritikovali postojeće validacije sprovedene na kraćim verzijama skala (Clarke i saradnici, 2001, Abbott i saradnici, 2006, Springer i Hauser, 2006, Lindfors i saradnici, 2006, van Dierendonck i sar., 2008) analiza je vršena na 84-ajtemskoj skali. Kada se analiza sprovede bez prethodnog definisanja faktora, prema Gutman – Kajzerovom kriterijumu se ekstrahuje 23 faktora. Veći broj faktora je dobijen i prethodnim eksploratornim analizama u nalazima Kafka-e i Kozma-e (2002), te Burns-a i Machin-a (2009). Ni definisanje broja faktora na šest, uz primenu drugih kriterijuma (Skri-testa i Hornove paralelne analize) za određivanje broja faktora nije dovelo do reprodukcije šestofaktorskog modela Ryff-ove. Skree- test je ukazivao na tačku preloma nakon 3 faktora, a prema paralalenoj analizi je broj faktora isto bio preceđen (37 faktora). Faktorizacija skraćene skale dužine 18 ajtema, takođe, nije

ekstrahovala šest faktora – maksimalan broj faktora prema Gutman – Kajzerovom kriterijumu je bio 5, pri čemu ajtemi nisu pripali teorijski predviđenim dimenzijama.

Uzevši u obzir različite kriterijume za određivanje broja faktora (Gutman – Kajzerov kriterijum, Skri – test i Hornova paralelna analiza) i njihova ograničenja, očuvanje što većeg broja ajtema i što manje korelacije među dimenzijama, nakon analize petofaktorske, četvorofaktorske i trofaktorske stukture dobijene kosim rotacijama, kao najinterpretativnije zadržano je rešenje sa 3 faktora. Faktori su nazvani: Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Tendencija pri imenovanju je bila da se zadrži što veći stepen korespondentnosti sa nazivima dimenzija Ryff-ove.

Faktor Samoprihvatanje – kompetencija objašnjava 18.13% varijanse. U okviru ovog faktora su grupisani ajtemi iz svih dimenzija modela Ryff-ove, pri čemu najviša opterećenja imaju ajtemi iz originalnih dimenzija Svrha života, Ovladavanje okruženjem, Samoprihvatanje i Lični rast, koje su i prilikom same konstrukcije skale (Ryff, 1995) i u kasnijim istraživanjima (Springer i Hauser, 2006, Abbot i saradnici, 2006, van Dierendonck i sar., 2008) imale visoke interkorelacije, te bile jedan od argumenata za opovrgavanje šestodimenzionog modela psihološkog blagostanja.

Podsetimo se da je Ryff-ova svoj multidimenzioni model postavila inspirisana filozofskim idejama Aristotela, Mill-a, Russell-a, ključnim konstruktima razvojne, kliničke, egzistencijalističke i humanističke psihologije, te je za očekivati da dimenzije budu u korelaciji s obzirom na njihovu zajedničku teorijsku osnovu i sam način konstrukcije skale (Ryff, 1989). No, visina tih korelacija i broj ekstrahovanih faktora u pojedinim istraživanjima, uključujući i ovo, je ono što dovodi do pitanja da li postoji distinkcija među dimenzijama ili su u pitanju samo različiti indikatori određenog koncepta višeg reda.

Prema Ryff i Singer (2008), Rogers samoprihvatanje smatra jednim od aspekata optimalnog funkcionisanja, Maslow kao kriterijum samoaktualizacije, Allport ga navodi kao kriterijum zrelosti, a Jahoda kao centralnu karakteristiku mentalnog zdravlja. Erikson, Neugarten i Jung su, takođe, isticali značaj samoprihvatanja za razvoj zdrave ličnosti. Stoga Ryff-ova uključuje ovaj pojam u svoj

model uz određenje da je samoprihvatanje dugoročna samoevaluacija koja obuhvata svesnost i prihvatanje individuinih snaga i slabosti.

Sledeća dimenzija čiji ajtemi dominantno zasićuju prvi faktor je Svrha života i oslanja se na egzistencijalizam i Frankl-ov koncept potrage za smislom. Osim pronalaženja smisla u neprijatnim životnim okolnostima, ova dimenzija uključuje i pozitivan aspekt Russell-ove ideje „zest“-a, odnosno Jahoda-inog isticanja važnosti imanja uverenja koja obezbeđuju osećaj smislenosti života. Allport u svom određenju zrelosti, takođe, uključuje doživljaj svrhe preko osećanja usmerenosti i intencionalnosti, a razvojni teoretičari navode prilagođavanje i promenu životnih ciljeva / svrhe kao jedan od zadataka ostvarivanja u različitim životnim fazama. Uzevši u obzir da Jahoda u svoje ključne karakteristike mentalnog zdravlja uvrštava i sposobnost individue da kreira okruženje koje odgovara njenim psihološkim uslovima, razvojni psiholozi ističu značaj razvoja sposobnosti manipulisanja i kontrole okoline, te kapaciteta da se sopstvenim aktivnostima utiče na okruženje, a Allport učestvovanje u značajnim sferama koje se pružaju van selfa smatra karakteristikom zrelosti, Ryff-ova konstruiše dimenziju Ovladavanje okruženjem.

Ono što ovu dimenziju razlikuje od drugih konstrukata poput osećaja kontrole ili samoefikasnosti je pronalaženje ili kreiranje okoline koja odgovara individuinih potrebama i kapacitetima (Ryff i Singer, 2008). Poslednji faktor Ryff-ove čiji ajtemi pretežno zasićuju prvi faktor je Lični rast. Lični rast je dimenzija koja se prevashodno oslanja na humanističke ideje, odnosi se na samorealizaciju, sadrži dinamičku komponentu kontinuiranog procesa razvoja potencijala i najbliža je Aristotelovom pojmu eudamonije. Maslow, Jahoda i Rogers pojmu samorazvoja, takođe, daju centralno mesto u svojim koncepcijama, a razvojni teoretičari ističu značaj kontinuiranog rasta i suočavanje sa novim izazovima različitih razvojnih faza (Ryff i Singer, 2008). Ako se posmatra u širem kontekstu, navedene dimenzije osim što su aspekti psihološkog blagostanja, istovremeno predstavljaju i ključne karakteristike mentalnog zdravlja, zrelosti, samoaktualizacije i individuacije, te ne iznenađuje teškoća njihove distinkcije.

Ajtem analiza faktora Samoprihvatanje-kompetencija je pokazala da ga čine stavke koje su prevashodno pozitivno orijentisane i odnose se na prihvatanje sebe i

svojih karakteristika, pozitivno samovrednovanje, zadovoljstvo sobom i sopstvenim postignućim, kao i osećanje svrhe i sposobnosti postavljanja ostvarivih ciljeva u životu. Može se reći da iako pripadaju različitim originalnim dimenzijama ajtemi ovog faktora opisuju opšti doživljaj pozitivne procene sebe i sopstvene kompetencije u različitim domenima. Osobe koje postižu visoke skorove na ovoj skali su zadovoljne sobom, samostalne, proaktivne, prihvataju svoju celovitu ličnost, imaju doživljaj kompetencije u različitim životnim domenima, svrhe i cilja, postavljaju ciljeve, zadovoljne su ispunjenjem ciljeva, te pokazuju spremnost za kontinuirani razvoj i promene. Svojim aspektom u kome je naglašen doživljaj sposobnosti, želja za optimalnim nivoom izazova i uverenjem da se sa izazovom može nositi na uspešan način ovaj faktor je komplementaran bazičnoj potrebi za kompetencijom, koju opisuju Ryan i Deci (2001) u okviru svoje teorije samodeterminacije.

U okviru ovog faktora se osim eudamonističkog aspekta, kroz globalne procene zadovoljstva sobom i svojim životom, uočava i hedonistički aspekt blagostanja, odnosno kognitivna komponenta Diener-ovog modela subjektivnog blagostanja (Diener i sar, 2004). Ryan i Deci (2001) navode da zadovoljenje bazičnih potreba unapređuje i subjektivno i psihološko blagostanje. No, da se za trenutak vratimo na diskusiju hedonizam versus eudemonizam, hedonistički orijentisana ponašanja na postizanje sreće i doživljaja zadovoljstva nužno ne vode poboljšanju života niti ostvarenju svrhovitosti postojanja, (Ryan i Deci, 2001), a uspeh u aktivnosti koja se vrši sa osećanjem pritiska da se ta aktivnost obavi dovodi do osećanja sreće, ali ne i do vitalnosti, za čije dostizanje je potreban osećaj autonomije prilikom upražnjavanja aktivnosti (Nix i sar, 1999). Još jednom se suočivši sa činjenicom da je teško napraviti jasnu distinkciju između hedonističke i eudemonističke konceptualizacije blagostanja, možemo zaključiti da faktor Samoprihvatanje-kompetencija u izvesnoj meri objedinjuje hedonističku i eudemonističku konceptualizaciju psihološkog blagostanja.

Drugi ekstrahovani faktor objašnjava 7,26% varijanse i u najvećoj meri je zasićen ajtemima iz Ryff-ove dimenzije Autonomija, te je tako i nazvan. Osim ove dimenzije čini ga i nekoliko ajtema iz dimenzija Samoprihvatanje, Ovladavanje okruženjem, Svrha života i jedan ajtem iz dimenzije Lični rast, a obuhvata ajteme koji se odnose na samosvesnost, odlučnost, sposobnost samostalnog donošenja odluka i

organizovanja sopstvenog života.. Visoke skorove na ovom faktoru postižu osobe koje su sposobne da samostalno donose odluke, brane svoje stavove i ne menjaju ih lako pod pritiskom okoline, kojima je važnija usklađenost sa sopstvenim standardima nego odobravanje okoline. Niske skorove ostvaruju osobe koje lako menjaju mišljenje, često se prilagođavaju trenutnom okruženju bez obzira na sopstvene stavove i važnije im je prihvatanje okoline, nego izražavanje sopstvene jedinstvenosti.

Koncept autonomije je neosporno jedan od centralnih pojmova humanističke psihologije, no, osvrnućemo se samo na definicije autora koji su relevantni za multidimenzioni model Ryff-ove. Dimenzija Autonomija u modelu Ryff-ove (1989) derivirana je iz Rogers-ovog opisa autentične individue koja ima interni lokus evaluacije i procenjuje svoje ponašanje na osnovu sopstvenih standarda, Maslow-ljevog opisa samoaktualizovanih osoba koje karakteriše autonomno funkcionisanje, Jungovog procesa individuacije u okviru koga se osoba oslobađa kolektivnih verovanja i strahova, te postavke razvojnih teoretičara o značaju samostalnog funkcionisanja. Ryff-ova (1989) navodi da je autonomija dimenzija sa najvećim uplivom kulture i definiše je kao prihvatanje i prepoznavanje višedimenzionalnosti sopstvene ličnosti uz svest o svojim dobrim - lošim kvalitetima i pozitivnim odnosom prema svojoj prošlosti. I Ryan i Deci (2001) naglašavaju značaj autonomije za psihološko blagostanje. U okviru svoje samodeterminističke teorije autonomiju uvrštavaju u osnovne potrebe čije zadovoljenje dovodi do psihološkog blagostanja, pri čemu se autonomija odnosi na voljne samodeterminišuće aktivnosti i nužno ne podrazumeva nezavisnost. Samodeterminisano ponašanje se gradi autonomnim ponašanjem i izborima u skladu sa intrinzičkim vrednostima (Ryan i Deci, 2001). Za razliku od Ryan – Deci-jevog određenja autonomije, Ryff-ova u svojoj dimenziji Autonomija podrazumeva samostalnost.

Iako Ryff-ova navodi da je Autonomija dimenzija sa najvećim uplivom kulture, kroskulturalna ispitivanja psihološkog blagostanja su manje zastupljena. Kada govorimo o kulturnim uticajima na psihološko blagostanje, obično se susrećemo sa istraživačima hedonističke orijentacije, konceptom subjektivnog blagostanja i relacijom u odnosu na individualističku ili kolektivističku kulturu. Odnosno, dualizam individualistička-kolektivistička kultura je prepoznat kao značajan prediktor subjektivnog blagostanja (Diener, Diener i Diener, 1995, Diener, Suh i Oishi, 1997,

Suh, Diener, Oishi i Triandis,1998). S druge strane, dosadašnja ispitivanja multidimenzionog modela Ryff-ove i njenog konstrukta psihološkog blagostanja na italijanskim i beloruskim adolescentima i studentima (Sirigati i saradnici, 2013), kao i na uzorku odraslih iz Srbije i Francuske (Alinčić – Zorić, 2014) ukazuju na kulturnu invarijantnost skala psihološkog blagostanja.

Treći ekstrahovani faktor objašnjava dodatnih 3,49% varijanse i imenovan je Pozitivni odnosi sa drugima. Osim ajtema iz istoimene dimenzije modela Ryff-ove zasićuju ga i ajtemi dimenzije Svrha života i jedan ajtem iz dimenzije Ovladavanje okruženjem koji u sebi uključuje socijalni aspekt („Ne uklapam se baš najbolje sa ljudima i okruženjem u kome živim”). Ovaj faktor se odnosi na razvijenu sposobnost snalaženja u interpersonalnim odnosima, postojanje bliskih relacija sa drugima i pozitivnu orijentaciju ka planiranju sopstvenog života. Prema Ryff i Singer (2008) visoke skorove na ovoj dimenziji postižu osobe koje imaju tople, ispunjavajuće odnose sa drugima, razvijenu empatiju, brigu za dobrobit drugih i sposobnost za intimnost, uz razumevanje značaja spremnosti za prilagođavanje i recipročnosti u interpersonalnim odnosima. Kako Ryff-ova (Ryff i Singer, 2008) navodi Pozitivni odnosi sa drugima predstavljaju centralni aspekt dobrog života počevši još od Aristotelovih razmatranja u Etici, preko Russell-a koji je bliskost smatrao jednim od izvora sreće i Becker-ovog definisanja ljubavi, empatije i bliskosti kao kriterijumskih dobara. Iz psihološkog okvira, pri deriviranju dimenzije Pozitivni odnosi sa drugima Ryff-ova (2008) je inspirisana Jahoda-om koja sposobnost da se voli smatra centralnom komponentom mentalnog zdravlja, Allport-om koji bliske odnose sa drugima smatra jednim od kriterijuma zrelosti, Erikson-ovom razvojem teorijom u kojoj je uspostavljanje intimnosti jedna od razvojnih faza, te Maslow-ljevim opisom samoaktualizovanih osoba kao individua sa snažno razvijenom empatijom i sposobnošću za bliskost, velikim kapacitetom za ljubav, intimna prijateljstva i blisku identifikaciju sa drugima.

Sadržinska analiza ajtema koji zasićuju ovaj faktor pokazuje da ga čine i ajtemi koji originalno pripadaju dimenziji Svrha života, a koji se u okviru ovog faktora mogu posmatrati sa aspekta Jahoda-ine konceptualizacije mentalnog zdravlja gde se ističe važnost uverenja koja osobi daju osećaj svrhe i značenja u životu i Allport-ove definicije zrelosti koja uključuje osećanje usmerenosti i intencionalnosti.

Na osnovu prethodno rečenog bi se moglo reći da je faktor Pozitivni odnosi sa drugima u izvesnoj meri podudaran sa potrebom za povezanosti Ryan-a i Deci-ja (2001), a koja se odnosi na osećaj pripadanja, duboke vezanosti, razvijanje sigurnih i bliskih odnosa, te razumevanje i poštovanje od strane značajnih drugih.

Dobijena trofaktorska stuktura osim što je u korespondenciji sa bazičnim potrebama za autonomijom, kompetencijom i povezanosti definisanim iz okvira teorije samodetreminacije Ryan-a i Deci-ja (2001), a koju je potrebno detaljnije treba ispitati u nekom budućem istraživanju, takođe je u skladu sa rezultatima pojedinih validacija (Kafka i Kozma, 2002, Abbott i sar., 2006, Burns i Machin, 2009) multidimenzionog modela Ryff-ove (1989).

Kafka i Kozma (2002) su eksploratornom faktorskom analizom Ryff-ovih skala psihološkog blagostanja, Skale zadovoljstva životom i Skale sreće Memorijalnog njufaundlenskog univerziteta (MUNSH) izdvojili 3 faktora, pri čemu je prvi faktor po strukturi sličan prvom faktoru izdvojenom u ovom istraživanju, obuhvata skoro polovinu varijanse, a zasićuju ga ajtemi dimenzija Ovladavanje okruženjem, Samoprihvatanje, Svrha života i Personalni rast. Drugi faktor je obuhvatao ajteme Skale zadovoljstva životom i MUNSH, a treći ajteme dimenzija Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Hijerarhijska trofaktorska struktura se sreće i u validacija Abbott-a i saradnika (2006) pri čemu četiri visoko povezane dimenzije (Svrha života, Samoprihvatanje, Lični rast i Ovladavanje okruženjem) čine jedan faktor II reda, dok su druga dva faktora I reda dimenzije Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Sledeće istraživanje u kome su ekstrahovana tri faktora pri čemu prvi faktor opet čine dimenzije Samoprihvatanje, Ovladavanje okruženjem, Svrha života i Lični rast, a kao druga dva faktora se izdvajaju dimenzije Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima je validacija Burns-a i Machin-a (2009).

Sva tri ekstrahovana faktora imaju zadovoljavajuću pouzdanost. Kronbah alfa koeficijent interne konzistencije Samoprihvatanja-kompetencije je visok, a Autonomije i Pozitivnih odnosa sa drugima je umeren. Distribucije faktora su negativno asimetrične, što govori da ispitanici postižu više skorove na skalama Samoprihvatanja-kompetencije, Autonomije i Pozitivnih odnosa sa drugima. Na osnovu prethodnog bi se moglo pretpostaviti da odrasli u Srbiji imaju relativno viši

nivo prihvatanja svojih pozitivnih i negativnih karakteristika, razvijen osećaj kompetencije i autonomije, te razvijene bliske i ispunjavajuće odnose sa značajnim drugima. Korelacije faktora su pozitivne i kreću se od niskih do umerenih (0.226 do 0.472). Korelacija Samoprihvatanja-kompetencije i Autonomije je niska, dok su korelacije Pozitivnih odnosa sa drugima sa Samoprihvatanjem-kompetencijom i Autonomijom umerene.

Rezultati pojedinih validacija modela Ryff-ove su sugerisali hijerarhijsku strukturu psihološkog blagostanja (Van Dierendonck i sar., 2004, Lindfors i sar., 2006, Abbott i sar., 2006, Burns i Machin, 2009, Sirigati i sar., 2009), te je odlučeno da se proveriti i eventualna hijerarhijska struktura trofaktorskog modela psihološkog blagostanja u ovom istraživanju (rezultati se nalaze u priložima). Ispitivanje faktorske strukture II reda ekstrahovanih faktora psihološkog blagostanja jasno ukazuje na jedan opšti faktor psihološkog blagostanja koji je visoko zasićen sa sva tri faktora I reda. Prema Gutman-Kajzerovom kriterijumu izvaja se jedan faktor II reda koji objašnjava 58,68% varijanse, a faktorska zasićenja sve tri komponente su iznad 0.70. Ovakva struktura pokazuje da se može govoriti o hijerarhijskoj strukturi psihološkog blagostanja, što je u skladu sa rezultatima konfirmativnih analiza u ovom istraživanju koji su pokazali najbolje fitovanje trofaktorske hijerarhijske strukture i pojedinim dosadašnjim istraživanjima strukture psihološkog blagostanja (Van Dierendonck i sar., 2004, Lindfors i sar., 2006, Abbott i sar., 2006, Burns i Machin, 2009, Sirigati i sar., 2009).

Na kraju, nakon sprovednih konfirmativnih i eksploratornih faktorskih analiza, može se zaključiti da na uzorku 656 odrasle osobe u ovom istraživanju, nije potvrđena šestofaktorska struktura psihološkog blagostanja. Najbolju podesnost je pokazao hijerarhijski model psihološkog blagostanja koji ima dva faktora I reda: Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima; jedan faktor II reda koji uključuje dimenzije: Svrha života, Lični rast, Samoprihvatanje i Ovladavanje okruženjem, te dva faktora metoda (pozitivni i negativni ajtemi) I reda. S druge strane, rezultati eksploratorne faktorske analize ukazuju da psihološko blagostanje u navedenom uzorku odraslih osoba ima 3 faktora: Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Prikazano trofaktorsko rešenje je blisko modelu bazičnih potreba u okviru teorije

samodeterminacije Ryan i Deci-ja (2001), te u skladu sa validacijama Kafka-e i Kozma-e (2002), Abbott-a i saradnika (2006) i Burns-a i Machin-a (2009).

Relacija psihološkog i subjektivnog blagostanja

U savremenim istraživanjima psihološkog blagostanja dominantna su dva pristupa: hedonistički i eudamonistički (Ryan i Deci, 2001), no za razumevanje relacije odnosa ova dva konstrukta značajno je kratko se osvrnuti na istoriju njihove postavke. Kako je u ovom radu već nekoliko puta rečeno pitanje sreće i dobrog života postavljaju još antički filozofi. U psihologiji interes za istraživanje sreće jača sa potrebom da se utvrde subjektivni činioci koji utiču na različito individualno procenjivanje kvaliteta života, te se kao jedna od mera ispituje i zadovoljstvo životom. Od prvobitnih ispitivanja psihološkog blagostanja preko mera kvaliteta života do danas razvili su se konstrukti poput psihološkog i subjektivnog blagostanja koji se u odnosu na svoju filozofsku osnovu nazivaju i eudemoničkim i hedonističkim blagostanjem. Temporalno gledano, u okviru psihologije primarno su ispitivani zadovoljstvom životom i afektivna komponenta subjektivnog blagostanja. Tako, Campbell i saradnici (1976) navode da zadovoljstvo životom odražava individuin doživljaj udaljenosti od svojih aspiracija, a Bradburn (1969) smatra da je sreća rezultat balansa pozitivnog i negativnog afektiviteta. Pošavši od prethodnih određenja Diener postavlja empirijski zasnovan multidimenzioni model subjektivnog blagostanja koji obuhvata kognitivni i afektivni aspekt. Kognitivni aspekt se odnosi na zadovoljstvo životom u celini i njegovim domenima, dok se afektivni odnosi na pozitivan i negativan afektivitet.

Sa porastom broja studija koje se bave subjektivnim blagostanjem javljaju se i nedostaci i kritike ovog koncepta, te se autori usmeravaju ka proširivanju spektra konstrukata koji su značajni za psihološko blagostanje i pokušavaju konstruisati instrumente kojima bi se merili drugi značajni konstrukti u okviru psihološkog blagostanja. Tako, Carol Ryff smatrajući da je hedonistički konstrukt subjektivnog blagostanja, iako empirijski zasnovan, teorijski slabo podržan i nedovoljno sveobuhvatan, konstruiše multidimenzioni model psihološkog blagostanja čija je validnost ispitivana u ovom istraživanju. Ryff-ova je svoj šestodimenzioni model postavila sa tendencijom da se usklađenost individue sa istinskim selfom uključi u

koncept psihološkog blagostanja, a dimenzije blagostanja je konstuisala na osnovu ključnih pojmova teorija koje se bave razvojem individue i mentalnim zdravljem.

Njen model je pretrpeo brojne kritike i višestruke validacije, čiji su rezultati nekonzistentni, pa neke potvrđuju multidimenzionalnost, a neke ne. U ovom istraživanju broj izdvojenih dimenzija takođe nije potvrđen, te je umesto šestodimenzione, ekstrahovana trodimenziona struktura. No, bez obzira na nedoslednosti rezultata validacija, model Ryff-ove je važan pokušaj boljeg i sveobuhvatnijeg definisanja jednog veoma značajnog psihološkog konstrukta, te inspiracija produktivnih diskusija i velikog broja istraživanja.

Sa razvojem druge struje koja se oslanja na eudemonističku filozofiju, u psihološka istraživanja se prenela i antička diskusija o prednostima i manama hedonizma u odnosu na eudemonizam, a samim tim se javlja i potreba za proučavanjem relacije dva naizgled suprotstavljena pristupa i implikacija njihovih sličnosti i razlika.

Jedan od prvih pokušaja da se definiše razlika eudemoničkog i hedonističkog blagostanja dolazi od strane Waterman-a (1990), koji izdvaja tipove aktivnosti u odnosu na to da li podstiču eudemoničko, hedonističko ili obe vrste blagostanja, sumira razlike ova dva aspekta blagostanja i navodi da:

- hedonističko uživanje može proizaći iz širokog spektra aktivnosti, a eudemonija se doživljava samo tokom aktivnosti koje bude najviše potencijale, bilo kroz realizaciju sklonosti i talenata ili svrhovitog života
- hedonistička iskustva mogu da proizađu bilo iz pasivnih ili aktivnih iskustava, dok eudemonija proizilazi isključivo kroz aktivnu težnju ka usavršavanju vrlina
- hedonističko zadovoljstvo može da se doživi bez obzira na postignuti kvalitet aktivnosti, a eudemonija se doživljava jedino onda kada neko oseća da pravi progres u razvoju ili usavršavanju individualno značajnih potencijala
- dok ponavljanje aktivnosti koje proizvode hedonističko uživanje vodi vremenom do zasićenja, postoji težnja ka ponavljanju eudemoničkih iskustva

- većina ljudi doživljava hedonistička iskustva u okviru nekoliko istih kategorija ponašanja, eudemonička iskustva karakteriše idiosinkratičnost – lakše se pronalaze razlike nego sličnosti u individualnim eudemoničkim iskustvima
- dok hedoničko zadovoljstvo može da se realizuje kroz bilo koju akciju u okviru bilo koje kategorije aktivnosti koje produkuju zadovoljstvo, eudemonija se doživljava samo u odnosu na neke specifične akcije.

Osim teorijske distinkcije dva pristupa, Waterman (1993) sprovodi i istraživanje u kome potvrđuje da su eudemoničko i hedonističko blagostanje dva različita konstrukta. Ovaj nalaz je potvrđen i različitim drugim istraživanjima (Ryff, 1989; Compton i sar., 1996; McGregor i Little, 1998; Kafka i Kozma, 2002; Keyes i sar., 2002). S druge strane, istraživanja ukazuju i na preklapanje konstrukata, visoku povezanost i nedostatak kvalitativne razlike eudemoničkog i hedonističkog blagostanja (McAdams i de St. Aubin, 1992, Batson i Powell, 2003, Sheldon i Niemec, 2006, King i sar. 2006, Kashdan i sar., 2008, , Chen i sar., 2013)

Na osnovu pregleda dosadašnjih istraživanja relacije hedonističkog i eudemonističkog blagostanja je uočljivo da ona još uvek nije jednoznačno definisana, te je jedan od ciljeva sprovedenog istraživanja bilo i ispitivanje odnosa mera subjektivnog i psihološkog blagostanja.

Povezanost mera hedonističkog i eudemoničkog blagostanja još jednom je potvrđena i u ovom istraživanju. Visine korelacija mera psihološkog i subjektivnog blagostanja su se kretale od niskih do umerenih, pri čemu je najviša korelacija bila između Samoprihvatanja-kompetencije i Pozitivnog afektiviteta, a najniža između Samoprihvatanja-kompetencije i Negativnog afektiviteta. Na osnovu korelacione matrice se može reći da osobe koje izveštavaju o visokom zadovoljstvu životom postižu istovremeno i više skorove na dimenzijama Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima, pri čemu je povezanost Zadovoljstva životom sa Samoprihvatanjem – kompetencijom najviša, a sa Autonomijom najniža. Povezanost Samoprihvatanja – kompetencije, Autonomije i Pozitivnih odnosa sa drugima sa Pozitivnim afektivitetom ima sličnu raspodelu – najviša je povezanost sa Samoprihvatanjem-kompetencijom, a najniža sa Autonomijom, dok je Negativni

afektivitet naj snažnije povezan sa Autonomijom, a najniže sa Samoprihvatanjem – kompetencijom. Sumiranjem prethodnog može se reći da osobe sa visokim stepenom Samoprihvatanja-kompetencije, Autonomije i Pozitivnih odnosa sa drugima istovremeno pokazuju i viši stepen Zadovoljstva životom i Pozitivnog afektiviteta, te niži stepen Negativnog afektiviteta.

U svetlu diskusija eudemonija versus hedonizam prethodni nalazi sugerišu da postizanje višeg nivoa Samoprihvatanja – kompetencije, Autonomije i Pozitivnih odnosa sa drugima doprinosi Zadovoljstvu životom i Pozitivnom afektivitetu, te nižem nivou Negativnog afektiviteta, kao i obrnuto, no kauzalitet veze zahteva dodatna ispitivanja. Pri tome doprinos Samoprihvatanja – kompetencije Zadovoljstvu životom i Pozitivnom afektivitetu bi bio najviši, dok Autonomija najviše doprinosi Negativnom afektivitetu. Da bi se detaljnije objasnila relacija mera subjektivnog i psihološkog blagostanja primenjena je eksploratorna faktorska analiza na sumacionim skorovima varijabli subjektivnog blagostanja i tri prethodno ekstrahovane dimenzije psihološkog blagostanja.

Za razliku od istraživanja (Ryff, 1989, Kafka i Kozma, 2002) u kojima je ekstrahovano više faktora, u ovom istraživanju se izdvaja samo jedan faktor, koji zasićuje oko 46% varijanse, a visoko je zasićen varijablama psihološkog blagostanja, ali i subjektivnog blagostanja. Jedino negativan afekat ima nisko negativno zasićenje, no, to može biti u skladu sa nalazima studija koje pokazuju da su pozitivan i negativan afektivitet dva ortogonalna faktora, a ne krajevi iste dimenzije (Bradburn, 1969; Schimmack, 2008). Takođe, ovakav nalaz je u skladu sa tvrdnjom Kashdan i saradnika (2008) prema kojoj su hedoničko i eudemoničko blagostanje isprepleteni i mogu biti različite manifestacije, odnosno aspekti psihološkog blagostanja, pre nego kvalitativno različiti konstrukti. Dobijena jednofaktorska struktura je zatim proveravana konfirmativnom faktorskom analizom, koja je potvrdila pretpostavljeni jednofaktorski model.

Prethodni rezultati nam govore da su varijable psihološkog i subjektivnog blagostanja povezane i da dele zajedničku varijansu, te da se ovi konstrukti psihološkog i subjektivnog blagostanja do izvesne mere preklapaju, no na osnovu njih ne možemo reći ništa o njihovoj kauzalnosti, odnosno o tome da li subjektivno

blagostanje produkuje psihološko ili psihološko blagostanje dovodi i do porasta subjektivnog.

Citirajući Telfer-a Waterman (2008) navodi da je da je eudemonija dovoljan, ali ne i neophodan uslov sreće. Uzevši u obzir ovu pretpostavku i antičku diskusiju prema kojoj hedonizam ne mora da doprinosi eudemonizmu sa svrhom provere mogućnosti predikcije varijabli subjektivnog blagostanja varijablama psihološkog blagostanja primenjena je višestruka regresiona analiza. Kao prediktori su uključene varijable psihološkog blagostanja ekstrahovane u ovom istraživanju (Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima), a kao kriterijumi su uključene varijable subjektivnog blagostanja (Zadovoljstvo životom, Pozitivni afekat i Negativni afekat).

Svi regresioni modeli su značajni, no procenat objašnjene varijanse sve tri varijable subjektivnog blagostanja varijablama psihološkog blagostanja je relativno mali. Varijable psihološkog blagostanja objašnjavaju oko 18% varijanse zadovoljstva životom. Pri tome značajan parcijalni doprinos varijansi Zadovoljstva životom ima jedino Samoprihvatanje-kompetencija. Ovakav nalaz je u izvesnoj meri i očekivan pošto je u okviru faktora Samoprihvatanje – kompetencija na izvestan način objedinjen eudemonički i hedonistički aspekt. Samoprihvatanje – kompetencija se prvenstveno odnosi na prihvatanje sebe i svojih karakteristika, pozitivno samovrednovanje, te osećanje sposobnosti i kompetentnosti u različitim životnim sferama. Istovremeno, sadržaj ove dimenzije čine i procene sopstvenih postignuća i zadovoljstva sobom, što je veoma blisko kognitivnom aspektu subjektivnog blagostanja.

Kada se posmatra relacija psihološkog blagostanja i afektivne komponente subjektivnog blagostanja, uočljivo je da varijable psihološkog blagostanja objašnjavaju značajno veći procenat varijanse pozitivnog afekta (39%) nego negativnog afekta (samo 8%). U ovoj razlici se verovatno ogleda karakteristika ortogonalnosti faktora pozitivnog i negativnog afekta, pri čemu treba uzeti u obzir da je viši stepen negativnog afekta povezan sa različitim mentalnim oboljenjima, dok je pozitivan afekat jedna od karakteristika mentalnog zdravlja (Rakić-Bajić, 2010)

Sve tri varijable psihološkog blagostanja imaju značajan parcijalni doprinos varijansi pozitivnog afekta. Najviši doprinos ima Samoprihvatanje-kompetencija, a najniži Autonomija, te se može reći da će osobe koje pokazuju viši doživljaj sopstvene sposobnosti i prihvataju celovitost svoje ličnosti, uspešno uspostavljaju za njih zadovoljavajuće socijalne odnose, sposobni su da se odupru socijalnom pritisku i samostalno donose odluke pokazivati i viši stepen pozitivnog afekta. Značajan parcijalan doprinos varijansi negativnog afekta ima samo Autonomija, te je očekivano da individue sa višim stepenom Autonomije pokazuju niži stepen Negativnog afekta.

Prethodni nalazi predstavljaju još jednu potvrdu složenosti koncepta psihološkog blagostanja i sugerišu da su psihološko i subjektivno blagostanje koncepti koji se delimično preklapaju, što je u skladu sa dosadašnjim istraživanjima (McAdams i de St. Aubin, 1992, Batson i Powell, 2003, Sheldon i Niemec, 2006, King i sar.2006, Kashdan i sar., 2008, , Chen i sar., 2013). No, postoje i istraživanja (Waterman, 1993, Ryff, 1989; Compton i sar., 1996; McGregor i Little,1998; Kafka i Kozma, 2002; Keyes i sar., 2002) čiji rezultati ukazuju da su psihološko i subjektivno blagostanje dva različita konstrukta. Uzevši u obzir sprovedene faktorske i regresione analize, možemo zaključiti da varijable psihološkog i subjektivnog blagostanja u izvesnom stepenu imaju zajednički izvor variranja, te da su varijable psihološkog blagostanja značajni prediktori subjektivnog blagostanja. Pri tome, usled metodoloških ograničenja, nemamo potrebne uslove za generalizaciju zaključka i ostaje da se ispita postojenje i smer kauzaliteta varijabli hedonističkog i eudemonističkog blagostanja.

Ispitivanje relacije afektivnih stilova i psihološkog blagostanja

Teorija afektivnog vezivanja je jedna od najplodonosnijih u psihološkoj nauci. Značaj ranih iskustava za kasniji život je prepoznat još pre konstituisanja psihologije kao nauke, a Bowlby (1969) je ove pretpostavke i naučno utemeljio. Prema njegovoj teoriji afektivnog vezivanja potreba za socijalnim kontaktom je prisutna od momenta kada se dete rodi, te ono svojim ponašanjem nastoji da ga obezbedi, a u zavisnosti od reakcija detetovog staratelja i načina brige o detetu, dete formira sliku o sebi i drugima, odnosno razvija određeni obrazac ili stil afektivne vezanosti. Dakle, stil afektivne vezanosti se odnosi na očekivanja, potrebe, emocije i strategije emocionalnog reagovanja i socijalnog ponašanja individue, a koja su rezultat interakcije urođenog motivacionog sistema ponašanja afektivnog vezivanja i istorije iskustava vezivanja koja je počela odnosom sa stareteljima (Fraley i Shaver, 2000).

Rani obrasci vezanosti su celoživotni, stabilni i otporni na promene, te utiču na reakcije u odraslom dobu (Bowlby, 1988). Odnosno, afektivne veze su prisutne tokom celog života, a na romantične partnere se u odraslom dobu prenose rani obrasci afektivne vezanosti. Iz ovih pretpostavki se razvijaju oblast afektivnog vezivanja odraslih i oblast partnerskog afektivnog vezivanja u okviru kojih su prethodne pretpostavke empirijski proveravane. Utvrđeno je da se u romantičnim partnerskim odnosima aktiviraju isti motivacioni sistemi koji upravljaju ranom vezanošću (Fraley i Shaver, 2000) pri čemu romantični odnosi uključuje tri sistema: sistem vezanosti, sistem brižnosti i sistem seksualnosti. Brižnost i vezanost su za razliku od ranih odnosa u partnerskim odnosima isprepleteni, a svaki od sistema ponašanja (sistem ponašanja vezanosti, sistem ponašanja brižnosti i sistem ponašanja seksa) ima različitu funkciju i razvojnu putanju, pri čemu je verovatno da će se ova tri sistema ponašanja organizovati unutar osobe na način koji odražava iskustva u „attachment“ odnosima (Stefanović – Stanojević, 2004).

Iz potrebe za empirijskom proverom individualnih razlika u afektivnoj vezanosti razvijaju se trokategorijalni, četvorokategorijalni i dimenzioni model. Na osnovu Ainsworth-ove (1978) tipologije ranih stilova vezivanja (sigurni, ambivalentni

i izbegavajući) Hazan i Shaver (1987) razvijaju instrument sa ciljem utvrđivanja zastupljenosti obrazaca afektivnog vezivanja u partnerskim odnosima.

Četvorokategorijalni i dimenzioni model su ispitivani u ovom istraživanju. Kim Bartholomew (1991) razvija četvorodimenzioni model uzevši u obzir da je u odnosu važno opažanje sebe i opažanje drugog, te razlikuje dve bipolarne dimenzije Anksioznost i Izbegavanje na osnovu kojih formuliše četiri obrazaca vezivanja: sigurni, bojažljivi, preokupirani i izbegavajući (Bartholomew i Horovitz, 1991). Smatrajući da kategorijalni pristup predstavlja pojednostavljivanje, odnosno da individue u potpunosti ne pripadaju samo jednom obrascu, te da grupa pripadnika jednog stila ne mora nužno biti homogena (Fralej i Spieker, 2003; Fraley i Waller, 1998) preporučuje se dimezioni pristup stilovima partnerske afektivne vezanosti, pri čemu se koriste iste bipolarne dimenzije Bartholomew i Horovitz-a (1991). Anksioznost i Izbegavanje. Brennan, Clark i Shaver (1998) razvijaju Upitnik za procenjivanje partnerske afektivne vezanosti koji meri dve dimenzije: Anksioznost i Izbegavanje, a čija adaptirana verzija je primenjena za ispitivanje partnerske afektivne vezanosti i u ovom istraživanju.

Sa usavršavanjem instrumenata za procenu afektivne vezanosti i psihološkog blagostanja, počinju i ispitivanja relacije dva konstrukta. Intuitivna pretpostavka o povezanosti varijabli psihološkog blagostanja i afektivne vezanosti je dobila i empirijsku potvrdu (Baumeister i Leary, 1995, Mikulincer i Florian, 1998; De Neve, 1999; Lee i Ishii-Kuntz, 1987; Simpson, 1990; Demir, 2008; La Guardia i sar., 2000; Nezlek, 2000; Karreman i Vingerhoets, 2012).

Posmatrano u istorijskom sledu, relacija psihološko blagostanje i afektivna vezanost je prošla isti put kao i razvoj hedonističkog i eudemonističkog pristupa proučavanju psihološkog blagostanja. Tako su se prva ispitivanja relacije afektivna vezanost i psihološko blagostanje odnosila prevashodno na varijable hedonističkog blagostanja – zadovoljstvo životom i afektivitet. Sa razvojem eudemonističkog pristupa i razvojem instrumentarijuma za procenu psihološkog blagostanja afektivna vezanost se uključuje kao komponenta blagostanja, a ne samo kao njegov antecedent ili konsekvent. Tako, Ryan i Deci (2001), kao jednu od tri osnovne potrebe čije zadovoljenje je esencijalno za blagostanje navode vezanost, a Ryff i saradnici (1999)

u svom multidimenzionom modelu psihološkog blagostanja afektivno vezivanje uključuju u okviru dimenzije Pozitivni odnosi sa drugima. Prilikom konstrukcije ove dimenzije Ryff-ova (1989) se oslanjala na Jahodinu sposobnost voljenja kao centralnu komponentu mentalnog zdravlja, Maslovljevo određenje samoaktualizovane osobe koja ima razvijenu empatiju i kapacitet za intenzivno intimne odnose sa drugima, Allportovo uvođenje pozitivnih odnosa sa drugima kao jednog od kriterijuma mentalnog zdravlja, te Eriksonovu razvojnu fazu intimnosti nasuprot izolacije.

No, iako je afektivna vezanost jedna od komponenti psihološkog blagostanja prema Ryff-ovoj u dosadašnjoj literaturi nije nađeno ispitivanje relacije obrazaca partnerskih afektivnih stilova i multidimenzionog modela, te smo kao jedan od ciljeva predstavljenog istraživanja postavili ispitivanje relacije partnerske afektivne vezanosti i psihološkog blagostanja. S obzirom na to da neki autori preporučuju kategorijalni, a neki dimenzioni pristup, u cilju što iscrpnijeg objašnjenja konstrukata, odlučeno je da se ispituju relacije psihološkog blagostanja sa dimenzijama Anksioznost i Izbegavanje i sa sigurnim, izbjegavajućim, bojažljivim i preokupiranim stilom afektivne vezanosti.

Da bi se ispitala mogućnost predikcije psihološkog blagostanja dimenzijama partnerskog stila afektivne vezanosti primjenjena je regresiona analiza. Uzevši u obzir da su partnerski stilovi vezanosti ekstenzija ranih stilova vezanosti, kao prediktori su uključene dimenzije Anksioznost i Izbegavanje, a kao kriterijumi dimenzije psihološkog blagostanja: Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Regresioni modeli za svaku od dimenzija psihološkog blagostanja su u celini značajni, pri čemu su procenti objašnjene varijanse dimenzija psihološkog blagostanja mali i kreću se od 5 do 14 % (regresioni model objašnjava oko 5% varijanse Samoprihvatanja – kompetencije, oko 14% Autonomije i oko 11% Pozitivnih odnosa sa drugima). Pri tome je Anksioznost bolji prediktor sve tri dimenzije psihološkog blagostanja u odnosu na Izbegavanje.

Ovako niski procenti nam ukazuju da partnerski stilovi afektivnog vezivanja jesu značajni za psihološko blagostanje, ali da i druge varijable imaju izražen značaj. Posebno je neočekivano da stilovi vezivanja objašnjavaju samo 11% varijanse Pozitivnih odnosa sa drugima, ako uzmemo u obzir da upravo ova dimenzija u modelu Ryff-ove (1989) podrazumeva zadovoljavajuće, tople, intimne i bliske odnose

sa drugima. Eventualno objašnjenje ovakvog rezultata možemo potražiti u različitoj strukturi faktora Pozitivni odnosi sa drugima Ryff-ove i faktora Pozitivni odnosi sa drugima ekstrahovanog u ovom istraživanju koji osim ajtema dimenzije Pozitivni odnosi sa drugima zasićuju i ajtemi faktora Svrha života. Takođe, faktor Pozitivni odnosi sa drugima se odnosi na bliske odnose koji osim partnera uključuju i odnose sa ostalim značajnim drugima, dok se dimenzije Anksioznost i Izbegavanje odnose samo na partnere. No, za neka buduća istraživanja svakako ostaje podrobnije ispitivanje relacije dimenzija Pozitivni odnosi sa drugima i dimenzija partnerskog afektivnog stila vezivanja.

Nakon ispitivanja mogućnosti predikcije dimenzijama partnerskog afektivnog vezivanja, ispitana je distribucija kategorijalnih obrazaca partnerskog afektivnog vezivanja. Utvrđeno je da je najzastupljeniji sigurni stil (59,03%), zatim slede odbacujući (16,82%), bojažljiv (12,31%) i preokupirani (11,84%). Podatak da je najzastupljeniji siguran stil je u skladu sa drugim istraživanjima (Bartholomew i Horowitz, 1991; Brennan i Shaver, 1995; Collins i Read, 1990; Feeney i Noller, 1990; Hazan i Shaver, 1987, Stefanović-Stanojević, 2002). Istovremeno, podatak o procentu sigurnog stila vezivanja se razlikuje od pojedinih istraživanja u našoj zemlji koja su koristila drugi instrument za procenu afektivnog vezivanja kod odraslih i adolescenata (UPIPAV) i čiji rezultati pokazuju značajno manji procenat zastupljenosti sigurnog stila vezivanja, koji se u zavisnosti od studije kreće od 26 do 40% (Hanak, 2004; Stefanović-Stanojević i Nedeljković, 2009; Dimitrijević i sar., 2011; Adamović, 2012).

U odnosu na druga istraživanja u našoj zemlji i siromašnim afričkim zemljama, Japanu, Kini i Izraelu u kojima je izraženiji procenat preokupiranih od izbegavajućih ispitanika (Stefanović-Stanojević, 2002) u ovom istraživanju je procenat izbegavajućih viši od procenta preokupiranih. Takva distribucija stilova je karakteristična za ekonomski razvijene zapadne zemlje (Stefanović-Stanojević, 2002). Može se pretpostaviti da je i u našoj sredini kao i u zapadnim zemljama sve više aktuelna individualnost, težnja ka uspehu i naglašavanje samostalnosti koje doprinose razvoju izbegavajućih afektivnih veza.

Rezultati MANOVA-e koja je primenjena sa svrhom utvrđivanja postojanja razlika u psihološkom blagostanju u odnosu na pripadnost obrascu partnerskog afektivnog vezivanja su pokazali da postoji značajan efekat partnerskog afektivnog stila u odnosu na kompozit dimenzija psihološkog blagostanja, pri čemu je najveći uticaj na Autonomiju (parcijalni eta kvadrat je 0.110). No, kao što se može i očekivati na osnovu prethodne regresione analize u koju su kao prediktori bile uključene dimenzije Anksioznost i Izbegavanje, a na osnovu kojih se formiraju kategorije obrazaca partnerske afektivne vezanosti, efekat je nizak - svega 5% varijanse kompozita mera psihološkog blagostanja je objašnjeno partnerskim afektivnim stilovima.

Post hoc LSD testovi su pokazali da se u nivou Samoprihvatanja-kompetencije značajno razlikuje grupa ispitanika preokupiranog afektivnog stila od grupa izbegavajućeg, sigurnog i bojažljivog stila, pri čemu najviši nivo samoprihvatanja imaju ispitanici sa izbegavajućim, a najniži sa bojažljivim stilom. Dimenzija Samoprihvatanje – kompetencija se odnosi na generalno pozitivan stav prema sebi, zadovoljstvo sobom, samostalnost, proaktivnost, doživljaj kompetencije, težnju ka ispunjenju ciljeva, spremnost za razvoj i promene. Izbegavajući afektivni stil karakteriše visoko samopouzdanje i oslanjanje na sebe, izražena potreba za autonomijom, umanjivanje značaja vezivanje i orijentacije na posao i materijalne vrednosti pre nego na bliske odnose, te je moguće da upravo usled ove orijentacije ka samostalnosti i težnje ka uspehu i ostvarivanju ciljeva, ispitanici izbegavajućeg afektivnog stila postižu najviše skorove na dimenziji Samoprihvatanje – kompetencija.

U nivou dimenzije Autonomija se jedino ne razlikuju grupe ispitanika izbegavajućeg i preokupiranog afektivnog stila. Ispitanici bojažljivog afektivnog stila imaju najniži nivo Autonomije, a ispitanici sigurnog afektivnog stila imaju najviši nivo Autonomije. Nivo na dimenziji Pozitivni odnosi sa drugima se značajno razlikuje među grupama ispitanika sigurnog i odbacujućeg, preokupiranog i bojažljivog afektivnog obrasca, te ispitanici izbegavajućeg stila od grupe ispitanika bojažljivog stila. Najviši nivo na dimenziji Pozitivni odnosi sa drugima postižu ispitanici sigurnog stila afektivnog vezivanja, a najniži postižu ispitanici bojažljivog afektivnog stila. Autonomija se odnosi na sposobnost samostalnog donošenja odluka, rezistentnost na

okolne uticaje i važnost usklađenosti sa sopstvenim standardima, dok dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima karakterišu bliski, intimni odnosi, empatija, razumevanje značaja spremnosti za prilagođavanjem i recipročnosti u partnerskim odnosima. Kada se uzme u obzir da individue sigurnog stila partnerske afektivne vezanosti karakteriše visoko samopouzdanje, uz istovremen pozitivan stav prema drugima, težnju ka intimnosti i usklađene potrebe za vezivanjem i autonomijom, a sa druge strane bojažljivi stil karakteriše nisko samopouzdanje, ambivalentnost bliskost – izbegavanje bliskosti, pasivnost i nesigurnost, nalaz da na Autonomiji najviše skorove imaju osobe sa sigurnim afektivnim stilom, a najniže sa bojažljivim nije neočekivan. Kako je već rečeno prilikom prikaza rezultata regresione analize, objašnjenje podatka da se grupe ispitanika različitih partnerskih afektivnih stilova značajno razlikuju na dimenziji Pozitivni odnosi sa drugima, zahteva dodatna ispitivanja.

Sumiranjem prethodnih rezultata možemo reći da su primenjene analize dale nalaze koji su u skladu sa dosadašnjim istraživanjima relacije psihološkog blagostanja i afektivne vezanosti (Simpson, 1990; La Guardia, 2000; Karreman i Vingerhoets, 2012). Utvrđeno je da su dimenzije partnerskog afektivnog stila značajni prediktori psihološkog blagostanja, te da se grupe ispitanika različitih partnerskih afektivnih obrazaca razlikuju u nivou psihološkog blagostanja. Ispitivanje relacije ova dva konstrukta je otvorilo i pitanja o odnosu njihovih pojedinih komponenti, te je potrebno sprovesti dodatna istraživanja da bi se na njih dao precizan odgovor.

Psihološko blagostanje kao prediktor anksioznost

Sa svrhom daljeg objašnjenja prostora konstrukta psihološkog blagostanja ispitana je i relacija ekstrahovanih dimenzija (Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima) sa anksioznosti kao merom negativnog mentalnog zdravlja. Prema Rachman-u (2004) anksioznost se odnosi na napetu, uznemirujuću aniticipaciju pretećeg, ali nejasnog događaja i osećanje teške neizvesnosti. To je neprijatno osećanje blisko strahu, ali se od straha razlikuje po uzroku, trajanju i održavanju (Rachman, 2004). Takođe, karakteriše je prekomerna aktivnost vegetativnog nervnog sistema koju osobe opažaju kroz različite telesne senzacije poput ubrzanog lupanja srca i ubrzanog disanja, mučnine, prekomernog znojenja.

Anksioznost se može ispitivati kao crta i kao stanje. Kada se posmatra kao crta, anksioznost se određuje kao opšta sklonost da se objektivno bezopasne situacije opažaju kao ugrožavajuće i da se na njih reaguje znatno intenzivnije nego što objektivna situacija zahteva, te obuhvata najmanje četiri dimenzije: socijalne evaluacije, fizičke opasnosti, novih/nejasnih situacija i svakodnevnih situacija (Endler i Parker, 1990). Anksioznost kao stanje je u izvesnom stepenu prisutna u iskustvu svakog pojedinaca, no, ukoliko je dugotrajna i ometa adekvatno psihičko i socijalno funkcionisanje prelazi u anksiozni poremećaj. U ovom istraživanju anksioznost je ispitivana kao stanje, odnosno meren je aktuelni stepen izraženosti emocionalnih, fizioloških i kognitivnih simptoma anksioznosti. Takođe, ispitivana je neklinička populacija, pri čemu niko od ispitanika nije naveo dijagnostikovan anksiozni poremećaj, te govorimo samo o stepenu izraženosti nivoa anksioznosti ispitanika u uzorku.

Pri validaciji mera psihološkog blagostanja uglavnom se ispituje i njihova relacija sa merama negativnog mentalnog zdravlja, najčešće sa depresijom, te su ispitivanja odnosa psihološkog blagostanja i anksioznosti manje zastupljena. No, osim što se na osnovu teorijskih konceptualizacija može očekivati da su hedoničko i eudemoničko blagostanje i anksioznost u negativnoj korelaciji, postoje i istraživanja

koja to potvrđuju (Arrindell i Ettema, 1986, prema Pavot i Diener, 1993; Shek, 1993; Beurs i sar., 1999; Ruini i sar., 2003; Guney i sar., 2010, Stanojević, 2013). Rezultati ovog istraživanja su korespodentni sa prethodnim i predstavljaju još jednu potvrdu negativne povezanosti psihološkog blagostanja i anksioznosti.

Sve korelacije anksioznosti i mera psihološkog blagostanja su statistički značajne, negativne i kreću se od niskih (Samoprihvatanje – kompetencija $-.287$) do umerenih (Autonomija $-.325$, Pozitivni odnosi sa drugima $-.335$). Ispitivanje mogućnosti predikcije nivoa anksioznosti merama psihološkog blagostanja je pokazalo da kompozit dimenzija Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima objašnjava 14% varijanse anksioznosti, pri čemu su parcijalni doprinosi svih predikorskih varijabli značajni i sličnih beta vrednosti (Samoprihvatanje – kompetencija: $\beta = -.156$, Autonomija: $\beta = -.159$, Pozitivni odnosi sa drugima, $\beta = -.154$). Podjednake vrednosti beta koeficijenata ukazuju na to da su sve tri ekstrahovane mere psihološkog blagostanja podjednako dobri prediktori anksioznosti. Semiparcijalni koeficijenti korelacije su, takođe, sličnih vrednosti (kreću se od $-.138$ do $-.107$) i ukazuju na sličan procenat jedinstvenog objašnjenja varijabli psihološkog blagostanja varijanse anksioznosti (Samoprihvatanje – kompetencija – 2%, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima – 1%). Dakle, sa promenom nivoa bilo koje od tri dimenzije psihološkog blagostanja može se očekivati i promena nivoa anksioznosti ispitanika, odnosno, kako raste nivo psihološkog blagostanja tako opada prisustvo simptoma anksioznosti. Ovakav zaključak je u skladu sa teorijskim očekivanjima i prethodnim empirijskim potvrdama, a njegova praktična implikacija se ogleda u razvoju programa sa ciljem unapređenja psihološkog blagostanja i posredno prevencije anksioznih poremećaja.

Mogućnost predikcije Samostišavanja nivoom psihološkog blagostanja

U pokušaju da objasni veću vulnerabilnost žena za depresiju (Nolen-Hoeksema, 1987) Jack (1991) konstruiše koncept samostišavanja. Teorija samostišavanja je derivirana iz longitudinalne studije depresije kod žena, objedinjuje elemente teorije afektivnog vezivanja i self u odnosu teorije, uz isticanje značaja socijalnog rodnog modelovanja, odnosno uticaja kulture na formiranje disfunkcionalne kognitivne šeme koja doprinosi razvoju depresije. Prema afektivnoj teoriji adekvatni, bliski odnosi sa starateljem su ključni za razvoj deteta i njegovo mentalno zdravlje, a kako je i u ovom istraživanju utvrđeno, afektivni stil partnerskog vezivanja je prediktor psihološkog blagostanja. Prema self u odnosu teoriji, za razliku od muške dece, ženska ne moraju da prođu kroz proces separacije od majke da bi oformila rodni identitet, već se on razvija u kontekstu bliskih interpersonalnih odnosa i povezanosti sa njihovom majkom, te su sposobnost afilijacije i međuzavisnosti odlike adekvatnog razvoja u odraslom dobu. Osnova razvoja identiteta žena, nisu Frojdijanska i Eriksonijanska individuacija i separacija, već sposobnost da se raste i razvija u interpersonalnim relacijama (Car, Gilroy, Sherman, 1996). Prethodno nikako ne znači da za ženski identitet proces individuacije i kreiranja „autentičnog selfa“ nije značajan. Cilj za žene je razvoj i intimnosti i identiteta, pri čemu razvoj jednog podstiče razvoj drugog – intimnost pospešuje razvoj autentičnog selfa, a razvoj selfa produbljuje sposobnost za intimnost (Jack, 1987). Dakle, socijalni aspekt usvajanja rodne uloge je važna komponenta razvoja identiteta žena i njihovog mentalnog zdravlja u odraslom dobu.

Na osnovu prethodnih određenja Jack (1991) samostišavanje definiše kao žensku sklonost da ispoljavaju negujuća ponašanja i zadovoljavaju druge čak i kada je to u suprotnosti sa sopstvenim potrebama, te inhibiranje samoekspresija u bliskim odnosima. U pokušaju da ostvari intimnost sa partnerom i zadovolji potrebu za vezanošću kroz uloge „dobre žene“ i „dobre majke“ puno žena se samožrtvuje i stišava svoja osećanja i potrebe ili izbegava upražnjavanje ponašanja koja nisu odgovarajuća idealnom modelu „dobre žene/majke“ što dovodi do podele selfa na „konformirajući i zadovoljavajući self“ i „unutrašnji self koji je besan i pruža otpor“ (Jack, 1991). Upravo ovaj rascep selfa je prema Jack (1991) ključan za dinamiku

ženske depresije, pošto je baziran na uverenju žena da one nisu vredne kao bića samim tim što postoje već da se njihova vrednost procenjuje u odnosu na to koliko dobro zadovoljavaju potrebe drugih, što dalje rezultuje samostišavanjem potreba i osećanja i upotrebi spoljašnjih standarda u proceni sopstvene vrednosti, te razvijanju osećanja bezvrednosti i beznadežnosti (Perz i Ussher, 2006).

Da bi proverila model po kome usvojene kognitivne šeme o načinu kreiranja i održavanja sigurnih, intimnih odnosa dovode do stišavanja određenih osećanja, misli i akcija žena, a koje dalje doprinosi sniženju samopouzdanja i osećanju „gubitka selfa“ Jack konstruiše Skalu samostišavanja (Jack i Dill, 1992). Skala se sastoji iz četiri supskale koje reflektuju predloženu dinamiku depresije žena: Eksternalizovana samopercepcija, Briga kao požrtvanost, Samostišavanje i Podeljeni self. Iako je Jack (1992) konstruisala skalu da bi objasnila rodne razlike u prevalenci depresije, kasnija istraživanja uključujući i ovo, nisu potvrdila rodnu specifičnost (Thompson, 1995; Ussher i Perz, 2010). Potvrđeno je da je samostišavanje značajno povezano sa depresijom i anksioznošću (Jack i Dill, 1992; Gratch i sar., 1995; Fox, 1997, Ussher i Perz, 2010), zadovoljstvom sa partnerskim odnosom (Thompson, 1995) i stilom afektivnog vezivanja (Remen i sar, 2002) .

U dosadašnjoj literaturi nisu nađena istraživanja koja se bave relacijom psihološkog blagostanja i samostišavanja (ukoliko se izuzme domen zadovoljstva partnerskim odnosima kognitivnog aspekta subjektivnog blagostanja). S obzirom na to da dosadašnjim istraživanjima jeste utvrđena povezanost depresije, zadovoljstva partnerskim odnosom i stila afektivnog vezivanja sa samostišavanjem, te imajući u vidu povezanost depresije i psihološkog blagostanja, kao i nalaze da su subjektivno i eudemoničko blagostanje različiti aspekti psihološkog blagostanja odlučeno je da se ispita i odnos psihološkog blagostanja i samostišavanja.

Za ispitivanje nivoa samostišavanja je korišćena adaptirana verzija Skale samostišavanja (Jack i Dill, 1992), te je prema preporuci autora (Nekić, Lacković-Grgin, Penezić, 2006) koji su radili adaptaciju korišćen sumacioni skor i nisu se ispile subdimenzije za koje i sama autorka navodi da su visoko interkorelirane (Jack i Dill, 1992).

Pouzdanost skale samostišavanja je zadovoljavajuća (Kronbah alfa koeficijent iznosi 0.809), a distribucija rezultata je pomerena ka desnom kraju skale, što govori o nešto višem nivou samostišavanja u uzorku.

S obzirom na to da je skala konstruisana kao pokušaj odgovora na višu prisutnost depresije kod ženskog pola i sa pretpostavkom da žene izveštavaju o višem stepenu samostišavanja, a da to nije potvrđeno kasnijim istraživanjima, t-testom je proverena značajnost razlika nivoa samostišavanja žena i muškaraca i utvrđeno je da ona nije statistički značajna ($t = 0.811$, $p > 0.05$).

Ispitivanje korelacija Samostišavanja i tri dimenzije psihološkog blagostanja koje su ekstrahovane u ovom istraživanju: Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima je pokazalo negativnu i umerenu povezanost Samostišavanja i Autonomije, te negativnu i nisku povezanost Samostišavanja i Pozitivnih odnosa sa drugima. Faktor Samoprihvatanje – kompetencija i Samostišavanje nisu statistički značajno povezani. Ovakav rezultat ukazuje da sa porastom stepena Autonomije opada nivo Samostišavanja, te da sa višim skorovima na faktoru Pozitivni odnosi sa ljudima opadaju skorovi na skali Samostišavanja.

Da bi se utvrdila mogućnost predikcije Samostišavanja varijablama psihološkog blagostanja primenjena je regresiona analiza. Kao prediktori uključene su dve varijable psihološkog blagostanja – Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima – za koje je prethodno utvrđeno da su statistički značajno povezane sa Samostišavanjem. Kao kriterijum je uključena varijabla Samostišavanje. Rezultati su pokazali da je regresioni model u celini značajan i da navedeni prediktori zajedno objašnjavaju oko 14% varijanse Samostišavanja. Pojedinačni doprinosi prediktora ukazuju da samo Autonomija ima značajan jedinstveni doprinos varijansi Samostišavanja. Dakle, može se pretpostaviti da će osobe koje su samosvesne, odlučne, imaju razvijenu sposobnost da samostalno donose odluke, brane svoje stavove, relativno su otporne na uticaj okoline i važnija im je usklađenost sa sopstvenim nego sa spoljašnjim standardima pokazivati niži nivo Samostišavanja. Značajno je napomenuti da je upravo Autonomija od svih dimenzija psihološkog blagostanja pod najvećim uticajem kulture i socijalnih normi.

Ako se posmatraju u svetlu teorijske osnove samostišavanja i sadržaja faktora psihološkog blagostanja, ovakvi rezultati su samo delimično očekivani, s obzirom na to da nije utvrđena značajna povezanost sa Samoprihvatanjem – kompetencijom, faktorom koji se odnosi na prihvatanje sopstvene ličnosti u celini sa svim njenim pozitivnim i negativnim karakteristikama, a istovremeno sadrži i kognitivne procene zadovoljstva sobom i sopstvenim životom. Povezanost Samoprihvatanja – kompetencije sa Samostišavanjem je bila očekivana i usled nalaza da je ovaj faktor prediktor stilova partnerskog afektivnog vezivanja, a da je Samostišavanje takođe povezano sa stilovima afektivnog vezivanja (Remen i sar, 2002). Moguće objašnjenje ovakvog rezultata leži upravo u fokusu faktora Samoprihvatanje – kompetencija na sopstvenu ličnost i potrebe, dok je za koncept Samostišavanja imanentna relacija, uticaj socijalnih normi i fokus na odnose. Naime, Jack (1992) razlikuje četiri komponente samostišavanja koje reflektuju dve tendencije: jednu koja se odnosi na upravljanje unutrašnjim selfom spoljašnjim kriterijumima i pod značajnim je uticajem socijalnog modelovanja rodne uloge i drugu koja prevashodno reflektuje brigu o održavanju odnosa usled koje se sopstvene misli i osećanja sputavaju, a tuđim potrebama i mišljenju daje primat.

Sumiranjem rezultata ispitivanja odnosa Samostišavanja i varijabli eudemoničkog blagostanja može se reći da su Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima značajno povezani sa Samostišavanjem, pri čemu samo Autonomija ima značajan pojedinačan doprinos Samostišavanju, a nizak procenat objašnjene varijanse Samostišavanja ukazuje na značaj drugih konstrukata koji nisu obuhvaćeni ovim istraživanjem. Drugim rečima, može se očekivati da visoko autonomne osobe sa adekvatnim socijalnim relacijama pokazuju niži nivo samostišavanja.

Takođe, za neka buduća istraživanja ostaje da se dodatno ispita relacija Samostišavanja i Samoprihvatanja i odgovori na pitanje da li osoba može imati visok stepen samoprihvatanja i doživljaj kompetencije i istovremeno se visoko samostišavati. Još jedno otvoreno istraživačko pitanje, s obzirom na upliv kulture u okviru konstrukata samostišavanja i pojedinih dimenzija psihološkog blagostanja je ispitivanje relacije psihološkog blagostanja i samostišavanja u okviru različitih kultura.

Optimizam i pesimizam kao prediktori psihološkog blagostanja

Ispitivanja relacije psihološkog blagostanja, anksioznosti i samostišavanja su pokazala da na osnovu dimenzija psihološkog blagostanja možemo vršiti predikciju anksioznosti i samostišavanja. Sledeći cilj je bilo ispitati potencijalne prediktore psihološkog blagostanja: optimizam i depresivnu ličnost.

Prema Scheier-u i Carver-u (1992) dispozicioni optimizam je generalizovano očekivanje da će problemske situacije imati pozitivne ishode, pri čemu je ono jednodimenzioni kontinuum na čijim polovima se nalaze pesimizam i optimizam. Optimistične osobe svoju okolinu posmatraju u pozitivnom svetlu, pretežno imaju prijatna osećanja i angažuju se u aktivnostima usmerenim na ostvarivanje postavljenih ciljeva pošto očekuju da će one imati pozitivan ishod. S druge strane, pesimistične osobe imaju uverenja koja vode do negativnog pogleda na svet koji ih okružuje. Pesimisti u svom iskustvu imaju više neprijatnih osećanja, a usled očekivanja negativnih ishoda slabo se angažuju u aktivnostima i imaju nizak nivo motivacije (Chiesi i sar., 2013). Kasnija istraživanja ukazuju da su optimizam i pesimizam, iako u visokoj ili srednjoj negativnoj korelaciji, ipak dve različite i stabilne dimenzije ličnosti (Chang, 1997, Penezić, 2002, Herzberg i sar., 2006).

Do sada su u različitim studijama potvrđene veze optimizma/pesimizma i različitih aspekata psiho-fizičkog zdravlja (Scheier i Carver, 1992; Taylor i sar., 2000; Chang, 2002; Ruthig i sar., 2007). Prema Aspinwall-ovoj i Taylor-ovoj (1997) optimizam je generalizovana tendencija ka očekivanju pozitivnih ishoda, koja može da se ubroji u prediktore optimalnog funkcionisanja i dobrih zdravstvenih ishoda. Chang (1997) utvrđuje da su optimizam i pesimizam značajni prediktori zadovoljstva životom, dok Augusto-Landa i sar. (2011), te Ferguson i Goodwin (2010) navode povezanost optimizma / pesimizma i psihološkog blagostanja.

Prethodno navedena istraživanja ukazuju da su optimizam i pesimizam prediktori psihološkog blagostanja, ali istovremeno ispituju različite aspekte psihološkog blagostanja i koriste njegove različite mere. Da bi se doprinelo konceptualizaciji psihološkog blagostanja i detaljnijem određivanju konstrukata koji

su sa njim u značajnoj vezi u ovom istraživanju je ispitana mogućnost predikcije ekstrahovanih dimenzija psihološkog blagostanja optimizmom i pesimizmom.

Da bi se ostvario navedeni cilj prvobitno je primenjena korelaciona, a zatim regresiona analiza. Analiza bivarijatnih korelacija je pokazala da su i optimizam i pesimizam statistički značajno povezani sa svim ekstrahovanim dimenzijama psihološkog blagostanja. Pirsonovi koeficijenti korelacije su se kretali od .283 do -.464, pri čemu je najviša negativna povezanost Pesimizma sa Autonomijom i Pozitivnim odnosima sa drugima, a najviša pozitivna povezanost sa Samoprihvatanjem – kompetencijom. Drugim rečima, sa porastom skora na skali Optimizma rastu i skorovi na Samoprihvatanju – kompetenciji, Autonomiji i Pozitivnim odnosima sa drugima, a sa porastom skora na skali Pesimizma opadaju skorovi na na Samoprihvatanju – kompetenciji, Autonomiji i Pozitivnim odnosima sa drugima i obrnuto. Dobijene statistički značajne povezanosti optimizma i pesimizma sa dimenzijama psihološkog blagostanja su očekivane i u skladu sa dosadašnjim istraživanjima (Scheier i Carver, 1992; Chang, 1997; Taylor i sar., 2000; Chang, 2002; Ruthig i sar., 2007; Diener i sar., 2003; Eid i Diener, 2004; Ferguson i Goodwin, 2010; Augusto-Landa i sar., 2011).

Sledeći korak je bilo ispitivanje mogućnosti predikcije nivoa psihološkog blagostanja stabilnim dimenzijama ličnost – optimizmom i pesimizmom, te su primenjene regresione analize u kojima su prediktori bili Optimizam i Pesimizam, a kriterijumi Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Rezultati su pokazali da su i optimizam i pesimizam statistički značajni prediktori svih ekstrahovanih dimenzija psihološkog blagostanja. Jedinstveni doprinosi prediktora pokazuju da je Optimizam bolji prediktor Samoprihvatanja – kompetencije u odnosu na Autonomiju i Pozitivne odnose sa drugima, a da je Pesimizam lošiji prediktor Samoprihvatanja – kompetencije u odnosu na Autonomiju i Pozitivne odnose sa drugima.

Faktor Samoprihvatanje – kompetencija se odnosi na opšteprihvatajući, pozitivan odnos prema sebi i sopstvenim karakteristikama, pozitivno samovrednovanje, zadovoljstvo sobom i sopstvenim postignućima, te uključuje sposobnost postavljanja ostvarivih ciljeva u životu i osećanje svrhovitosti. Optimizam

karakteriše očekivanje pozitivnih ishoda, aktivnost i usmerenost na ostvarivanje postavljenih ciljeva, te se može pretpostaviti da Optimizam doprinosi pozitivnijem samovrednovanju, podstiče želju za optimalnim nivoom izazova, spremnost za kontinuirani razvoj i promene, te utvrđuje uverenje da se sa izazovom može nositi na uspešan način koje je istovremeno svojstveno i osobama sa višim nivoom Samoprihvatanja – kompetencije. S obzirom na to da je i Pesimizam značajan prediktor Samoprihvatanja – kompetencije možemo pretpostaviti da se njegov doprinos nižem nivou ovog faktora ogleda u negativnijem stavu prema sebi, višem vrednovanju svojih negativnih karakteristika u odnosu na pozitivne, smanjenoj motivaciji za ostvarivanje postavljenih ciljeva i manjem doživljaju celovite kompetentnosti. Takođe, ukoliko postoje prepreke u ostvarivanju ciljeva verovatno je da će pesimistične osobe lakše odustajati i teže pronalaziti smisao ulaganja dodatnog napora u odnosu na optimistične.

Na osnovu ovog nalaza da je jedinstveni doprinos Optimizma Autonomiji i Pozitivnim odnosima sa drugima niži u odnosu na Samoprihvatanje – kompetenciju, dok je sa Pesimizmom situacija obrnuta – veći je jedinstveni doprinos Autonomiji i Pozitivnim odnosima sa drugima u odnosu na Samoprihvatanje – kompetenciju može se reći da je za pozitivan doživljaj sebe važnije prisustvo generalizovanog pozitivnog očekivanja, od odsustva negativnog percipiranja budućnosti i nemotivisanosti, dok je za ostvarivanje autonomije i zadovoljavajućih odnosa sa socijalnom okolinom značajnije odsustvo negativnih očekivanja i samosputavajućih uverenja, od prisustva pozitivnih očekivanja i razvijene sposobnosti ostvarivanja postavljenih ciljeva.

Navedeni rezultati bi se mogli objasniti upravo različitim nivoom motivisanosti, proaktivnosti i usmerenosti na ostvarivanje ciljeva optimista i pesimista. Za ostvarenje autonomije je potrebno uložiti dodatni napor i izboriti se za svoje mišljenje i stavove čak i kada su oni u suprotnosti sa mišljenjem i stavovima okoline, samostalno donositi odluke sa svešću o njihovim dobrim i lošim posledicama, te se suočiti sa eventualnim neodobravanjem sredine. Takođe, ostvarivanje zadovoljavajućih, intimnih i toplih socijalnih odnosa, zahteva promišljanje svojih akcija i planiranje njihovih posledica u odnosu na druge, investiranje energije u rešavanje potencijalnih konflikata na efikasan i obostrano zadovoljavajući način.

Sumiranjem prethodnih rezultata, možemo zaključiti da i Optimizam i Pesimizam značajno doprinose psihološkom blagostanju podstičući ga ili snižavajući, pri čemu je Optimizam najbolji prediktor dimenzije Samostišavanje – kompetencija, a Pesimizam najbolji prediktor dimenzije Autonomija. S obzirom na to da se Optimizam i Pesimizam smatraju stabilnim karakteristikama ličnosti (Carver i Scheier, 1999) može se pretpostaviti i stabilnost njihove relacije sa psihološkim blagostanjem.

Značajno je napomenuti da su procenti objašnjene varijanse dimenzija psihološkog blagostanja niži (kreću se od 8% do 21% u zavisnosti od dimenzije psihološkog blagostanja) što ukazuje da postoje i drugi značajni prediktori psihološkog blagostanja i da je navedene pretpostavke i uzročne odnose potrebno proveriti dodatnim istraživanjima. Takođe, iako se optimizam i pesimizam smatraju stabilnim karakteristikama ličnosti, utvrđen je različit doprinos pesimističnog i optimističnog atribucionog stila očuvanju mentalnog zdravlja u zavisnosti od situacionog konteksta (Selidžmen, 2008). S obzirom na to da je van okvira ovog istraživanja ispitivanje nivoa psihološkog blagostanja u različitim situacionim kontekstima, u sledećim istraživanjima bi bilo dobro ispitati efekte različitih situacionih konteksta na vezu optimizma, pesimizma i psihološkog blagostanja.

Ispitivanje mogućnosti predikcije psihološkog blagostanja karakteristikama depresivne ličnosti

Ispitivanja različitih prediktora i konsekvenata psihološkog blagostanja konzistentno potvrđuju povezanost stepena depresivnosti kao mere negativnog mentalnog zdravlja i psihološkog blagostanja kao mere pozitivnog mentalnog zdravlja. Iako se intuitivno može pretpostaviti i povezanost depresivne ličnosti kao faktora vulnerabilnosti za nastanak kliničkih oblike depresije (Novović i sar., 2009) sa nivoom psihološkog blagostanja, ispitivanja relacije ova dva konstrukta nisu široko zastupljena, te je usled etiološke pretpostavke o uticaju ranih iskustava na razvoj depresivne ličnosti, odlučeno je da se ova varijabla uključi u istraživanje kao mogući prediktor psihološkog blagostanja.

U okviru kliničke psihologije koncept depresivne ličnosti je još početkom prošlog veka opisan i prepoznat kao faktor vulnerabilnosti za depresiju. Tako, Kreapelin (1921, prema Novović i sar., 2009) navodi predisponirajući karakter depresivnog temperamenta u razvoju depresivnih poremećaja, a osobe ovog temperamenta opisuje kao dominantno tužne, sumorne, obeshrabrene, preozbiljne, sa sniženim samopouzdanjem i izraženom sklonošću ka osećanju krivice. Kretchmer (1936, prema Novović i sar., 2009) koristi isti termin za definisanje jednog od tipova afektivne ličnosti i naglašava da se crte koje ga opisuju često zapažaju kod pojedinaca čiji se ostali aspekti funkcionisanja mogu označiti kao normalni.

Schneider (1958, prema Huprich, 1998) u okviru koncepta depresivne psihopatije depresivnu ličnost opisuje kao tihi, pesimističnu i ozbiljnu, sa smanjenim kapacitetom za uživanje i opuštanje, pri čemu se patnja smatra skoro plemenitom. Razlikujući depresivnu ličnost od endogene depresije i odbacujući ideju da je u pitanju forma depresivne reakcije Schneider smatra da se depresivna ličnost nalazi na ekstremu kontinuumu normalnog funkcionisanja na kome se individue raspoređuju u zavisnosti od stepena izraženosti karakteristika depresivne ličnosti (Novović i sar., 2009). Nastanak depresivne ličnosti Schneider (1958, prema Huprich, 1998) povezuje

sa ranim objektnim frustracijama koje utiču na razvoj individuinoeg pesimizma i negativnog pogleda na svet.

Pedesetak godina kasnije, Ryder i saradnici (Ryder, Bagby, Marshall i Costa, 2005) razmatrajući relaciju depresivne ličnosti i depresivnog poremećaja ličnosti smatraju da je depresivna ličnost faktor vulnerabilnosti za nastanak kliničkih oblika depresije, te navode da je depresivni poremećaj ličnosti ekstrem na kontinuumu normalnog funkcionisanja, a da je depresivna ličnost dimenzionalni konstrukt čiji ekstrem karakterišu crte depresivnog poremećaja ličnosti.

U aktuelnoj klasifikaciji mentalnih poremećaja Svetske zdravstvene organizacije (MKB-10) depresivna ličnost se uključuje u klasu distimije, dok DSM – IV navodeći kriterijume za dijagnostikovanje depresivnog poremećaja ličnosti koji imaju polazište u Akiskalovoj formalizaciji Schneiderovih karakteristika depresivne psihopatije (Klein, 1990, Novović i sar., 2009) depresivni poremećaj ličnosti smešta u okviru poglavlja u kom se navode kriterijumi poremećaja koje je potrebno dalje istražiti.

U okviru ovog istraživanja depresivna ličnost se shvata kao dimenzionalni konstrukt na čijem ekstremu se nalaze karakteristike depresivnog poremećaja ličnosti i merena je Skalom depresivne ličnosti (Novović i sar., 2009) koja je konstituisana na osnovu Akiskalove formalizacije Schneiderovog opisa depresivne psihopatije, koja definiše sedam crta ličnosti: 1. mirna, introvertna, pasivna i neasertivna; 2. turbna, pesimistična, ozbiljna i nesposobna za šalu; 3. samokritična, samooptužujuća i samoomalovažavajuća; 4. skeptična, hiperkritična i teško udovoljiva; 5. savesna, odgovorna i samodisciplinovana; 6. zamišljena i zabrinuta; 7. preokupirana negativnim događajima, osećanjem neadekvatnosti i sopstvenim nedostacima (Klein, 1990, Novović i sar., 2009).

Na osnovu postignutog skora na skali, u skladu sa preporukama autorke skale, ispitanici su kategorisani u jednu od četiri kategorija (Novović i sar., 2009):

- veoma naglašene karakteristike depresivne ličnosti – osobe u okviru ove kategorije sigurno zadovoljavaju kriterijume za depresivni poremećaj ličnosti, može postojati i dodatni afektivni poremećaj

- naglašene karakteristike depresivne ličnosti – rezultati u okviru ove kategorije ukazuju na mogućnost, ne samo depresivnog poremećaja ličnosti, već i dodatnog afektivnog poremećaja sa ose I
- umereno izražene karakteristike depresivne ličnosti – snižena je verovatnoća da je u pitanju neki od afektivnih poremećaja uključujući i depresivni poremećaj ličnosti. Ovaj skor dobijaju osobe koje na većinu ajtema odgovaraju sa „pomalo“, te na taj način pripada osobi koja bi mogla imati realan uvid u sopstvenu ličnost i „prirodu sveta“, što je onemogućava da kroz pozitivne iluzije kreira „lepšu realnost“.
- odsutne karakteristike depresivne ličnosti – osobe u okviru ove kategorije ili disimuliraju ili su pretežno dobro raspoložene, optimistične, sebe doživljavaju kao samopouzdanе, retko osećaju kajanje, krive druge i brinu zbog bilo čega. Za razliku od prethodne kategorije, ukoliko nije u pitanju disimulacija, u ovoj kategoriji su osobe sa „ružičastim naočarima“ koje se same sebi veoma dopadaju, a i svet je prilično veselo mesto za njih.

Prosečan skor ispitanika na skali depresivne ličnosti je u kategoriji umereno izraženih osobina depresivne ličnosti (AS = 40.17, SD =0.72), što je u skladu sa podacima dobijenim prilikom validiranja skale (Novović i sar., 2009) u kome se aritmetička sredina uzorka iako niža nego u ovom istraživanju nalazi u okviru iste kategorije. Procentualna raspodela ispitanika pokazuje da se 5.1% ispitanika nalazi u kategoriji „naglašene karakteristike depresivne ličnosti“ koja ukazuje na postojenje depresivnog poremećaja ličnosti, 37.1% ispitanika je u kategoriji „umereno izražene karakteristike depresivne ličnosti“, polovina (51.1%) se nalazi u okviru kategorije „umereno izražene karakteristike depresivne ličnosti“, a 6.7% ispitanika se nalazi u kategoriji „odsutne karakteristike depresivne ličnosti“. Istraživanje je vršeno u opštoj populaciji pri čemu nije eksplicitno proveravano da li u okviru uzorka postoje ispitanici sa nekom psihijatrijskom dijagnozom, te nemamo podatke o tome da li ovih 5% ispitanika koji su kategorisani kao „naglašene karakteristike depresivne ličnosti“ imaju dijagnostikovan depresivni poremećaj ličnosti ili bilo koji drugi poremećaj mentalnog zdravlja.

Koeficijenti korelacije ukazuju na očekivanu negativnu povezanost skorova na skali depresivne ličnosti sa svim dimenzijama psihološkog blagostanja, pri čemu su sve korelacije umerene, a najviša je korelacija sa Autonomijom što govori o tome da sa porastom karakteristika depresivne ličnosti opada samosvesnost, odlučnost, sposobnost samostalnog donošenja odluka i organizovanja sopstvenog života, a raste konformizam.

Ispitivanje efekta depresivne ličnosti na dimenzije psihološkog blagostanja je vršeno multivarijantnom analizom varijanse. Rezultati su pokazali da je efekat statistički značajan, ali nizak (oko 9% varijanse kompozita mera psihološkog blagostanja je objašnjen karakteristikama depresivne ličnosti). Efekti depresivne ličnosti na pojedinačne dimenzije pokazuju da depresivna ličnost ima najveći efekat na Pozitivne odnose sa drugima (oko 20%), zatim na Autonomiju (oko 18%), a najmanji na Samoprihvatanje – kompetenciju (oko 9%).

Ispitivanje razlika u nivou ekstrahovanih dimenzija psihološkog blagostanja u odnosu na pripadnost jednoj od kategorija zastupljenosti karakteristika depresivne ličnosti je pokazalo da grupa ispitanika koja se nalazi u kategoriji „umereno izražene karakteristike depresivne ličnosti“ ima najviši nivo sve tri dimenzije, a grupa ispitanika koji pripadaju kategoriji „veoma naglašene karakteristike ličnosti“ kako je i očekivano ima najniži nivo sve tri dimenzije. Interesantan je podatak da nisu osobe sa odsustvom karakteristika depresivne ličnosti one koje pokazuju najviši nivo psihološkog blagostanja. No, post hoc testovi su pokazali da na dimenzijama Samoprihvatanje – kompetencija i Autonomija razlika između grupa ispitanika sa odsutnim i umereno naglašenim karakteristikama depresivne ličnosti nije statistički značajna. Značajna razlika grupa ispitanika sa odsustvom i umereno naglašenim karakteristikama ličnosti se javlja na dimenziji Pozitivni odnosi sa drugima. Ova dimenzija se odnosi na razvijenu sposobnost snalaženja u interpersonalnim odnosima i pozitivnu orijentaciju ka planiranju sopstvenog života, te bi bilo očekivano da upravo kategorija individua koje su pretežno dobro raspoložene, samopouzdana, sa niskim osećajem krivice, bez izražene sklonosti ka kritici, bezrazložnoj brizi i koje svet smatraju veselim mestom (Novović i sar., 2009) imaju najviši nivo. Eventualno objašnjenje ovakvog rezultata bi se moglo potražiti u „ružičastim naočarima“ koje su, takođe, karakteristične za pripadnike kategorije sa odsustvom karakteristika

depresivne ličnosti (Novović i sar., 2009) koje doprinose nekritičkoj percepciji stvarnosti, a samim tim i socijalnih relacija, previđanju nesklada u odnosima i posledičnom razočarenju kada se suoče sa realnim stanjem. Za razliku od njih, grupa ispitanika sa umereno naglašenim karakteristikama ima realniji uvid u sopstvenu ličnost i „prirodu sveta“, što ih onemogućava da kroz pozitivne iluzije kreiraju „lepšu realnost“ (Novović i sar., 2009) i na neki način ih imunizuje od učestalih razočarenje u druge kada se ispostavi da oni nisu onakvim kakve ih osobe sa ulepšanom slikom percipiraju.

Na kraju možemo zaključiti da depresivna ličnost ima efekat na psihološko blagostanje, te da bi imajući u vidu etiologiju depresivne ličnosti, preventivnim programima kreiranim sa ciljem minimiziranja mogućnosti razvoja depresivnog poremećaja ličnosti posredno mogli unapređivati i psihološko blagostanje.

Samoprocena fizičkog zdravlja i psihološko blagostanje

Još od antičke maksime u „Zdravom telu –zdrav duh“ se uočava značaj holističkog pristupa proučavanju ljudskog funkcionisanja, te je pri ispitivanju i validiranju koncepta psihološkog blagostanja bilo neizostavno kao jedan od ciljeva postaviti i ispitivanje odnosa fizičkog i psihološkog zdravlja. Podaci o fizičkom zdravlju su prikupljeni samoprocenom ispitanika, odnosno ajtemom „Kako procenjujete svoje fizičko zdravlje?“ na koji ispitanici odgovaraju petostepenom skalom (1 – odlično, 2 – dobro, 3 – osrednje, 4 – slabo, 5 – veoma slabo). Oslanjajući se na rezultate istraživanja (Okun i sar., 1984, Heikkila, Heikkila, Eisemann, 1998; Zelman, Howland, Nichols, Cleeland, 1991) prema kojima je za oporavak od bolesti važniji subjektivni doživljaj težine stanja nego objektivna dijagnoza, izabrano je da se u ovom istraživanju koristi subjektivna procena zdravlja, a ne objektivni zdravstveni pokazatelji (dijagnoze ili fiziološki parametri).

Analizom korelacija samoprocene fizičkog zdravlja i ekstrahovanih dimenzija psihološkog blagostanja je utvrđeno da su sve korelacije statistički značajne, pozitivne i da su raspona od niskih do umerenih. Najjača je korelacija samoprocene fizičkog zdravlja i Samoprihvatanja – kompetencije i to je istovremeno jedina korelacija umerenog intenziteta. Korelacija samoprocene fizičkog zdravlja i Autonomije je najniža. Drugim rečima, dobijene korelacije još jednom potvrđuju pretpostavku kako antičkih mislioca i tako i savremenih naučnika (Okun i sar., 1984; Stone, Cox, Valdimarsdottir, Jandorf, Neale, 1987; Zelman, Howland, Nichols, Cleeland, 1991; Heikkila, Heikkila, Eisemann, 1998; Maruta, Colligan, Malinchoc i Offord, 2000; Ryff i Singer, 2000; Cohen, Doyle, Turner, Alper, Skoner; 2003, Ryff i sar., 2004) o međuzavisnosti fizičkog i psihičkog funkcionisanja, i pokazuju da sa višom samoprocenom fizičkog zdravlja raste i nivo psihološkog blagostanja, te da je sniženje psihološkog blagostanja praćeno nižim subjektivnim procenama fizičkog zdravlja.

Da bi se detaljnije opisala relacija subjektivne procene zdravlja i ekstrahovanih dimenzija psihološkog blagostanja, te ispitala mogućnost predikcije subjektivne procene zdravlja merama psihološkog blagostanja primenjena je regresiona analiza u koju su kao prediktori uključeni Samoprihvatanje –

kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Rezultati pokazuju da je regresioni model u celini značajan, pri čemu prediktori objašnjavaju oko 14% varijanse samoprocene fizičkog zdravlja, a jedino faktor Samoprihvatanje – kompetencija ima značajan jedinstveni doprinos varijansi samoprocene fizičkog zdravlja. Ovaj nalaz se razlikuje od nalaza Ryff-ove i Singer-a (2000) koji su pri ispitivanju doprinosa multidimenzionog modela psihološkog blagostanja zdravlju koristeći medicinske parametre utvrdili najveći efekat dimenzije Pozitivni odnosi sa drugima na procese koju su povezani sa zdravljem, te nalaza Ryff-ove i saradnika (2004) koji su utvrdili povezanost biomarkera (kardiovaskularnih, neuroendokrinih, imunih) i dimenzija Svrha života i Personalni rast, Ovladavanje okruženjem, Pozitivni odnosi sa drugima i Samoprihvatanje.

Dimenzija Samoprihvatanje – kompetencija se odnosi na dugoročnu samoevaluaciju koja uključuje svesnost i prihvatanje sopstvenih snaga i slabosti, ali istovremeno se oslanja i na Frankl-ov koncept potrage za smislom, odnosno obuhvata pronalaženje smisla u neprijatnim životnim situacijama, te se može pretpostaviti da upravo svojim aspektom u kome je naglašen doživljaj sposobnosti i uverenje da se sa izazovom može nositi na uspešan način doprinosi i boljoj samoproceni fizičkog zdravlja. Drugim rečima, prikazani rezultati upućuju na to da je verovatno da osobe koje bolje prihvataju svoje dobre i loše karakteristike, te veruju u svoje sposobnosti da se nose sa neprijatnim situacijama, a samim tim i zdravstvenim teškoćama kao jednom vrstom životnih neprijatnosti, eventualne zdravstvene poteškoće interpretiraju manje ozbiljno, veruju u preduzimanje akcija (poput zdrave ishrane, fizičkih aktivnosti, preventivnih pregleda, pridržavanja lekarskih preporuka i terapije, intenzivnije brinu o sopstvenom zdravlju u slučaju bolesti...) kojima preveniraju bolest ili pospešuju izlečenje i stoga bolje procenjuju sopstveno fizičko zdravlje.

Relacija samoprocene materijalne situacije i psihološkog blagostanja

Različita istraživanja relacije materijalnog i psihološkog blagostanja ukazuju na njihovu povezanost (Bradburn, 1969; Haring, Stock i Okun, 1984; Veenhoven, 1994; Diener i Diener, 1995; Kasser i Ryan, 1996; Sheldon i Kasser, 1998; Argyle, 1999; Ryff i sar., 1999; Schmuck i sar., 2000; Ryan i Deci, 2001). Često citirano istraživanje subjektivnog blagostanja na uzorku dobitnika na lutriji pokazuje da neposredno nakon dobitka dolazi do značajnog skoka nivoa sreće, te da se posle izvesnog vremena intenzitet sreće spušta na nivo koji je prethodio dobitku na lutriji (Brickman, Coates i Janoff-Bulman, 1978). Drugim rečima, prema Brickman-u i saradnicima (1978) efekat materijalnog dobitka na subjektivno blagostanje postoji, ali je kratkoročan, a ne dugoročan. S druge strane, Argyle (1999) navodi da je procenat ispitanika koji su zadovoljni svojim životom viši u grupi ispitanika koji svoju finansijsku situaciju opisuju kao dobru. Dalja ispitivanja relacije materijalnog i subjektivnog blagostanja su pokazala razlike u značaju materijalnog bogatstva za psihološko blagostanje između materijalno razvijenijih i nerazvijenijih zemalja. Tako, Diener i Diener (1995) utvrđuju da je zadovoljstvo finansijskim statusom jače povezano sa zadovoljstvom životom u siromašnijim nego u bogatijim nacijama.

Eudemonički orijentisani autori su, takođe, ispitivali relaciju materijalnog i psihološkog blagostanja. Prema eudemoničkom shvatanju, usmerenost na materijalno, samo po sebi ne ostvaruje zadovoljenje psiholoških potreba, već može čak i umanjivati mogućnost ostvarivanja istinskog, punog potencijala individue. Postizanje materijalnog bogatstva je najčešće povezano sa neautonomnim aktivnostima, a usmerenost ka takvom cilju može smanjivati važnost autonomije, te rezultovati u niskom blagostanju. Istraživanja sprovedena sa ciljem provere ove pretpostavke pokazuju da kada je osoba iznad granice siromaštva porast materijalnog statusa ne doprinosi značajno psihološkom blagostanju (Ryan i Deci, 2001). Nalaz da je veća usmerenost na postizanje materijalnog bogatstva povezana sa nižim psihološkim blagostanjem je potvrđen u različitim studijama sprovedenim u razvijenim i nerazvijenim zemljama (Kasser i Ryan, 1996; Sheldon i Kasser, 1998; Ryff i sar., 1999; Schmuck i saradnici, 2000).

Da li psihološko blagostanje doprinosi boljoj proceni materijalne situacije?

Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, kao jedan od ciljeva istraživanja je postavljeno ispitivanje relacije zadovoljstva materijalnom situacijom i multidimenzionog modela psihološkog blagostanja.

Procentualna raspodela subjektivne procene materijalne situacije u uzorku pokazuje da polovina ispitanika smatra svoju materijalnu situaciju osrednjom (50,8%), trećina smatra da im je materijalna situacija dobra (30,1%), 12,2 % ispitanika smatra da ima lošu materijalnu situaciju, a 6,8% ispitanika nije želelo da proceni svoju materijalnu situaciju. U dalje analize su uključeni samo oni ispitanici koji su procenili svoju materijalnu situaciju.

Pirsonovi koeficijenti korelacije su pokazali da postoji povezanost samoprocene materijalne situacije i ekstrahovanih dimenzija psihološkog blagostanja. Utvrđena povezanost je niska i pozitivna (maksimalna je korelacija sa Samoprihvatanjem – kompetencijom = 0.225). Dakle, može se pretpostaviti da što je samoprocena materijalne situacije viša to je viši i nivo Samoprihvatanja – kompetencije, Autonomije i Pozitivnih odnosa sa drugima. Ovakav rezultat je u skladu sa dosadašnjim istraživanjima koja potvrđuju povezanost materijalnog bogatstva i psihološkog blagostanja i takođe, navode niske korelacije (Kasser i Ryan, 1996, Sheldon i Kasser, 1998; Ryff i sar., 1999; Schmuck i sar., 2000).

Pošto dosadašnji rezultati istraživanja konzistentno ukazuju na veoma nisku, ali ipak značajnu pozitivnu povezanost, te na efekat socioekonomskog statusa na multidimenzioni model psihološkog blagostanja Ryff-ove (Ryff i Singer, 1998), odlučeno je da se ispita i mogućnost predikcije subjektivne procene materijalne situacije ekstrahovanim dimenzijama psihološkog blagostanja.

Rezultati su pokazali da je regresioni model u kome su Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima prediktori, u celini značajan, pri čemu je procenat objašnjene varijanse samoprocene materijalne situacije kompozitom varijabli psihološkog blagostanja veoma nizak (5%). Jedinstveni

doprinosi prediktora su pokazali da jedino faktor Samoprihvatanje – kompetencija značajno doprinosi varijansi samoprocene materijalne situacije. Dakle, osobe sa višim stepenom prihvatanja sebe i svojih pozitivnih i negativnih karakteristika, većom verom u sopstvene sposobnosti, smislenost života i mogućnosti ostvarenja postavljenih ciljeva verovatno će bolje procenjivati svoju materijalnu situaciju.

Prethodni nalazi se mogu diskutovati u svetlu već postojećih interpretacija. Tako, Ryff-ova i saradnici (1999) utvrđeni efekat socioekonomskog statusa na dimenzije Samoprihvatanje, Svrha života, Ovladavanje okruženjem i Lični rast i objašnjavaju kao rezultat procesa socijalnog poređenja – siromašnije osobe sebe procenjuju manje korisnim u odnosu na druge i nesposobnijim za obezbeđivanje potrebnih resursa. S obzirom na to da se materijalna situacija u ovom istraživanju samoprocenjivala, a ne objektivno ocenjivala na osnovu prihoda po članu domaćinstva, možemo pretpostaviti i obrnuto, da ispitanici koji manje prihvataju sebe usled negativne samoprocene i pripisivanja većeg značaja svojim neuspesima, te doživljaja nekompetentnosti i svoju materijalnu situaciju procenjuju lošijom.

Na kraju možemo zaključiti da iako je samoprocena materijalne situacije povezana sa dimenzijama psihološkog blagostanja, njen nizak intenzitet i mala moć predikcije ukazuju da iako psihološko blagostanje doprinosi samoproceni materijalne situacije, postoje konstrukti koji mogu biti značajniji za predikciju subjektivne procene materijalne situacije od nivoa psihološkog blagostanja.

Struktura relacija demografskih varijabli i dimenzija psihološkog blagostanja

Poslednji istraživački cilj je bilo ispitivanje relacije demografskih varijabli i psihološkog blagostanja. Upitnikom o demografskim karakteristikama primenjenim u istraživanju prikupljeni su podaci o uzrastu, polu, bračnom stanju, nivou obrazovanja i radnom statusu ispitanika, a da bi se utvrdili efekti prethodnih varijabli na ekstrahovane faktore psihološkog blagostanja primenjena je multivarijatna analiza kovarijanse.

Dosadašnja istraživanja govore o povezanosti demografskih varijabli i psihološkog blagostanja. Efekat uzrasta je potvrđen i u okviru eudemonističke i hedonističke orijentacije. Tako, još Cantril (1965) i Bradburn (1969) utvrđuju razlike u nivou subjektivnog blagostanja ispitanika različitog uzrasta. Kasnija istraživanja pokazuju da su ovi efekti mali i da zavise od operacionalizacije subjektivnog blagostanja, ali se ipak konzistentno potvrđuje značajnost veze.

Ryff-ova (1989, 1991) upravo uzrast navodi u prilog diferencijaciji svojih dimenzija koje su u visokoj korelaciji. Poredeći dimenzije psihološkog blagostanja u grupama mladih, sredovečnih i starih utvrdila je da sa godinama opada nivo Ličnog rasta i Svrhe života, a raste Autonomija i Ovladavanje okruženjem. Prvobitno nije utvrđen starosni trend dimenzija Pozitivni odnosi sa drugima i Samoprihvatanje (Ryff, 1991), da bi se u kasnijem ispitivanju pokazale polne razlike u okviru iste starosne kategorije – Samoprihvatanje je bilo najizraženije kod muškaraca od 60 do 74 godine i istovremeno najniže kod žena iste uzrasne kategorije (Ryff i Singer, 2008).

Uzevši prethodne nalaze u obzir odlučeno je da se uzrast u analizu uključi kao kovarijat, dok su pol, bračno stanje, nivo obrazovanja i radni status uključeni kao nezavisne varijable, a faktori Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima kao zavisne varijable. Broj kategorija varijabli bračni status i nivo obrazovanja je za potrebe analize sažet na tri nivoa, tako da su se u okviru varijable bračni status formirale kategorije: u braku ili zajednički život, nisu u braku i razvod/udovištvo. Nivoi obrazovanja su bili osnovna škola, srednja škola, fakultet ili

više, a varijabla radni status je obuhvatala četiri kategorije: nezaposlen/a, zaposlen/a, penzioner/ka i student/kinja. Rezultati su pokazali da kada se otkloni uticaj uzrasta i dalje postoji efekat pola, nivoa obrazovanja i bračnog stanja na dimenzije Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Efekti interakcije demografskih varijabli nisu bili značajni.

Dosadašnja istraživanja efekta pola na psihološko blagostanje su nekonzistentna. Istraživači hedonističke orijentacije u nekim studijama utvrđuju jak efekat pola (Spreitzer i Snyder, 1974), a u nekim slab ili nikakav efekat pola na subjektivno blagostanje (World Values Study Group, 1994; Lucas i Gohm, 2000; Roothman, Kirsten, Wissing, 2003), pri čemu žene izveštavaju o višem i prijatnom i neprijatnom afektu (Lucas i Gohm, 2000).

Istraživači eudemoničke orijentacije, takođe, utvrđuju efekat pola na psihološko blagostanje. Tako, Ryff (1995) navodi da žene ostvaruju više skorove na dimenzijama Pozitivni odnosi sa drugima i Lični rast, a Ryff i Singer (2008), na uzorku odraslih, utvrđuju razlike u izraženosti pojedinih dimenzija u odnosu na pol i uzrast. Muškarci uzrasta od 60 do 74 godina pokazuju najviši nivo Samoprihvatanja, a žene istih godina najniži. Perez (2012) potvrđuje da žene izveštavaju o višim skorovima na Pozitivnim odnosima sa drugima, pri čemu u njegovoj studiji studentkinje pokazuju i viši nivo Svrhe života, dok studenti pokazuju viši nivo Autonomije.

Rezultati u ovom istraživanju pokazuju statistički značajne polne razlike u psihološkom blagostanju pri čemu je veličina uticaja veoma mala (parcijalni eta kvadrat je 0.017) i istovremeno najveća u odnosu na veličinu uticaja nivoa obrazovanja i bračnog statusa koje su još manje. Kada se posmatraju pojedinačne dimenzije, pol ima značajan uticaj samo na Samoprihvatanje – kompetenciju, ali je veličina uticaja i dalje veoma mala (parcijalni eta kvadrat je 0.015). Za razliku od dosadašnjih rezultata u kojima su muškarci imali viši nivo prihvatanja u odnosu na žene, u našem žene pokazuju viši nivo Samoprihvatanja – kompetencije u odnosu na muškarce. Moguće objašnjenje ove diskrepancije rezultata bi bilo to što je u ovom istraživanju uticaj uzrasta kontrolisan, dok u studiji Ryff i Singer (2008) nije. Druga razlika je što faktor Samoprihvatanje – kompetencija, osim originalnih ajtema

značajno zasićuju i ajtemi Svrhe života i Ličnog rasta, a na ovim dimenzijama žene postižu više skorove od muškaraca (Ryff, 1995; Perez, 2012).

Dakle, na osnovu rezultata možemo pretpostaviti da žene u odnosu na muškarce imaju nešto pozitivniji pogled na sebe i druge, te sebe doživljavaju generalno kompetentnijim, sa izraženijim osećanjem svrhe i doživljajem sposobnosti postavljanja i ostvarivanja ciljeva, te da su sklonije preduzimanju akcija sa svrhom samorazvoja. Takođe, za razliku od prethodno navedenih istraživanja, dobijene polne razlike nisu u skladu sa rodnim stereotipima, prema kojima bi bilo očekivano da su žene pasivnije, zavisnije i empatičnije, te da muškarci pokazuju veći stepen Samoprihvatanja – kompetencije i Autonomije, a žene veći stepen Pozitivnih odnosa sa drugima. Dobijeni rezultat, tako, doprinosi preispitivanju rodnih stereotipa.

Nivo obrazovanja je sledeća demografska varijabla čiji je uticaj na psihološko blagostanje značajan, iako veoma mali (parcijalni eta kvadrat = 0,011). Pozitivna povezanost psihološkog blagostanja i nivoa obrazovanja, koja pri tome nije jakog intenziteta, utvrđena je u više istraživanja hedonističke i eudemonističke konceptualizacije blagostanja (Cantril, 1965, Bradburn, 1969; Campbel, 1981; Diener, Sandvik, Seidlitz i Diener, 1993; Veenhoven, 1994; Ryff i Singer, 2008). Autori koji se bave subjektivnim blagostanjem navode da obrazovanje doprinosi primarno kroz profesiju, te da kada se uticaji profesije i prihoda drže pod kontrolom uticaj obrazovanja postaje veoma mali (Glenn i Weaver, 1978; Witter i saradnici, 1994; Diener i saradnici, 1993; Argyle, 1999).

Kada se posmatra uticaj obrazovanja na pojedinačne dimenzije, značajan je efekat na Autonomiju i Pozitivne odnose sa drugima, pri čemu su veličine uticaja veoma male (parcijalni eta kvadrati su 0.018 za Autonomiju i 0.011 za Pozitivne odnose sa drugima). Ovi rezultati se razlikuju od rezultata Ryff-ove i Singer-a (2008) prema kojima sa rastom nivoa obrazovanja rastu i nivoi svih dimenzija osim Autonomije, pri čemu najizraženije rastu Lični rast i Svrha života. U istom istraživanju se sa porastom obrazovanja čak uočava pad u nivou Autonomije – i žene i muškarci sa fakultetom pokazuju nešto niži nivo u odnosu na žene i muškarce koji su završili samo koledž. Poređenje grupa različitog nivoa obrazovanja u ovom istraživanju ukazuje da najviši nivo Autonomije imaju ispitanici sa završenom višom

školom, fakultetom, magisterijumom ili doktoratom, dok najniži nivo imaju ispitanici sa završenom ili nezavršenom osnovnom školom. Slična raspodela je i na dimenziji Pozitivni odnosi sa drugima – najniži nivo imaju ispitanici sa nezavršenom ili završenom osnovnom školom, a najviši sa završenom višom školom, fakultetom, magisterijumom i doktoratom.

Dakle, može se očekivati da ispitanici sa višim obrazovanjem istovremeno imaju i viši uvid u dimenzionalnost svoje ličnosti uz svest o svojim dobrim i lošim aspektima, procenjuju svoje ponašanje na osnovu sopstvenih standarda, pokazuju niži nivo konformizma i veću spremnosti da se izbore za svoje mišljenje i stavove. Takođe, više obrazovanje je povezano i sa razvijenijom sposobnošću snalaženja u interpersonalnim odnosima, postojanjem bliskih relacija i pozitivnom orijentacijom ka planiranju sopstvenog života.

Poslednja demografska varijabla koja je imala značajan efekat na psihološko blagostanje bila je bračni status. Kao i prethodne dve varijable koje imaju značajan efekat i efekat bračnog statusa na psihološko blagostanje je mali (parcijalni eta kvadrat je 0,012) Za potrebe analize kategorije su svedene na tri: u formalnom / neformalnom braku, samci i razvedeni/e – udovci/e. Na osnovu dosadašnjih istraživanja ovakav rezultat je bio očekivan. Različite studije pokazuju povezanost bračnog stanja i sreće (Haring – Hidore i sar., 1985) zadovoljstva životom (Argyle, 1999; Williams, 2003) i nižeg nivoa psihološkog distresa (Mastekaasa, 2006). Osobe koje su u braku ili žive u vanbračnoj zajednici su u proseku srećnije, boljeg mentalnog i fizičkog zdravlja od osoba koje se nikada nisu venčavale, koje su razvedene, razdvojene ili koje su ostale bez supružnika (Rakić-Bajić, 2010). Takođe, u našoj kulturi brak je socijalno očekivan i podržavan, a uloga supružnika je jedna od razvojnih faza tokom odraslog doba, tako da se može pretpostaviti da ostvarenje u toj ulozi doprinosi višem psihološkom blagostanju. U prilog ovoj pretpostavci su i istraživanja (Argyle, 1999) koja pokazuju da osobe u braku ipak imaju nešto viši nivo psihološkog blagostanja nego one koje žive zajedno (u ovom istraživanju to nije utvrđeno, no broj ispitanika koji su izveštavali da su u braku i koji žive zajedno se značajno razlikovao te je nakon provere značajnosti razlika grupa sažet u jednu kategoriju).

Analiza efekata bračnog statusa na pojedinačne faktore psihološkog blagostanja pokazuje značajan efekat samo na dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima, dok efekat na Samoprihvatanje – kompetenciju i Autonomiju nije značajan. Grupa ispitanika koji nisu u braku ima najviši nivo Pozitivnog odnosa sa drugima, međutim, provera značajnosti razlika u nivou Autonomije među grupama koje se razlikuju po bračnom statusu je pokazala da se grupa samaca ne razlikuje značajno od ispitanika koji su u formalnom/neformalnom braku ili su razvedeni/udovci. Međutim, grupa ispitanika u formalnom/neformalnom braku se značajno razlikuje od ispitanika koji imaju iskustvo razvoda ili udovištva. Faktor Pozitivni odnosi sa drugima u sebi sadrži socijalnu komponentu i govori o sposobnosti održavanja bliskih, toplih zadovoljavajućih odnosa sa značajnim drugima, razvijenoj empatiji, brizi za druge i sposobnosti za intimnost, te pozitivnoj orijentaciji ka budućnosti. Moglo bi se pretpostaviti da iskustvo razvoda ili udovištva, te život bez partnera nakon takvog iskustva, situaciono umanjuje mogućnosti za održavanje toplih, intimnih partnerskih odnosa. S druge strane, moguće je da u periodu oporavka od neprijatnog iskustva osobe svoje kapacitete usmeravaju na sebe i olakšavanje procesa prevazilaženja lošeg životnog iskustva, te da im je snižena sposobnost empatije i brige za druge. Za proveru iznesenih pretpostavki je potrebno raspolagati i podacima o dužini udovištva / vremenu koje je prošlo od razvoda, zadovoljstvu brakom, broju dece, razvijenosti mreže socijalne podrške i slično, što je prevazilazilo okvire ovog istraživanja, tako da bi bilo dobro sprovesti istraživanje koje bi imalo za cilj detaljnije ispitivanje efekata interakcije pomenutih varijabli i proveru ponuđenih objašnjenja razlika u nivou dimenzije Pozitivni odnosi sa drugima između osoba u formalnom/neformalnom braku i osoba koje imaju iskustvo razvoda ili udovištva.

Još jedno pitanje ostaje otvoreno za buduće studije - dosadašnja istraživanja ukazuju na postojanje povezanosti bračnog statusa i psihološkog blagostanja, međutim, ne govore o kauzalnosti, te ostaje pitanje da li srećnije, zadovoljnije osobe i osobe sa višim nivoom psihološkog blagostanja imaju i veću verovatnoću da će stupiti u brak, a potom u braku i dalje pokazivati viši nivo psihološkog blagostanja ili samo stupanje u brak sa nekim svojim benefitima doprinosi da osobe koje su ranije izveštavale o nižem psihološkom blagostanju počnu da izveštavaju o višem.

Iako se različiti istraživači slažu da postoji povezanost između bračnog stanja i psihološkog blagostanja, te da je brak veći izvor prijatnih osećanja kod mlađih parova, dok udovištvo ima mnogo veći negativan efekat na sreću za mlađe ljude (Stroebe i Stroebe, 1987) koji može trajati oko deset godina (Lucas i sar., 2003) pitanje uzročnosti ove veze ostaje i dalje otvoreno, te je na budućim studijama da utvrde da li srećnije i zadovoljnije individue imaju veću verovatnoću da će stupiti u brak, te i u braku ostaju srećnije i zadovoljnije ili stupanje u brak samo po sebi ima različite benefite koji dovode do povećanja nivoa zadovoljstva onih koji su prethodno izveštavali o nezadovoljstvu.

Na kraju je još jednom potrebno naglasiti da su veličine uticaja pola, obrazovanja i bračnog stanja na psihološko blagostanje veoma male, te da se navedene interpretacije ne mogu generalizovati van okvira ovog istraživanja.

Konstrukcija modela psihološkog blagostanja, njegovih prediktora i konsekvencata

Prikazani rezultati pokazuju da je psihološko blagostanje istovremeno i antecedent i konsekvencata, te da demografske varijable imaju efekat na njegov nivo. Sa ciljem obuhvatnijeg i jasnijeg prikaza strukture odnosa psihološkog blagostanja i drugih varijabli u ovom istraživanju primenjeno je strukturalno modelovanje. U model su uključene varijable (uzrast, pol, bračno stanje, nivo obrazovanja, optimizam, pesimizam, afektivni stil, za koje je prethodno utvrđeno da su u statistički značajnim relacijama sa svim ili pojedinim dimenzijama psihološkog blagostanja (Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima). Usled kompleksnosti modela psihološko blagostanje je reprezentovano prvom glavnom komponentom koja je ekstrahovana eksploratornom faktorskom analizom, a ne pojedinačnim dimenzijama.

Na osnovu sprovedenih analiza u ovom istraživanju i teorijskih postavki pretpostavljen je model čije testiranje je pokazalo da nema odgovarajuće koeficijente podesnosti (o podesnosti modela se zaključivalo na osnovu GFI, CFI, RMSEA i SRMR koeficijencata). Prvobitni model je uključivao direktni uticaj uzrasta, pola, bračnog stanja, afektivnog stila, optimizma, pesimizma i depresivne ličnosti na psihološko blagostanje, te direktne uticaje psihološkog blagostanja na zadovoljstvo životom, pozitivan i negativan afektivitet, anksioznost, samostišavanje, samoprocene materijalne situacije i fizičkog zdravstvenog stanja, bez pretpostavljenih veza prediktorskih varijabli psihološkog blagostanja i varijabli čije je psihološko blagostanje prediktor. Nakon uključivanja kovarijansi prediktorskih varijabli i kovarijansi grešaka, veza između uzrasta i pozitivnog afektiviteta, anksioznosti i samoprocene fizičkog zdravlja; veza između depresivne ličnosti i negativnog afektiviteta, samostišavanja i anksioznosti; te veze između pesimizma i samostišavanja, model je pokazivao adekvatnu podesnost. Pri tome, afektivni stil postaje neznačajan za predikciju psihološkog blagostanja i psihološko blagostanje gubi prediktivnu moć za samostišavanje.

Dakle, rezidualne kovarijanse pokazuju da su delimično drugačije relacije među ispitivanim varijablama adekvatnije u odnosu na relacije pretpostavljene u prethodno sprovedenim analizama. Najveći uticaj na psihološko blagostanje ima optimizam, zatim sledi pesimizam, a uticaji depresivne ličnosti i uzrasta, iako značajni su mali. S druge strane, psihološko blagostanje ima najveći uticaj na pozitivan afektivitet i zadovoljstvo životom, dok su uticaji na negativan afektivitet, anksioznost, subjektivnu procenu materijalne situacije i fizičkog zdravlja mali. U odnosu na prethodne rezultate, kada se uzmu u obzir i veze među eksternim varijablama, afektivni stil prestaje da bude značajan za psihološko blagostanje, a psihološko blagostanje gubi značaj za procenu samostišavanja na koje pesimizam ima značajan direktan uticaj, te se može pretpostaviti da je pesimizam medijator veze psihološkog blagostanja i samostišavanja.

Drugim rečima, može se očekivati da mlađe osobe, sa višim nivoom optimizma, nižim nivoom pesimizma i malim brojem karakteristika depresivne ličnosti imaju i više psihološko blagostanje. Takođe, više psihološko blagostanje doprinosi i višem subjektivnom blagostanju, nižem nivou anksioznosti, boljim procenama materijalne situacije i zdravstvenog stanja. Ovakav zaključak ima praktične implikacije u vidu kreacije programa koji bi bili usmereni na prepoznavanje dominantnog optimističnog ili pesimističnog atribucionog stila, te na proširenje dijapazona primene situaciono odgovarajućeg atribucionog stila. Razvojem optimističnog atribucionog stila i njegovom adekvatnom primenom kod individua sa dominantnim pesimističnim stilom bi se doprinelo podizanju nivoa psihološkog blagostanja, a time posredno i do smanjenja nivoa anksioznosti i eventualnih negativnih posledica dugotrajnih ili intenzivnih anksioznih stanja na mentalno zdravlje.

8. Završna razmatranja

Šta je blagostanje i kako se ono postiže? Trenutni doživljaj sreće i zadovoljstva ili „život vredan življenja“ usmeren na ostvarenje individualnih potencijala? Koje su ključne karakteristike dobrog života? U pokušaju da se odgovori na stara pitanja formulisana u novom ruhu u drugoj polovini 20. veka je postavljen šestodimenzioni model psihološkog blagostanja Carol Ryff čija je validnost ispitivana u prikazanom istraživanju. Iako je ovaj model postavljen pre 25 godina i nakon toga često primenjivan u studijama, kao što to u psihološkim istraživanjima kompleksnih fenomena (a kakav psihološko blagostanje očigledno jeste) često biva, rezultati njegove validacije su ga naizmenično potvrđivali i opovrgavali.

Ovo istraživanje se može uvrstiti u grupu onih koja nisu potvrdila šestodimenzionalnost modela psihološkog blagostanja (Kafka i Kozma, 2002; Springer i Hauser, 2006; Abbott i sar., 2006; Villar, Triado i Celdran, 2010), ali ipak ukazuje na njegovu multidimenzionalnost – iako konfirmativne faktorske analize nisu potvrdile šestodimenzioni model (nezavisno od dužine primenjene skale), na osnovu eksploratorne faktorske analize je ekstrahovano tri faktora psihološkog blagostanja: Samoprihvatanje – kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Faktor Samoprihvatanje – kompetencija se primarno odnosi na doživljaj opšte kompetentnosti, zadovoljstva sobom, osećaj svrhovitosti života i spremnost za kontinuirani lični razvoj, a dominantno je zasićen stavkama iz četiri dimenzije Carol Ryff za koje je u različitim istraživanjima utvrđena visoka interkorelacija (Ryff, 1989; Ryff i Keyes, 1995; Springer i Hauser, 2006; Abbott i sar., 2006): Samoprihvatanje, Svrha života, Lični rast i Ovladavanje okruženjem. Faktor Autonomija je u najvećoj meri korespondentan sa dimenzijom Autonomija iz šestodimenzionog modela Carol Ryff, a odnosi se na stepen samostalnosti, odlučnosti i razvijenu sposobnost autonomnog donošenja odluka. Faktor Pozitivni odnosi sa drugima je, takođe,

korespondentan sa dimenzijom Pozitivni odnosi sa drugima iz šestodimenzionog modela Carol Ryff, a odnosi se na razvijenu sposobnost snalaženja u interpersonalnim odnosima, postojanje bliskih relacija sa drugima i pozitivnu orijentaciju ka planiranju sopstvenog života.

Filozofska polarizacija hedonizam – eudemonizam se prenela i u oblast psihološkog blagostanja, te se različitim varijablama definiše hedonističko, subjektivno blagostanje i eudemonističko, psihološko blagostanje. Samim tim, jedan od ciljeva istraživanja je bilo i ispitivanje relacije mera subjektivnog i psihološkog blagostanja. Mere subjektivnog blagostanja su bile zadovoljstvo životom, pozitivan i negativan afektivitet, a mere psihološkog blagostanja su bili ekstrahovani faktori: Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Dosadašnja istraživanja (Waterman, 1993, Compton i sar., 1996, McGregor i Little, 1998, Ryff i Keyes, 1995; Keyes i sar., 2002) ukazuju na empirijsku distinkciju konstrukata subjektivnog i psihološkog blagostanja. No, rezultati primenjene eksploratorne i konfirmativne analize ukazuju na zajednički izvor varijanse mera psihološkog i subjektivnog blagostanja, te mogućnost da subjektivno i psihološko blagostanje nisu kvalitativno različiti konstrukti, već samo različite mere istog latentnog konstrukta. Istovremeno koeficijenti korelacija mera psihološkog i subjektivnog blagostanja su niži nego što je očekivano ukoliko su u pitanju dve mere jednog konstrukta. Dalje ispitivanje relacija mera psihološkog i subjektivnog blagostanja je pokazalo da nisu sve mere psihološkog blagostanja značajni prediktori svih mera subjektivnog blagostanja. Faktor Samoprihvatanje – kompetencija je značajan prediktor Zadovoljstva životom, dok su značajni prediktori Pozitivnog afekta faktori Samoprihvatanje – kompetencija i Pozitivni odnosi sa drugima, a značajan prediktor Negativnog afekta samo faktor Autonomija. Pri tome se procenti objašnjene varijanse mera subjektivnog blagostanja merama psihološkog blagostanja kreću između 39 i 8%.

Uzevši u obzir sve primenjene analize relacije psihološkog i subjektivnog blagostanja, možemo reći da postoje indicije da su mere psihološkog i subjektivnog blagostanja različite mere istog latentnog konstrukta. No, istovremeno rezultati više drugih studija ukazuju i na njihovu distinkciju, te je tvrdnju o merama subjektivnog i

psihološkog blagostanja kao različitim aspektima istog konstrukta, pre generalizacije van rezultata ovog istraživanja ipak potrebno dodatno proveriti u narednim studijama.

U ispitivanju relacije partnerskog afektivnog vezivanja i psihološkog blagostanja su prema preporukama autora (Brennan, Clark i Shaver, 1998; Freley i Spikeer, 2003) primenjeni i dimenzioni i kategorijalni pristup. Dimenzioni pristup je pokazao da su dimenzije Anksioznost i Izbegavanje značajni prediktori svih dimenzija psihološkog blagostanja, pri čemu je Anksioznost snažniji prediktor, a mali procenti objašnjene varijanse ukazuju na postojanje i drugih značajnih prediktora. Kategorijalni pristup je pokazao da je u uzorku procentualno najzastupljeniji sigurni stil vezivanja (59.3%), a potom slede izbegavajući, bojažljivi i preokupirani, pri čemu je utvrđen efekat stila partnerskog afektivnog vezivanja na sve ekstrahovane dimenzije psihološkog blagostanja (najjači je efekat na Autonomiju).

Naredni istraživački cilj je obuhvatao analiziranje odnosa anksioznosti, samostišavanja, optimizama, pesimizma i depresivne ličnosti sa psihološkim blagostanjem. Utvrđeno je da su sve tri dimenzije psihološkog blagostanja: Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima podjednako jaki prediktori Anksioznosti, pri čemu je porast psihološkog blagostanja povezan sa padom anksioznosti.

Samostišavanje je koncept nastao kao pokušaj objašnjenja ženske vulnerabilnosti na depresiju (Jack, 1991). Kasnija istraživanja nisu potvrdila rodnu razliku, tako da se samostišavanje odnosi na stepen supresije individuinih potreba, osećanja i mišljenja da bi se zadovoljile potrebe partnera/ke, te održao partnerski odnos i usmerava osobu na poželjno ponašanje u vezi sa partnerom/kom, čak i kada je to ponašanje u sukobu sa njenim/njegovim željama i potrebama. Rezultati su pokazali da je samo Autonomija značajan prediktor Samostišavanja i ukazuju na to da što je osoba otpornija na pritisak sredine, samostalnija u donošenju odluka i spremnija da brani svoje stavove i zauzme se za sebe, to je manje sklona samostišavanju. Ako se uzme u obzir određenje koncepta samostišavanja ovakav rezultat je i očekivan.

Relacija optimizma i pesimizma sa psihološkim blagostanjem je proučavana u više dosadašnjih istraživanja čiji su rezultati pokazali da su optimizam i pesimizam

značajni prediktori psihološkog blagostanja (Ferguson i Goodwin, 2010). Prethodni nalaz je potvrđen i u ovom istraživanju. Optimizam i pesimizam su značajni prediktori sve tri dimenzije psihološkog blagostanja (Samoprihvatanje-kompetencija, Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima), a sa višim nivoom optimizma i nižim nivoom pesimizma može da se očekuje i viši nivo psihološkog blagostanja.

U okviru skale depresivne ličnosti mogu se razlikovati četiri kategorije s obzirom na stepen izraženosti karakteristika depresivne ličnosti: nenaglašene, umereno naglašene, naglašene i veoma naglašene karakteristike, pri čemu se u okviru kategorije veoma naglašene karakteristike nalazi depresivni poremećaj ličnosti. Procentualna raspodela kategorija depresivne ličnosti u uzroku je pokazala da polovina ispitanika (51,1%) izveštava o umereno naglašenim karakteristikama depresivne ličnosti. Osobe koje pripadaju ovoj grupi pretežno imaju realan uvid u sopstvenu ličnosti i „prirodu sveta“, što ih onemogućava da kroz pozitivne iluzije kreiraju «lepšu realnost» (Novović i sar., 2009). Utvrđen je efekat izraženosti karakteristika depresivne ličnosti na psihološko blagostanje. Kao što se i moglo očekivati na osnovu određenja kategorija depresivne ličnosti, grupe ispitanika sa nenaglašenim i umereno naglašenim karakteristikama pokazuju viši nivo na sve tri dimenzije psihološkog blagostanja u odnosu na grupe ispitanika sa naglašenim i veoma naglašenim karakteristikama depresivne ličnosti.

Kada se rezultati ispitivanja odnosa anksioznosti, samostišavanja, optimizma, pesimizma i depresivne ličnosti posmatraju zajedno, može se reći da je očekivano da osobe koje u većoj meri prihvataju sopstvenu celovitu ličnost, sebe doživljavaju kompetentnim, imaju doživljaj svrhovitosti, autonomne su i održavaju tople, intimne i ispunjavajuće odnose sa drugima, istovremeno pokazuju i manje anksioznosti, samostišavanja, pesimizma i depresivnih karakteristika ličnosti, te više optimizma.

Verovatno svima poznata maksima „u zdravom telu – zdrav duh“ je dobila svoju empirijsku potvrdu u više različitih istraživanja (Okun i sar., 1984; Stone, Cox, Valdimarsdottir, Jandorf, Neale, 1987; Zelman, Howland, Nichols, Cleeland, 1991; Heikkila, Heikkila, Eisemann, 1998; Maruta, Colligan, Malinchoc i Offord, 2000; Ryff i Singer, 2000; Cohen, Doyle, Turner, Alper, Skoner; 2003, Ryff i sar., 2004), uključujući i ovo. Rezultati studija značaja subjektivne procene sopstvenog

zdravstvenog stanja za oporavak od bolesti pokazuju da je ono bolji prediktor nego medicinska dijagnoza (Okun i sar., 1984, Heikkila, Heikkila, Eisemann, 1998; Zelman, Howland, Nichols, Cleeland, 1991). U okviru ovog istraživanja je utvrđena povezanost mera psihološkog blagostanja i subjektivne procene zdravlja pri čemu je dimenzija Samoprihvatanje-kompetencija njen značajan prediktor. Dakle, možemo reći da osobe koje imaju pozitivnu sliku o sebi, prihvataju svoje nedostatke, zadovoljne su sobom i svojim postignućima, te imaju razvijeno osećanje svrhe i sposobnost postavljanja ostvarivih životnih ciljeva, bolje procenjuju svoje zdravstveno stanje. Stukturalno modelovanje koje dozvoljava kvazi-kauzalne pretpostavke govori u prilog smeru uticaja nivoa psihološkog blagostanja na nivo procene sopstvenog zdravlja, u smislu da će više psihološko blagostanje doprinosti boljoj subjektivnoj proceni zdravlja. No, za generalizacije zaključaka, se predlaže istaživanje koje bi uključilo i medicinske parametre, te ispitivanje relacije psihološkog blagostanja, subjektivne procene zdravlja i medicinskih dijagnostičkih pokazatelja. Uzevši u obzir pomenuta ograničenja, ipak se može reći da utvrđena pozitivna povezanost psihološkog blagostanja i bolje procene sopstvenog zdravlja stoji u prilog potrebi za psihološkom podrškom i njenim benefitima za osobe sa kompleksnijim zdravstvenim problemima.

Osim subjektivne procene zdravlja ispitivana je i subjektivna procena materijalne situacije. Dosadašnja istraživanja (Diener i Diener, 1995; Ryan i Deci, 2001) su pokazala da je efekat materijalnog bogatstva na subjektivno blagostanje jači u siromašnim zemljama u odnosu na one sa višim socioekonomskim statusom, te da on slabi kako materijalno bogatstvo raste, odnosno da je efekat materijalnog bogatstva značajan samo oko praga siromaštva i egzistencijalne ugroženosti. Dobijeni rezultati su pokazali niske i značajne korelacije sve tri mere psihološkog blagostanja i samoprocene materijalne situacije. S obzirom na to da je kao mera materijalnog bogatstva korišćena samoprocena, a ne objektivni pokazatelji poput prosečnih prihoda, visine plate ili rangova primanja domaćinstava, ispitivana je mogućnost predikcije samoprocene materijalne situacije merama psihološkog blagostanja. Utvrđeno je da je Samoprihvatanje-kompetencija značajan prediktor samoprocene materijalne situacije, pri čemu je značajno naglasiti da je procenat objašnjene varijanse samoprocene materijalne situacije veoma mali.

Kada se rezultati ispitivanja relacija psihološkog blagostanja sa samoprocenama materijalne situacije i fizičkog zdravlja posmatraju objedinjeno, uočljivo je da je jedino faktor Samoprihvatanje-kompetencija značajan prediktor obe samoprocene. Ovo je faktor koji u sebi sadrži pozitivnu procenu celokupne ličnosti uz prihvatanje sopstvenih nedostataka te bi se moglo pretpostaviti da pozitivna slika o sebi, samopouzdanje i doživljaj svrhovitosti imaju efekat na pozitivniju percepciju sopstvenih uslova življenja uz doživljaj kompetentnosti da ih individua može svojim akcijama menjati ukoliko postanu nezadovoljavajući. Svakako, detaljnije ispitivanje odnosa dimenzija psihološkog blagostanja i subjektivnih procena uopšte ostaje otvoreno za buduće studije.

Poslednji cilj istraživanja se odnosio na ispitivanje relacija demografskih varijabli i psihološkog blagostanje. Pri kontroli uzrasta utvrđen je značajan efekat pola, nivoa obrazovanja i bračnog stanja na kompozit mera psihološkog blagostanja bez značajnih efekata interakcije demografskih varijabli. Efekti demografskih varijabli nisu podjednako značajni za sve dimenzije psihološkog blagostanja. Žene pokazuju viši nivo Samoprihvatanja-kompetencije u odnosu na muškarce, ali polne razlike nisu značajne za dimenzije Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima. Nivo obrazovanja ima efekat na dimenzije Autonomija i Pozitivni odnosi sa drugima, a bračni status na dimenziju Pozitivni odnosi sa drugima. Visoko obrazovani ispitanici pokazuju najviši nivo Autonomije i Pozitivnih odnosa sa drugima, a ispitanici sa osnovnom školom najniži. Ispitanici koji su u braku ili žive sa svojim partnerima izveštavaju o značajno višem nivou Pozitivnih odnosa sa drugima u odnosu na one koji su razvedeni/udovci ili samci.

Sa svrhom što iscrpnijeg ispitivanja relacija psihološkog blagostanja, njegovih prediktora i konsekvenata, primenjeno je strukturalno modelovanje. Ispitivana je podesnost modela postavljenog na osnovu rezultata primenjenih analiza i utvrđeno je da nije odgovarajuća. Nakon izvršene korekcije veza među varijablama u modelu i utvrđivanja njegove podesnosti, može se reći da najveći uticaj na psihološko blagostanje ima optimizam, a zatim sledi pesimizam. Uticaji depresivne ličnosti i uzrasta, iako postoje su mali. Kada govorimo o konsekventima psihološkog blagostanja, najveći je njegov uticaj na pozitivan afekat i zadovoljstvo životom, a uticaji na negativan afektivitet, anksioznost, subjektivnu procenu materijalne situacije

i fizičko zdravlje su mali. Za razliku od prethodnih analiza gubi se efekat afektivnog stila na psihološko blagostanje i značaj psihološkog blagostanja za predikciju samostišavanja, a utvrđuje direktan uticaj pesimizma na samostišavanja, koji ukazuje na medijaciju pesimizma u relaciji psihološko blagostanje - samostišavanje. Pri tome, potrebno je napomenuti da su u prethodnim analizama koršćeni ekstrahovani faktori psihološkog blagostanja, a u modelu zbog kompleksnosti se koristila prva glavna komponenta psihološkog blagostanja. Takođe, korelacije pojedinih varijabli, iako značajne, su veoma niske. Usled prethodno rečenog, potrebno je biti obazriv sa generalizacijama zaključaka, uz sugestiju dodatnih provera u budućim studijama.

Osim što je dalo odgovore na postavljena istraživačka pitanja, sprovedeno istraživanje sa svim prethodno navedenim ograničenjima, otvorilo je i nova koja mogu biti inspiracija sledećih studija: da li je psihološko blagostanje trodimenziono i korespondentno sa bazičnim potrebama Ryan-a i Deci-ja? Da li su mere subjektivnog i psihološkog blagostanja kvalitativno različite ili su aspekti istog latentnog konstrukta? Da li obrazac afektivnog vezivanja jeste ili nije značajan prediktor psihološkog blagostanja?

Praktične implikacije utvrđenih rezultata se ogledaju u mogućnosti kreiranja programa koji bi podsticali psihološko blagostanje i na taj način posredno prevenirali mentalno zdravlje, odnosno pojavu mentalnih poteškoća u domenu anksioznih poremećaja. Takođe, kreacijom programa usmerenih na razvoj optimističnog atribucionog stila kod osoba sa dominantnim pesimističnim stilom, uz povećanje verovatnoće upotrebe situaciono adekvatnog atribucionog stila bi se mogao očekivati i porast psihološkog blagostanja, a time posredno i unapređenje mentalnog zdravlja.

Na samom kraju, kada se rezimiraju rezultati prikazanog istraživanja može se reći:

- šestodimenzioni model Carol Ryff nije potvrđen
- predložena je trodimenziona struktura psihološkog blagostanja
- postoje indicije da su psihološko, eudemonističko i subjektivno, hedonističko blagostanje samo različite mere istog latentnog konstrukta
- mere psihološkog blagostanja su prediktori mera subjektivnog blagostanja
- stil partnerskog afektivnog vezivanja ima efekat na psihološko blagostanje

- psihološko blagostanje je prediktor anksioznosti i samostišavanja
- optimizam, pesimizam i depresivna ličnost su prediktori psihološkog blagostanja
- psihološko blagostanje je značajan prediktor subjektivnih procena fizičkog zdravlja i materijalne situacije
- utvrđen je efekat pola, obrazovanja i bračnog statusa na psihološko blagostanje
- sturukturalni model psihološkog blagostanja, njegovih prediktora i konsekvenata ukazuje na medijaciju pesimizma u relaciji psihološko blagostanje – samostišavanje i ne pokazuje značaj afektivnog stila i demografskih varijabli (osim uzrasta) za predikciju psihološkog blagostanja

9. Reference

- Abbott, R. A., Ploubidis, G. B., Huppert, F. A., Kuh, D., Wadsworth, M. E., & Croudace, T. J. (2006). Psychometric evaluation and predictive validity of Ryff's psychological well-being items in a UK birth cohort sample of women. *Health and quality of life outcomes*, 4(76), 1-16.
- Abbott, R. A., Ploubidis, G. B., Felicia, A. H., Kuh, D., & Croudace, T. J. (2010). An evaluation of the Precision of measurement of Ryff's Psychological Well being Scales in a Population Sample. *Social Indicators Research*, 97, 357-373.
- Adamović, S. (2012). *Afektivna vezanost kod žena koje su bile izložene fizičkom nasilju u partnerskom odnosu*. Ministarstvo rada i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost, Projekat Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja. Beograd.
- Alinčić-Zorić, M. (2014). *Eudamonistički pristup blagostanju: razlike između dva društva*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Andrews, F. M. & Whithey, S. B. (1976) *Social indicators od well-being: Americans' perception of life quality*. New York: Plenum.
- Argyle, M. (1987). *The Psychology of Happiness*. London: Methuen.
- Argyle, M. (1999). Causes and Correlates of Happiness. In D. Kahneman, E. Diener, & N. Schwarz (Eds.), *Well-being: The Foundations of Hedonic Psychology* (pp. 354-373). New York: Russell-Sage.
- Augusto-Landa, J. M., Pulido-Martos, M., & Lopez-Zafra, E. (2011). Does perceived emotional intelligence and optimism/pessimism predict psychological well-being?. *Journal of Happiness Studies*, 12(3), 463-474.
- Baldwin, M. W., Fehr, B., Keedian, E., Seidel, M., & Thomson, D. W. (1993). An exploration of the relational schemata underlying attachment styles: Self-report and lexical decision approaches. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19, 746-754.
- Banks, M., & Jackson, P. (1982). Unemployment and risk of minor psychiatric disorder in young people: Cross-sectional and longitudinal evidence. *Psychological Medicine*, 12, 789-798.
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- Bartholomew, K., & Shaver, P.R. (1998). Methods of assessing adult attachment: Do they converge? In Simpson, J. A., & Rholes, W. S. (Eds.), *Attachment Theory and Close Relationships* (pp. 25-45). New York: Guilford.
- Batson, D., & Powell, A. (2003). Altruism and pro-social behaviour. In T. Millon & M.J. Lerner (Eds.), *Handbook of psychology. Personality and social psychology*. Vol. 5, (pp. 463-484) Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.

- Baumeister, R., & Leary, M. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529.
- Beurs, E., Beekmen, A., van Balkom, A., Deeg, D., van Dyck, R., & van Tilburg, W. (1999). Consequences of anxiety in older persons: its effect on disability, well-being and use of health services. *Psychological Medicine*, 29, 583–593.
- Bierman, A., Fazio, E. M., & Milkie, M. A. (2006). A multifaceted approach to the mental health advantage of the married. *Journal of Family Issues*, 27(4), 554-582.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.
- Bradburn, N. (1969). *The structure of psychological well-being*. Chicago: Aldine.
- Brdar, I. (2006). Životni ciljevi i dobrobit: je li za sreću važno što želimo? *Društvena istraživanja*, 4, 671-691.
- Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P.R. (1998), Self - report measurement of adult attachment: An integrative overview. In J.A. Simpson & W.S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 46-76). New York: Guilford Press.
- Brennan, D. & Shaver, P. R. (1995), Dimensions of adult attachment, affect regulation, and romantic relationship functioning. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 267-283.
- Brickman, P., & Campbell, D. (1971). Hedonic relativism and planning the good society. In M. H. Apley (Ed.), *Adaptation-level theory: A symposium*, 287-302, New York: Academic Press.
- Brickman, P., Coates, D., & Janoff-Bulman, R. (1978). Lottery winners and accident victims: Is happiness relative? *Journal of Personality & Social Psychology*, 36, 917-927.
- Brunstein, J. (1993.) Personal goals and subjective well-being: a longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65:1061–70.
- Burns, R. A., & Machin, M. A. (2009). Investigating the structural validity of Ryff's psychological well-being scales across two samples. *Social Indicators Research*, 32,359-375.
- Byrnes S. (2005). *The Hedonic Treadmill*. Science B92; TF: Nina Strohming. Retrieved June, 2014 from: www.reproductive-revolution.com/byrnes-hedonictreadmill.pdf
- Campbell, A., (1981). *The Sense of Well-Being in America*. New York: McGraw Hill.
- Campbell, A., Converse, P. E., & Rodgers, W. L. (1976). *The quality of American life*. New York: Russell Sage Foundation.
- Cantril, H. (1965): *The pattern of human concern*, New Brunswick, NJ, Rutgers University Press.
- Carr, J. G., Gilroy, F. D., & Sherman, M. F. (1996). Silencing the self and depression among women. *Psychology of Women Quarterly*, 20, 375–392.
- Carstensen, L. L. (1998). A life-span approach to social motivation. In J.Heckhausen & C. S. Dweck (Eds.), *Motivation and self-regulation across the life span* (pp. 341-364). New York, NY: Cambridge University Press.

- Carver, C., & Scheier, M.(1999). Optimism. In C. R. Snyder and S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of Positive Psychology*. New York: Oxford University Press.
- Clark, A. E. (2001). What really matters in a job? Hedonic measurement using quit data. *Labour Economics*, 8, 223–242.
- Clarke, P. J., Marshall, V. M., Ryff, C. D., & Wheaton, B. (2001) Measuring psychological well-being in the Canadian study of health and aging. *International Psychogeriatrics*, 13, 79-90.
- Chang, E.C., Maydeu-Olivares, A., & D’Zurilla, J. (1997). Optimism and pessimism as partially independent constructs: relationship to positive and negative affectivity and psychological well-being. *Personality and Individual Differences*. 23, 430-440.
- Chang, E. C. (2002). Optimism–pessimism and stress appraisal: Testing a cognitive interactive model of psychological adjustment in adults. *Cognitive therapy and research*, 26(5), 675-690.
- Chen, F. F., Jing, Y., Hayes, A., & Lee, J. M. (2013). Two concepts or two approaches? A bifactor analysis of psychological and subjective well-being. *Journal of Happiness Studies*, 14(3), 1033-1068.
- Chiesi, F., Galli, S., Primi, C., Innocenti Borgi, P., & Bonacchi, A. (2013). The Accuracy of the Life Orientation Test–Revised (LOT–R) in Measuring Dispositional Optimism: Evidence From Item Response Theory Analyses. *Journal of Personality Assessment*, 95(5), 523–529.
- Cohen, S., Doyle, W.J., Turner, R.B., Alper, C.M., & Skoner, D.P. (2003). Emotional style and susceptibility to the common cold. *Psychosomatic Medicine*, 65, 652–657.
- Cohn, D. A., Silver, D. H., Cowan, C. P., Cowan, P. A., & Pearson, J. (1992). Working models of childhood attachment and couple relationships. *Journal of Family Issues*, 13, 432-449.
- Collins, N. L., & Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 644-663.
- Compton, W., Smith, M., Cornish, K., & Qualls, D. (1996). Factor structure of mental health measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 406–413.
- Costa, P. T., McCrae R. R., & Zonderman, A. (1987) Environmental and dispositional influences on well-being: Longitudinal follow-up of an American national sample. *British Journal of Psychology*, 78: 299-306.
- Crawford, J., & Henry, J. (2004). The Positive and Negative Affect Schedule (PANAS): Construct validity, measurement properties and normative data in a large non-clinical sample. *British Journal of Clinical Psychology*, 43, 245–265.
- Creed, P. A., & Macintyre, S. R. (2001). The relative effects of deprivation of the latent and manifest benefits of employment on the well-being of unemployed people. *Journal of Occupational Health Psychology*, 6, 324–331.
- Csikszentmihalyi, M. (1975). *Beyond boredom and anxiety*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Csikszentmihalyi, M. (1985). Emergent motivation and the evolution of the self. *Advances in Motivation and Achievement*, 4, 93-119.

- Csikszentmihalyi, M. (1991). *Flow: The psychology of optimal experience*. New York: Harper & Row, Publishers.
- Csikszentmihalyi, M. (2002). *Flow: The Classic Work on How to Achieve Happiness*. London: Rider.
- Csikszentmihalyi, M., & Nakamura, J. (1999). Emerging goals and the self-regulation of behaviour. In R. S. Wyer (Ed.), *Advances in Social Cognition*: Vol. 12. Perspectives on behavioural self-regulation (pp.107 – 118). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Csikszentmihalyi, M., & Wong, M. (1991). The situational and personal correlates of happiness: A cross-national comparison. In F. Strack, M. Argyle, N. Schwarz (Eds.), *Subjective well-being: an interdisciplinary perspective*, (pp. 193–212), Elmsford, NY: Pergamon Press.
- Demir, M. (2008). Sweetheart, you really make me happy: romantic relationship quality and personality as predictors of happiness among emerging adults. *Journal of Happiness Studies*, 9, 257-277.
- DeNeve, K. M., & Cooper, H. (1998). The happy personality: A meta-analysis of 137 personality traits and subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 124, 197-229.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542-575.
- Diener, E. (1994) Assessing subjective well-being: progress and opportunities. *Social Indicator Research*, 31, 2, 103 – 157.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness, and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55, 34-43.
- Diener, E., & Biswas-Diener, R. (2002). Will money increase subjective well-being? A literature review and guide to needed research. *Social Indicators Research*, 57, 119-169.
- Diener, E., & Diener, C. (1996). Most People Are Happy. *Psychological Science*, 7 (3), 1996.
- Diener, E., Diener, M., (1995) Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 653-663.
- Diener, E, Diener, M., & Diener, C. (1995). Factors predicting the subjective well-being of nations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 851-864.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49 (1), 71–75
- Diener, E., & Fujita, F. (1997). Social comparisons and subjective well-being. In B. P. Buunk, & F. X. Gibbons (Eds.), *Health, coping, and well-being: Perspectives from social comparison theory* (pp. 329–357). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Diener, E., & Larsen, R. J. (1984). Temporal stability and cross-situational consistency of affective, behavioural, and cognitive responses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 871-883.
- Diener, E., & Lucas, R. E. (1999). Personality and subjective well-being. In D. Kahneman, E. Diener, & N. Schwarz (Eds.), *Well-being: The Foundations of Hedonic Psychology* (213-229). New York: Russell-Sage.
- Diener, E., & Lucas, R., (2000). Explaining differences in societal levels of happiness: Relative standards, need fulfillment, culture, and evaluation theory. *Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Periodical on Subjective Well-Being*, 1, 41-78.

- Diener, E., & Lucas, R., (2000). Subjective emotional well-being. In M. Lewis & J. M. Haviland-Jones (Eds.), *Handbook of emotions* (2nd ed., pp. 325-337). New York: Guilford.
- Diener, E., Lucas, R. E., Oishi, S., & Suh, E. M. (2002). Looking up and looking down: Weighting good and bad information in life satisfaction judgments. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 437-445.
- Diener, E., Oishi, S., & Lucas, R. E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being. *Annual Review of Psychology*, 54, 403-425.
- Diener, E., Sandvik, E., Seidlitz, L., & Diener, M. (1993) The relationship between income and subjective well-being: Relative or absolute? *Social Indicators Research*, 28, 195-223.
- Diener, E., Sandvik, E., & Pavot, W. (1991). Happiness is the frequency, not the intensity, of positive versus negative affect. In F. Strack, M. Argyle, & N. Schwarz (Eds.), *Subjective well-being: An interdisciplinary perspective* (pp. 119-139). New York: Pergamon.
- Diener, E., Sandvik, E., Pavot, W., & Fujita, F. (1992). Extraversion and subjective well-being in a U.S. national probability sample. *Journal of Research in Personality*, 26, 205-215.
- Diener, E., Sapyta, J. J., & Suh, E. (1998). Subjective well-being is essential to well-being. *Psychological Inquiry*, 9, 33-37.
- Diener, E., Scollon, C. N., & Lucas, R. (2004) The evolving concept of subjective well-being: the multifaceted nature of happiness. *Advances in Cell Aging and Gerontology*, 15, 187 – 219.
- Diener, E., & Suh, E. (1999). National differences in subjective well-being. In D. Kahneman, E. Diener, & N. Schwarz (Eds.), *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology* (pp. 434-452). New York: Russell-Sage.
- Diener, E., Suh E., Lucas, R., & Smith, H. (1999). Subjective Well-Being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin*, 125, 276-302.
- Diener E., Suh E., & Oishi S. (1997). *Recent Findings on Subjective Well-Being*. Illinois: University of Illinois.
- Dimitrijević, A., Hanak, N. i Milojević, S. (2011). Psihološke karakteristike budućih pomagača: empatičnost i vezanost studenata psihologije. *Psihologija*, 44 (2), 97-115.
- Dittmar, H. (1992). *The Social Psychology of Material Possessions: To Have Is To Be*. Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf.
- Easterlin, R. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? In Paul A. David and Melvin W. Reder (Eds.), *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*, (pp. 88 -125). New York: Academic Press.
- Ehrhardt, J.J., Saris, W.E., & Veenhoven, R., (2000). Stability of life-satisfaction over time: Analysis of change in ranks in a national population. *Journal of Happiness Studies*, 1, 177-205.
- Eid, M., & Diener, E. (1999). Intraindividual variability in affect; Reliability, validity, and personality correlates. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 662-676.
- Eid, M., & Diener, E. (2004). Global judgements of subjective well-being: Situational variability and long – term stability. *Social Indicators Research*, 65, 245 – 277.

- Emmons, R. (1986). *Personal strivings: An approach to personality and subjective well-being*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1058-1068.
- Emmons, R., & Diener, E. (1985). Factors predicting satisfaction judgments: A comparative examination. *Social Indicators Research*, 16, 157-167.
- Emmons, R., & King, L. A. (1988). Conflict among personal strivings: Immediate and longterm implications for psychological and physical well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 1040-1048.
- Endler, N. S., & Parker, J. D. A. (1990). State and trait anxiety, depression and coping styles. *Australian Journal of Psychology*, 42, 207-220.
- Feeney, J.A. & Noller, P. (1990). Attachment Style as a Predictor of Adult Romantic Relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 281-291.
- Ferguson, S., & Goodwin, A. (2010). Optimism and well-being in older adults: The mediating role of social support and perceived control. *The international journal of aging and human development*, 71, 1, 43-68.
- Fernandes, H., Vasconcelos-Raposo, J., & Teixeira, C. (2010). Preliminary analysis of the psychometric properties of Ryff's scales of psychological well-being in Portuguese adolescents. *The Spanish Journal of Psychology*, 13, 02, 1032 – 1043.
- Fox, Barbara, Bronstein, P., & VanNess Knolls, M. (1997). Early family factors and self-silencing as predictors of depression in late adolescence: A longitudinal study. Presented at the Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development, Washington, D.C., Retrieved June, 2013 from: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED406021.pdf>
- Fraley, R. C. & Shaver, P. R. (2000). Adult romantic attachment: Theoretical developments, emerging controversies, and unanswered questions. *Review of General Psychology*, 4, 132-154.
- Fraley, R. C. & Spieker, S. J. (2003). Are infant attachment patterns continuously or categorically distributed? A taxometric analysis of strange situation behavior. *Developmental Psychology*, 39, 387-404.
- Fraley, R. C. & Waller, N. G. (1998). Adult attachment patterns: A test of the typological model. In J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 77-14). New York: Guilford Press.
- Frijda, N. (1999). Emotions and hedonic experience. In D. Kahneman, E. Diener, & N. Schwarz (Eds.), *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (pp. 190-212). New York: Russell Sage Foundation.
- Fujita, F., & Diener, E. (2005). Life satisfaction set-point: Stability and change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 158-164.
- Gigantesco, A., Stazi, M.A., Alessandri, G., Medda, E., Tarolla, E., & Fagnani, C. (2011). Psychological well-being (PWB): a natural life outlook? An Italian twin study on heritability of PWB in young adults. *Psychological Medicine*. 41:2637–2649.
- Glenn, N.D. & Weaver C. (1978). A Multivariate, Multisurvey Study of Marital Happiness. *Journal of Marriage and the Family*, 40:269-282.
- Gratch, L., Bassett, M., & Attra, S. (1995). The relationship of gender and ethnicity to self-silencing and depression among college students. *Psychology of Women Quarterly*, 19, 509–515.

- Guney, S., Kalafat, T., & Boysan, M. (2010). Dimensions of mental health: life satisfaction, anxiety and depression: a preventive mental health study in Ankara University students population. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2, 1210-1213.
- Hanak, N. (2004). Konstruisanje novog instrumenta za procenu afektivnog vezivanja kod odraslih i adolescenata – UIPAV. *Psihologija* 37/1, 123-141.
- Haring, M.I., Stock, W.A., & Okun, M.A. (1984). A research synthesis of gender and social class as correlates of subjective well-being. *Human Relations*, 37, 645-657.
- Haring-Hidore, M., Stock, W., Okun, M., & Witter, R.(1985). Marital status and subjective well-being: A research synthesis. *Journal of Marriage and the Family*, 47, 947-953.
- Harlow, R., & Cantor, N. (1996). Still participation after all these years: A study of life task participation in later life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 1235-1249.
- Hazan, C. & Shaver, P. (1987) Romantic Love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511-524.
- Hazan, C., & Shaver, P. R (1990). Love and work: An attachment-theoretical perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 9, 270-280.
- Hazan, C. & Shaver, P. R. (1994). Attachment as an organizational framework for research on close relationships. *Psychological Inquiry*, 5, 1-22.
- Headey, B., & Wearing, A. (1989). Personality, life events and subjective well-being: Toward a dynamic equilibrium model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 731-39.
- Headey, B., & Wearing, A. (1992). *Understanding happiness: A theory of subjective well-being*. Melbourne: Longman Cheshire.
- Heikkilä, H, Heikkilä, E, & Eisemann, M. (1998). Predictive factors for the outcome of a multidisciplinary pain rehabilitation program on sick-leave and life satisfaction in patients with whiplash trauma and other myofascial pain: a follow-up study. *Clinical Rehabilitation*, 12, 389-398.
- Herzberg, P.Y., Glaesmer, H., & Hoyer, J. (2006). Separating Optimism and Pessimism: A Robust Psychometric Analysis of the Revised Life Orientation Test (LOT-R). *Psychological Assessment*, 18, 433-438.
- Hu, L.-T., & Bentler, P. (1995). Evaluating model fit. In R. H. Hoyle (Ed.), *Structural Equation Modeling. Concepts, Issues, and Applications* (pp. 76-99). London: Sage.
- Huges, M., & Gove, W. (1981). Living alone, social integration, and mental health. *American Journal of Sociology*, 87, 48-74.
- Huprich S. K. (1998). Depressive Personality Disorder: Theoretical issues, clinical findings, and future research questions, *Clinical Psychology Review*, 18(5), 477–500.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, N.J.: Princeton University Press
- Jack, D. C. (1987). Silencing the self: The power of social imperatives in female depression. In R. Fornanek & A. Gurian (Eds.), *Women and Depression: A lifespan perspective*, (pp. 161 -181). New York, NY: Springer.
- Jack, D. C. (1991). *Silencing the self: Women and depression*. Harvard University Press.

- Jack, D. C. & Dill, D. (1992). The silencing the self scale: Schemas of Intimacy Associated With Depression in Women. *Psychology of Women Quarterly*, 16: 97–106.
- Kafka, G. J., & Kozma., A. (2002) The construct validity of Ryff's scales of psychological well-being (SPWB) and their relationship to measures of subjective well-being. *Social Indicators Research*, 57, 171-90.
- Kahneman, D. (1999). *Objective happiness*. In Kahneman, D., Diener, E., & Schwarz, N. (Eds.) *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (pp. 3-25). New York: Russell Sage Foundation.
- Kahneman, D., Diener, E. & Schwarz, N. (1999). *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage Foundation.
- Kahneman, D., Fredrickson, B., Schreiber, C. A., & Redelmeier, D. (1993) When more pain is preferred to less: Adding a better end. *Psychological Science* 4:6, 401-405.
- Kahneman, D., & Kruger, A.B. (2006) Developments in the measurement of subjective well-being. *Journal of Economic Perspectives*, 20, I, 3-24.
- Kammann, R., & Flett, R. (1983) Affectometer 2. A scale to measure current level of happiness. *Australian Journal of Psychology*, 35, 259-265.
- Karreman, A., & Vingerhoets, A. (2012). Attachment and well-being: The mediating role of emotion regulation and resilience. *Personality and Individual Differences*, 53, 821-826.
- Kasser, T. & Ryan, R. M. (1993). A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 410–422.
- Kasser, T. & Ryan, R. M. (1996). Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 280–287.
- Kashdan, T., Biswas-Diener, R., & King, L.A. (2008). Reconsidering happiness: The costs of distinguishing between hedonics and eudaimonia. *Journal of Positive Psychology*, 3, 219–233.
- Keyes, C. (2005). Mental health and/or mental illness? Investigating axioms of the complete state model of health. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73, 539–548.
- Keyes, C. (2007). Promoting and protecting mental health as flourishing: A complementary strategy for improving national mental health. *American Psychologist*, 62, 95–108.
- Keyes, C., Shmotkin, D., & Ryff, C.(2002). Optimizing Well-Being: The Empirical Encounter of Two Traditions. *Journal of Positive Psychology*, 82, 6, 1007–1022.
- King, L., & Pennebaker, J. (1998). What's so great about feeling good. *Psychological Inquiry*, 9, 1, 53-56.
- King, L., Hicks, J., Krull, J., & Del Gaiso, A. (2006). Positive affect and the experience of meaning in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 179–196.
- Klein, D. N. (1990). Depressive personality: Reliability, Validity and Relation to Dysthymia. *Journal of Abnormal Psychology*, 99, 412 – 421.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York : Guilford Press.

- Kruger, A. B., & Schkade, D. A. (2007). *The reliability of subjective well-being measures*. University of California, San Diego, CEPS Working Paper # 138
Retrieved June, 2013 from:
<https://www.princeton.edu/ceps/workingpapers/138krueger.pdf>
- Larsen, R., & Diener, E. (1987). Affect intensity as an individual difference characteristic: A review. *Journal of Research in Personality*, 21, 1-39.
- La Guardia, J., Ryan, R., Couchman, C., & Deci, E. (2000). Within-person variation in security of attachment: a self-determination theory perspective on attachment, need fulfilment and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79: 367–384.
- Lee, G. R., & Ishii-Kuntz, M. (1987). Social interaction, loneliness and emotional wellbeing among the elderly. *Research on Aging*, 9, 459-482.
- Lindfors, P., Berntsson, L., & Lundberg, U. (2006). Factor structure of Ryff's psychological well-being scales in Swedish female and male white-collar workers. *Personality and Individual Differences*, 40, 1213-1222.
- Lucas, R., Clark, A., Georgellis, Y., & Diener, E. (2003). Re-examining adaptation and the set point model of happiness: Reactions to change in marital status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 527-39.
- Lucas, R. E., Diener, E., & Suh, E. M. (1996). Discriminant validity of well-being measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 616-628.
- Lucas, R. E., & Gohm, C. (2000). Age and sex differences in subjective well-being across cultures. In E. Diener & E. M. Suh (Eds.), *Culture and subjective well-being*. (pp. 291–317). Cambridge, MA: MIT Press.
- Lykken, D., & Tellegen, A. (1996). Happiness is a stochastic phenomenon. *Psychological Science*, 7, 186-89.
- Magnus, K., & Diener, E. (1991). *A longitudinal analysis of personality, life events and subjective well-being*. Paper presented at the 63rd Annual Meeting of the Midwestern Psychological Association, Chicago.
Retrieved June, 2013 from:
http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_bib/freetexts/magnus_k_1991.pdf
- Magnus, K., Diener, E., Fujita, F., & Pavot, W. (1993). Extraversion and neuroticism as predictors of objective life events: A longitudinal analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 316-330.
- Main, M. (1990). Cross-cultural studies of attachment organization: Recent studies, changing methodologies, and the concept of conditional strategies. *Human Development*, 33, 48 – 61.
- Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood and adulthood: A move to the level of representation. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points of attachment: Theory and research* (pp. 66-104) (Monographs of the Society for Research in Child Development, 50, 1-2, Serial no. 209). Chicago: University of Chicago Press.
- Maruta, T., Colligan, R. C., Malinchoc, M., & Offord, K. P. (2000). Optimists vs. pessimists: Survival rate among medical patients over a 30-year period. *Mayo Clinical Proceedings*, 75, 140 –143.
- Mastekaasa, A. (1992). Marriage and psychological well-being: Some evidence on selection into marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 901-911.

- McAdams, D.P., & de St. Aubin, E. (1992). A theory of generativity and its assessment through self-report, behavioral acts, and narrative themes in autobiography. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 1003–1015.
- McGregor, I., & Little, B. (1998). Personal projects, happiness, and meaning: On doing well and being yourself. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 494-512.
- McMahan, E. A., & Estes, D. (2010). Measuring lay conceptions of well-being: The beliefs about well-being scale. *Journal of Happiness Studies*, 12, 267-287.
- Mikulincer, M., & Florian, V. (1998). The relationship between adult attachment styles and emotional and cognitive reactions to stressful events. In Simpson, J., & Rholes, S. (eds.) *Attachment theory and close relationships* (pp. 143-165). New York: Guilford.
- Moneta, G., & Csikszentmihalyi, M. (1996). The effect of perceived challenges and skills on the quality of subjective experience. *Journal of Personality*, 64, 2, 275-310.
- Mrozek, D. K., & Kolarz, C. M. (1998). The effect of age on positive and negative affect: A developmental perspective on happiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1333-1349.
- Myers, D. (1999). Close relationships and quality of life. In Kahneman, D., Diener, E., Schwarz N. (eds.) *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage Foundation, 374-391.
- Nekić, M., Lacković-Grgin, K. & Penezić, Z. (2006). Skala samostišavanja. U: V., Čubela - Adorić, A., Proroković, Z., Penezić, i I., Tucak (Ur.). *Zbirka psiholoških skala i upitnika*. (str. 38 – 42), Svezak 3. Zadar: Filozofski fakultet.
- Nezlek, J. B. (2000). The motivational and cognitive dynamics of day-to-day social life. In J. P. Forgas, K. Williams, & L. Wheeler (Eds.), *The social mind: Cognitive and motivational aspects of interpersonal behavior* (pp. 92-111), Cambridge University Press, New York.
- Ng, A. K., Ho, D. Y. F., Wong, S. S., & Smith, I. (2003). In search of the good life: A cultural odyssey in the East and West. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 129 (4), 317-363.
- Nišević, S. (2006) *Uticaj doživljaja psihološkog blagostanja i drugih psihosocijalnih faktora na subjektivnu procenu zdravlja*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Nix, G. A., Ryan, R. M., Manly, J. B., & Deci, E. L. (1999). Revitalization through self-regulation: The effects of autonomous and controlled motivation on happiness and vitality. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35, 266-284.
- Nolen-Hoeksema, S. (1987). Sex differences in unipolar depression: Evidence and theory. *Psychological Bulletin*, 101, 259-282.
- Norton, D. L. (1976). *Personal Destinies: A philosophy of Ethical Individualism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Novović, Z., Mihić, Lj., i Tovilović, S. (2009). Procena depresivne ličnosti. U M. Biro, S. Smederevac, Z. Novović (Ur.), *Procena psiholoških i psihopatoloških fenomena* (str. 29– 42). Beograd: Centar za primenjenu psihologiju

- Okun, M., & George, L. (1984). Physician- and self-ratings of health, neuroticism, and subjective well-being among men and women. *Personality and Individual Differences*, 5, 533-540.
- Okun, M., Stock, W., Haring, M., & Witter, R. (1984). Health and subjective well-being: a meta-analysis. *International Journal of ageing and human development*, 19, 111-32.
- Olson, G., & Schober, B. I. (1993). The satisfied poor. *Social Indicators Research*, 28, 173-193.
- Pavot, W., & Diener, E. (1993) Review of the Satisfaction with life scale. *Psychological Assessment*, 5, 164-172.
- Pavot, W. G., Diener, E., Colvin, C. R., & Sandvik, E. (1991). Further validation of the Satisfaction with Life Scale: Evidence for the cross-method convergence of well-being measures. *Journal of Personality Assessment*, 57, 149-161.
- Penezić, Z. (2002). Skala Optimizma-pesimizma (O-P skala). U: K. Lacković-Grgin, A., Proroković, V., Čubela, i Z., Penezić (Ur.). *Zbirka psiholoških skala i upitnika*. (str. 15 – 17), Svezak 1. Zadar: Filozofski fakultet.
- Perez, J. (2012). Gender Difference in Psychological Well-being among Filipino College Student Samples. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2, 13, 84-93.
- Perz, J., & Ussher, J. (2006). Women's experience of premenstrual syndrome: a case of silencing the self. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 24, 4, 289-303.
- Pflug, J. (2009). Folk theories of happiness: A cross-cultural comparison of conceptions of happiness in Germany and South Africa. *Social Indicators Research*, 92, 551–563.
- Rachman, S. (2004). *Anxiety*. East Sussex: Psychology Press Ltd.
- Radulović, S. (2012). *Adult Attachment Styles and Mental Well-Being in Relation to Romantic Relationship Satisfaction*. DBS School of Arts, Dublin.
- Rakić-Bajić, G. (2010). Uticaj slike o sebi i strategija prevladavanja stresa na psihološko blagostanje. Magistarski rad, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Reis, H., Patrick, B. (1996). Attachment and intimacy; component process. In Higgins, E., Kruglanski, A. (Eds.), (1996). *Social psychology: Handbook of basic principles*. New York, NY, US: Guilford Press, 523-563.
- Reis, H., Sheldon, K., Gable, S., Roscoe, J., & Ryan, R. (2000). Daily well-being: the role of autonomy, competence, and relatedness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26: 419–435.
- Remen, A., Chambless, D., & Rodebaugh, T. (2002). Gender differences in the construct validity of the silencing the self scale. *Psychology of Women Quarterly*, 26, 151–159.
- Roothman, B., Kirsten, D., & Wissing, M. (2003). Gender differences in aspects of psychological well-being. *South African Journal of Psychology*, 33(4), 212-218.
- Rubenstein, C., & Shaver, P. (1982). *In search of intimacy*. New York: Delacorte.
- Ruini, C., Ottolini, F., Rafanelli, C., Tossani, E., Ryff, C. D., & Fava, G.A. (2003). The relationship of psychological well-being to distress and personality. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 72, 268-275.

- Russell, J. A. (1980). A circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 1161-1178.
- Ruthig, J. C., Chipperfield, J. G., Newall, N. E., Perry, R. P., & Hall, N. C. (2007). Detrimental Effects of Falling on Health and Well-being in Later Life: The Mediating Roles of Perceived Control and Optimism. *Journal of Health Psychology*, 12(2), 231-248.
- Ryan, R., & Deci, E. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55: 68–78.
- Ryan, R., & Deci, E. (2001). On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being. *Annual Review of Psychology*, 52: 141-166.
- Ryan, R., & Frederick, C. (1997). On energy, personality and health: Subjective vitality as a dynamic reflection of well-being. *Journal of Personality*, 65, 529-565.
- Ryan, R. M., & La Guardia, J. G. (2000). What is being optimized? Self-determination theory and basic psychological needs. In S. H. Qualls & N. Abeles (Eds.), *Psychology and the aging revolution: How we adapt to longer life* (pp. 145–172). Washington, DC: American Psychological Association.
- Ryan, R., Sheldon, K., Kasser, T., & Deci, E. (1996). All goals are not created equal: An organismic perspective on the nature of goals and their regulation. In P. M. Gollwitzer & J. A. Bargh (Eds.), *The Psychology of Action: Linking Cognition and Motivation to Behavior*, (pp. 7-26). New York: Guilford.
- Ryff, C. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069-1081.
- Ryff, C. (1989). In the eye of the beholder: Views of psychological well-being in middle and old-aged adults. *Psychology and Aging*, 4, 195-210.
- Ryff, C. (1989). Beyond ponce de leon and life satisfaction: New directions in the quest of successful aging. *International Journal of Development*, 12, 35-55.
- Ryff, C. (1991). Possible selves in adulthood and old age: A tale of shifting horizons. *Psychology and Aging*, 6, 286-292.
- Ryff, C. (1995). Psychological well-being in adult life. *Current Directions in Psychological Science*, 4, 99–104.
- Ryff, C., & Keyes, C. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719–727.
- Ryff, C., Love, G., Urry, H., Muller, D., Rosenkranz, M., Friedman, E., Davidson R., & Singer, B. (2006). Psychological well-being and ill-being: Do they have distinct or mirrored biological correlates? *Psychotherapy & Psychosomatics*, 75, 85-95.
- Ryff, C., & Singer, B. (2008). Know thyself and become what you are: A eudaimonic approach to psychological well-being. *Journal of Happiness Studies*, 9, 13–39.
- Ryff, C., & Singer, B. (2006). Best news yet on the six factor model of well being. *Social Science Research*, 35, 1103-1119.
- Ryff, C., & Singer B. (2000). Interpersonal flourishing: a positive health agenda for the new millennium. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 30–44.

- Ryff, C., & Singer, B. (1998). The contours of positive human health. *Psychological Inquiry*, 9, 1-28.
- Ryff, C., & Singer, B. (1996). Psychological well-being: Meaning, measurement, and implications for psychotherapy research. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 65, 14– 23.
- Ryff, C., Singer, B., & Love, G. (2004). Positive health: connecting well being with biology. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 359, 1383-1394.
- Ryff, C., Magee, W., Kling, K., & Wing, E. (1999). Forging macro-micro linkages in the study of psychological well-being, In. Ryff, C.D. i Marshall V. (eds.). *The Self and Society in an Aging Process*. (pp. 247–278). New York: Springer.
- Ryder, A. G., Bagby, R. M., Marshall, M., & Costa, P. T. Jr. (2005). The Depressive Personality: Psychopathology, assessment, and treatment. In M. Rosenbluth, S. H. Kennedy, & R. M. Bagby (Eds.), *Depression and Personality: Conceptual and clinical challenges*, (pp. 65-94). Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Sandvik, E., Diener, E., & Seidlitz, L. (1993) Subjective well-being: The convergence and stability of self-report and non-self-report measures. *Journal of Personality*, 61, 317-342.
- Scheier, M. F., & Carver, C. S. (1992). Effect of optimism on psychological and physical well-being: Theoretical overview and empirical update. *Cognitive Therapy and Research*, 16, 201–228.
- Schimmack, U. (2008). The structure of subjective well-being. In M. Eid, & R. J. Larsen (Eds.) *The science of subjective well-being* (pp. 97-124). New York: Guilford Press.
- Schimmack, U., & Diener, E. (1997) Affect intensity: Separating intensity and frequency in repeatedly measured affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1313-1329.
- Schmotkin, D (1990): Subjective well-being as a function of age and gender: A multivariate look for differentiated trends, *Social Indicators Research*, 23, S. 201-230.
- Schmuck, P., Kasser, T., & Ryan, R. (2000). The relationship of well-being to intrinsic and extrinsic goals in Germany and the U.S. *Social Indicators Research*, 50, 225 – 241.
- Schmutte, P., & Ryff, C. (1997). Personality and well-being: reexamining methods and meanings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 549–559.
- Schwarz, N., & Clore, G. L. (1983). Mood, misattribution, and judgments of well-being: Informative and directive functions of affective states. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 574–579.
- Schwarz, N., & Strack, F., (1999). Reports of subjective well-being: Judgemental processes and their metodological implications. In: Kahneman, D., Diener, E., Schwarz N. (eds.) *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. (pp. 26-39), New York: Russell Sage Foundation.
- Schwarz, N., & Strack F. (1991). Evaluating one’s life: a judgment model of subjective well-being. In F. Strack, M. Argyle, N. Schwarz (Eds.), *Subjective Well-Being: An Interdisciplinary Perspective*. (pp. 27–47), Oxford, UK: Pergamon.

- Scollon, C. N., Kim-Prieto, C., & Diener, E. (2003). Experience sampling: promises and pitfalls, strengths and weaknesses. *Journal of Happiness Studies*, 4, 5-34.
- Seligman, M.E.P. (1999). The president's address. *American Psychologist*, 54, 559-562.
- Seligman, M.E.P. (2008). Positive health. *Applied Psychology*, 57, 3-18.
- Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. New York: Free Press.
- Sheldon, K., Elliot, A. (1999). Goal striving, need-satisfaction, and longitudinal well-being: The Self-Concordance Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 482-497.
- Sheldon, K. M. & Kasser, T. (1998). Pursuing personal goals: Skills enable progress, but not all progress is beneficial. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 1319-1331.
- Sheldon, K., & Niemiec, C. (2006). Its not just the amount that counts: Balanced need-satisfaction also affects wellbeing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 331-341.
- Sheldon, K., Ryan, R., & Reis, H. (1996). What makes for a good day? Competence and autonomy in the day and in the person. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 1270-1279.
- Sheldon, K. M., Ryan, R. M., Rawsthorne, L. J., & Ilardi, B. (1997). Trait self and true self: Cross-role variation in the Big Five personality traits and its relations with psychological authenticity and subjective well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1380-1393.
- Shek, D. (1993). The Chinese version of the State-Trait Anxiety Inventory: Its relationship to different measures of psychological well-being. *Journal of Clinical Psychology*, 49, 3, 349-358.
- Simpson, J. (1990). Influence of attachment style on romantic relationships. *Journal of personality and social psychology*, 59, 5, 971-980.
- Sirigatti, S., Stefanile, C., Giannetti, E., Iani, L., Penzo, I., & Mazzeschi, A. (2009). Assessment of factor structure of Ryffs Psychological Well-Being Scales in Italian adolescents. *Bolletino di Psicologia Applicata*, 259, 30-50.
- Sirigatti, S., Penzo, I., Iani, L., Mazzeschi, A., Hatalskaja, H., Giannetti, E., & Stefanile, C. (2013). Measurement invariance of Ryff's Psychological Well-being Scales across Italian and Belarusian Students. *Social Indicators Research*, 113, 167-80
- Springer, K., & Hauser, R. (2006) An assessment of the construct validity of Ryff's scales of psychological well-being: Method, mode and measurement effects. *Social Science Research*, 35(4), 1120-1131.
- Spreitzer, E., & Snyder, E. (1974). Correlates of Life Satisfaction among aged. *Journal of Gerontology*, 29, 454 - 458.
- Stanojević, D. (2013). *Korelati mentalnog zdravlja adolescenata srpske nacionalnosti sa Kosova i Metohije*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Niš.
- Stefanović- Stanojević, T. (2004). *Emocionalni razvoj ličnosti*. Prosveta, Niš.
- Stefanović- Stanojević, T. (2002). Bliske partnerske veze. *Psihologija*, 35 (1-2), 3-23.

- Stefanović- Stanojević, T. & Nedeljković, J. (2009). Attachment In The Students From The Towns Of The Former SFRY, *Facta Universitatis: Series Philosophy, Sociology and Psychology*, 8, 1, 93-105.
- Stone, A. A., Cox, D. S., Valdimarsdottir, H., Jandorf, L., & Neale, J. M. (1987). Evidence that secretory IgA antibody is associated with daily mood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 988-993.
- Stroebe, W., & Stroebe, M. S. (1987). *Bereavement and health: The psychological and physical consequences of partner loss*. Cambridge University Press.
- Suh, E., Diener, E., & Fujita, F. (1996). Events and subjective well-being: Only recent events matter. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 1091-1102.
- Suh, E., Diener, E., Oishi, S., & Triandis, H. (1998). The shifting basis of life satisfaction judgments across cultures: Emotions versus norms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 482-493.
- Telfer, E. (1980). *Happiness*. New York: St. Martin's Press.
- Tellegen, A., Lykken, D., Bouchard, T., Wilcox, K., Segal, N., & Rich, S. (1988). Personality similarity in twins reared apart and together. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 1031-1039.
- Thomas D. & Diener, E. (1990). Memory accuracy in recall of emotions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 291-297.
- Thompson, J. (1995). Silencing the self: Depressive symptomatology and close relationships. *Psychology of Women Quarterly*, 19, 337 – 353.
- Tseng, W. C. (2007). A study of folk concepts of the good life and subjective well-being among college students. *Bulletin of Educational Psychology*, 38, 417-441.
- Taylor, S. E., Kemeny, M. E., Reed, G. M., Bower, J. E., & Gruenewald, T. L. (2000). Psychological resources, positive illusions, and health. *American Psychologist*, 55, 1, 99-109.
- Ussher, J., & Perz, J. (2010). Gender differences in self-silencing and Psychological distress in informal cancer carers. *Psychology of Women Quarterly*, 34, 228-242.
- Van Dierendonck, D. (2004). The construct validity of Ryff's scales of psychological wellbeing and it's extension with spiritual well-being. *Personality and Individual Differences*, 36, 629-643.
- Van Dierendonck, D., Dario Diaz, D., Rodriguez-Carvajal, R., Blanco, A., & Moreno-Jimenez, B. (2008). Ryff's six-factor model of psychological well-being, a Spanish exploration. *Social Indicators Research*, 87(3), 473-479.
- Veenhoven, R. (1991). Is happiness relative? *Social Indicators Research*, 24, 1-34.
- Veenhoven, R. (1994). *Correlates of happiness : 7838 findings from 603 studies in 69 nations, 1991.-1994*. Rotterdam: RISBO, Erasmus University Rotterdam.
- Villar, F., Triado, C., & Celdran, M. (2010). Measuring well-being among spanish older adultes: development of a simplified version of Ryff's scales of psychological well-being. *Psychological Reports*, 107, 265-280.
- Waite, L., & Gallagher, M. (2000). *The case for marriage: Why married people are happier, healthier, and better off financially*. New York: Doubleday.

- Warr, P. (1978). A Study of Psychological Well-Being, *British Journal of Psychology*, 69, 111-121.
- Waterman, A. (1990). Personal expressiveness: Philosophical and psychological foundations. *Journal of Mind and Behavior*, 11, 47-74.
- Waterman, A. (1993). Two conceptions of happiness: Contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonic enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 678–691.
- Waterman, A. (2008). Reconsidering happiness: An eudaimonist’s perspective. *The Journal of Positive Psychology*, 3, 4, 234–252.
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 1063-1070.
- Watson, D., & Tellegen. A. (1985). Toward a consensual structure of mood. *Psychological Bulletin*, 98, 219-235.
- Watson, D., & Walker, L. M. (1996) The long term stability and predictive validity of trait measures of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 567 – 577.
- Williams, K. (2003). Has the future of marriage arrived? A contemporary examination of gender, marriage, and psychological well-being. *Journal of Health and Social Behavior*, 44(4), 470-487 .
- Witter, R. A., Okun, M. A., Stock, W. A., & Haring, M. J. (1984). Education and subjective well-being: A meta-analysis. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 6(2), 165-173.
- World Values Study Group (1994). World Values Survey, 1981 – 1984 and 1990 – 1993.
Retrieved June 2013 from:
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV1.jsp>
- Zelman, D., Howland, E., Nichols, S., & Cleeland, C. (1991). The effects of induced mood on laboratory pain. *Pain*, 46, 105-111

10. Prilozi

Prilog 1.

Tabela 10-1. Interkorelacije faktora psihološkog blagostanja

	Samoprihvatanje - kompetencija	Autonomija	Pozitivni odnosi sa drugima
Samoprihvatanje - kompetencija	1.000		
Autonomija	.201	1.000	.
Pozitivni odnosi sa drugima	.467	.353	1.000

Prilog 2.

Tabela 10-2. Karakteristike distribucije skorova ekstrahovanih dimenzija psihološkog blagostanja

	Samoprihvatanje- kompetencija	Autonomija	Pozitivni odnosi sa drugima
N Validni	642	642	642
N Nedostajući	0	0	0
AS	162,2339	74,0653	68,9287
Medijana	165,0000	75,0000	70,0000
SD	23,89522	15,77649	14,45214
Skjunis	-,613	-,257	-,332
Kurtozis	,052	-,448	-,384
Raspon	124,00	77,00	75,00
Minimum	86,00	30,00	21,00
Maksimum	210,00	107,00	96,00

Prilog 3.

Faktorska analiza II reda faktora psihološkog blagostanja

Tabela 10-3. Procenat objašnjene varijanse

Komponenta	Karakteristična vrednost		
	Total	% varijanse	kumulativni %
1	1,760	58,682	58,682
2	,776	25,859	84,541
3	,464	15,459	100,000

Tabela 10-4. Struktura faktora II reda

	Komponenta
Samoprihvatanje-kompetencija	,853
Autonomija	,737
Pozitivni odnosi sa drugima	,700

Prilog 4.

Polne razlike u nivou Samostišavanja

Tabela 10-5. Značajnost Levenovog i t-testa

	Levenov test		t-test		
	F	p	t	df	p
Samostišavanje	,051	,822	,811	652	,418
			,814	594,166	,416

Prilog 5.

Tabela 10-6. LSD post hoc testovi grupa različitih afektivnih stilova

	(I) afektst	(J) afektst	Razlika AS (I-J)	Standardn a greska	p	95% Interval pouzdanosti	
						Donja granica	Gornja granica
Samoprihvatanje - kompetencija	1.00	2.00	11.0863*	3.55225	.002	4.1108	18.0618
		3.00	1.3289	2.58789	.608	-3.7529	6.4107
		4.00	3.4788	3.51244	.322	-3.4185	10.3761
	2.00	1.00	-11.0863*	3.55225	.002	-18.0618	-4.1108
		3.00	-9.7575*	2.98189	.001	-15.6130	-3.9019
		4.00	-7.6075*	3.81205	.046	-15.0932	-.1218
	3.00	1.00	-1.3289	2.58789	.608	-6.4107	3.7529
		2.00	9.7575*	2.98189	.001	3.9019	15.6130
		4.00	2.1499	2.93435	.464	-3.6122	7.9121
	4.00	1.00	-3.4788	3.51244	.322	-10.3761	3.4185
		2.00	7.6075*	3.81205	.046	.1218	15.0932
		3.00	-2.1499	2.93435	.464	-7.9121	3.6122
Autonomija	1.00	2.00	-1.1110	2.23308	.619	-5.4961	3.2740
		3.00	-7.6166*	1.62684	.000	-10.8112	-4.4220
		4.00	7.4495*	2.20805	.001	3.1136	11.7854
	2.00	1.00	1.1110	2.23308	.619	-3.2740	5.4961
		3.00	-6.5056*	1.87453	.001	-10.1866	-2.8246
		4.00	8.5605*	2.39640	.000	3.8547	13.2663
	3.00	1.00	7.6166*	1.62684	.000	4.4220	10.8112
		2.00	6.5056*	1.87453	.001	2.8246	10.1866
		4.00	15.0661*	1.84464	.000	11.4438	18.6884
	4.00	1.00	-7.4495*	2.20805	.001	-11.7854	-3.1136
		2.00	-8.5605*	2.39640	.000	-13.2663	-3.8547
		3.00	-15.0661*	1.84464	.000	-18.6884	-11.4438
Pozitivni odnosi sa drugima	1.00	2.00	3.2294	2.09906	.124	-.8925	7.3513
		3.00	-3.8581*	1.52921	.012	-6.8610	-.8552
		4.00	6.0580*	2.07553	.004	1.9823	10.1337
	2.00	1.00	-3.2294	2.09906	.124	-7.3513	.8925
		3.00	-7.0875*	1.76203	.000	-10.5476	-3.6274
		4.00	2.8286	2.25258	.210	-1.5948	7.2520
	3.00	1.00	3.8581*	1.52921	.012	.8552	6.8610
		2.00	7.0875*	1.76203	.000	3.6274	10.5476
		4.00	9.9161*	1.73394	.000	6.5112	13.3210
	4.00	1.00	-6.0580*	2.07553	.004	-10.1337	-1.9823
		2.00	-2.8286	2.25258	.210	-7.2520	1.5948
		3.00	-9.9161*	1.73394	.000	-13.3210	-6.5112

*. p<.05

Prilog 6.

Tabela 10-7. LSD post hoc testovi grupa izraženosti karakteristika depresivne ličnosti

	(I) dikat	(J) dikat	Razlika AS (I-J)	Standardna greska	p	95% Interval pouzdanosti	
						Donja granica	Gornja granica
Samoprihvatanje - kompetencija	1.00	2.00	-2.4118	3.74807	.520	-9.7719	4.9482
		3.00	10.8556*	3.82646	.005	3.3416	18.3695
		4.00	18.5085*	5.32007	.001	8.0615	28.9555
	2.00	1.00	2.4118	3.74807	.520	-4.9482	9.7719
		3.00	13.2674*	1.94502	.000	9.4480	17.0868
		4.00	20.9203*	4.17665	.000	12.7187	29.1220
	3.00	1.00	-10.8556*	3.82646	.005	-18.3695	-3.3416
		2.00	-13.2674*	1.94502	.000	-17.0868	-9.4480
		4.00	7.6529	4.24714	.072	-.6871	15.9930
	4.00	1.00	-18.5085*	5.32007	.001	-28.9555	-8.0615
		2.00	-20.9203*	4.17665	.000	-29.1220	-12.7187
		3.00	-7.6529	4.24714	.072	-15.9930	.6871
Autonomija	1.00	2.00	-3.6556	2.35059	.120	-8.2714	.9603
		3.00	7.1100*	2.39976	.003	2.3976	11.8223
		4.00	20.5953*	3.33647	.000	14.0435	27.1471
	2.00	1.00	3.6556	2.35059	.120	-.9603	8.2714
		3.00	10.7655*	1.21982	.000	8.3702	13.1609
		4.00	24.2508*	2.61938	.000	19.1072	29.3945
	3.00	1.00	-7.1100*	2.39976	.003	-11.8223	-2.3976
		2.00	-10.7655*	1.21982	.000	-13.1609	-8.3702
		4.00	13.4853*	2.66359	.000	8.2549	18.7158
	4.00	1.00	-20.5953*	3.33647	.000	-27.1471	-14.0435
		2.00	-24.2508*	2.61938	.000	-29.3945	-19.1072
		3.00	-13.4853*	2.66359	.000	-18.7158	-8.2549
Pozitivni odnosi sa drugima	1.00	2.00	-7.5013*	2.12905	.000	-11.6821	-3.3205
		3.00	4.1120	2.17358	.059	-.1563	8.3802
		4.00	12.8396*	3.02201	.000	6.9053	18.7738
	2.00	1.00	7.5013*	2.12905	.000	3.3205	11.6821
		3.00	11.6133*	1.10485	.000	9.4437	13.7828
		4.00	20.3409*	2.37250	.000	15.6820	24.9997
	3.00	1.00	-4.1120	2.17358	.059	-8.3802	.1563
		2.00	-11.6133*	1.10485	.000	-13.7828	-9.4437
		4.00	8.7276*	2.41254	.000	3.9901	13.4651
	4.00	1.00	-12.8396*	3.02201	.000	-18.7738	-6.9053
		2.00	-20.3409*	2.37250	.000	-24.9997	-15.6820
		3.00	-8.7276*	2.41254	.000	-13.4651	-3.9901

*. p < .05